

BARDEJOV
25.-26. september 2023

BARDKONTAKT 2023

ZBORNÍK PREDNÁŠOK 2023**HLAVNÁ TÉMA KONFERENCIE :**

UDRŽATEĽNOSŤ PAMIATOK A PAMIATKOVÝCH ÚZEMÍ V KONTEXTE AKTUÁLNYCH SPOLOČENSKÝCH VÝZIEV

OBSAH:**Slovo na úvod**

doc. Ing. Eva KRÁĽOVÁ, CSc.

Ústav manažmentu STU, Vazovova 5, 812 43 Bratislava

1. Praktické skúsenosti z výkonu štátnej správy v 1. stupni na úseku ochrany pamiatkového fondu

Ing. arch. Jana ONUFRÁKOVÁ

Krajský pamiatkový úrad Prešov, Hlavná 115, 080 01 Prešov

2. Hodnotová kapacita pamiatok ako základ a kritérium ich udržateľnosti

doc. Ing. Eva KRÁĽOVÁ, CSc.

Ústav manažmentu STU, Vazovova 5, 812 43 Bratislava

3. Udržiteľnosť památek a obecný zájem

Ing. arch. Blažena HUBÁČKOVÁ, Ph.D., Ing. arch. Petr HUBÁČEK, Ph.D.

Vysoké učení technické v Brně, Ústav pozemního stavitelství (ext.), Veveří 95, 602 00 Brno

4. Dlouhodobý neúspěšný boj o nový český památkový zákon a vliv zákona o cestovním ruchu

JUDr. PhDr. René PETRÁŠ, Ph.D.

Univerzita Karlova Právnická fakulta, nám. Curieových 7, 116 40 Praha 1

5. Zachováme slovenské historické orgány aj pre ďalšie generácie?

Mgr. art. Andrej ŠTAFURA, PhD.

Ústav materiálov a mechaniky strojov SAV, v.v.i, Dúbravská cesta 9/6319, 845 13 Bratislava

6. Ako ďalej v ochrane pamiatok v málopočetných obciach na vidieku?

Ing. arch. Simona VÍŤAZOVÁ BOHOVICOVÁ

Ústav manažmentu STU, Vazovova 5, 812 43 Staré Mesto, Bratislava

7. Zastrešovanie hradných ruín

Stanovisko Národného komitétu ICOMOS Slovensko k Rezolúcii o možnostiach a spôsoboch zastrešovania hradných objektov pre Pamiatkový úrad SR

Ing. arch. Ľubica PINČÍKOVÁ

ICOMOS Slovensko, Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava

8. Od konzervačnej metódy k rekonštrukcii: výstavba na Trenčianskom hrade

Ing. arch. Martina JELÍNKOVÁ

Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok, Fakulta architektúry a dizajnu STU, Nám. slobody 19, 812 45 Bratislava

9. Využitelnosť priemyselnej architektúry slovenského riečneho prístavu v Bratislave

Ing. arch. Ing. Martin DUBINY, PhD.

Fakulta architektúry a dizajnu STU, Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava 1

10. Vzťah komunity k priemyselnému dedičstvu v obci Vaľkovňa na Horehroní

Ing. arch. Veronika ASCHENBRIEROVÁ, PhD.

Ústav manažmentu STU, Vazovova 5, 812 43 Bratislava

11. Posilnenie odolnosti historických diel s papierovou podložkou voči deštrukciám z vonkajších vplyvov

Mgr. art. Martina ŠOTTOVÁ, ArtD.

Vysoká škola výtvarných umení, Hviezdoslavovo námestie 175/18, Bratislava 814 37

12. Udržateľnosť pamiatok s ohľadom na aktuálne celospoločenské ciele a požiadavky energetickej efektívnosti (fikcia, alebo reálne šanca?)

Ing. Zdenko MIKO

ENERGIA REAL, s.r.o, Krivá 1055/7 040 01 Košice - mestská časť Juh

BARDKONTAKT 2023

Slovo na úvod

doc. Ing. Eva Kráľová, CSc.

Ústav manažmentu STU, Vazovova 5, 812 43 Bratislava

Slovo na úvod

Vážení kolegovia, priatelia, spolupracovníci a milovníci pamiatok!

Špecializované podujatie vedecká konferencie Bardkontakt – Problematika historických pamiatkových centier tohtoročným stretnutím vstupuje do štvrtej dekády svojej série. Vďaka organizátorom a podporovateľom je „Vedecká konferencia Bardkontakt 2023“ súčasťou podujatia „Dní európskeho kultúrneho dedičstva“.

V živote človeka prekročenie tridsiatky sa spravidla spája s osobnostnou zrelosťou, rozvážnosťou, etapou realizácie snov a napĺňania životných cieľov. V prípade konferencie ako je naša, číselné označenie poradia v rámci tejto už tradičnej série je potvrdením jej permanentnej obsahovej aktuálnosti, komunitnej obľúbenosti u jej účastníkov, kvalitatívnych prínosov a inšpiratívnych podnetov pre teóriu i prax ochrany a využívania pamiatok. V mene organizátorov si dovoľujem vysloviť presvedčenie, že tomu tak bude aj tohto roku, aj v ďalšej budúcnosti.

Tohto ročná téma Bardkontaktu nadväzuje na tému, ktorou sa začiatkom septembra v austrálskom Sydney zaoberalo vrcholné medzinárodné stretnutie odborníkov na ochranu a využívanie pamiatok: generálne zhromaždenie mimovládnej organizácie ICOMOS (International Committee for the Monuments and sites – Medzinárodný výbor pre pamiatky a sídla) sa po prestávke zapríčinenej pandémiou Covidu stretáva, aby diskutovalo a celosvetovo usmerňovalo úlohy na poli ochrany pamiatok v nadchádzajúcom období. „Zmeny pamiatok: odolnosť – zodpovednosť – práva – budovanie vzťahov“¹ sú tézy pridruženého sympózia, ktoré zrkadlia mnohoraké názorové aj praktické zmeny vznikajúce po celom svete, prinášajú však tiež pozitívne správy o úlohe nášho dedičstva pri podpore rýchleho oživenia a inkluzívnych prístupov umožňujúcich účasť na objavovaní aj zachovaní pamiatok všetkým bez rozdielu pôvodu, vzdelania alebo iných obmedzení.

V kontexte tohto celosvetového hnutia na poli pamiatok, hlavnou témou tohtoročného Bardkontaktu je:

„UDRŽATEĽNOSŤ PAMIAТОK A PAMIATKOVÝCH ÚZEMÍ V KONTEXTE AKTUÁLNYCH SPOLOČENSKÝCH VÝZIEV“.

Odporúčané okruhy zamerania pozornosti sú:

- udržateľnosť pamiatok* z rozličných pohľadov (legislatívnych/užívateľských/ správcovských, ..., teoretických aj praktických)
- prístupnosť pamiatok všetkým účastníkom bez obmedzení
 - účasť na programovaní, užívaní, správe bez ohľadu na vzťah ku konkrétnym pamiatkam,
 - propagácia a publicita pamiatok, (v rozličných médiách, formách – ich podmienky a nároky), príležitosti a dopady informatizácie,

¹Heritage Changes: Resilience – Responsibility – Rights - Relationships

- dostupnosť pamiatok rozličnými dopravnými prostriedkami – vyplývajúce nároky na vybavenosť, resp. nutné obmedzenia,
- podmienky sprístupnenia pamiatok – čas sprístupnenia, sprievodcovské/informačné služby/iné komerčné aj nekomerčné služby – ich dopad na pamiatky, podmienenosť vlastníctvom (verejné, súkromné, iné vlastníctvo, ...),
- bezbariérovosť
- optimalizácia návštevnostných prúdov (paralelná ponuka v širšom zázemí – príležitosti a dopady),
- riziká udržateľnosti – posilnenie odolnosti pamiatok voči ataku externých zmien
 - bezpečnosť (pamiatok, návštevníkov, majiteľov, domácich obyvateľov, ...), vyvolané opatrenia a ich dopady
 - energetická výbava - jej dostupnosť a dopady na pamiatkové hodnoty
 - materiálové a technologické inovácie - optimalizácia ich uplatnenia v záujme zachovania hodnôt pamiatok a zároveň v prospech užívateľského komfortu návštevníkov aj správcov pamiatok.

*Poznámka: Pojmom “pamiatka, pamiatky” sa rozumejú aj pamiatkové územia

Rovnako, ako predošlé, aj tohtoročná konferencia Bardkontakt 2023 poskytne priestor na širokú medziodborovú diskusiu - najmä na odkrývanie bielych miest v poznaní súvislostí pamiatok, ich hodnôt, možností aj obmedzení podporujúcich ich zapojenie do rozvojových programov obcí a regiónov, na výmenu názorov (vrátane polemických) a výmenu skúseností medzi účastníkmi procesov ochrany, obnovy, programovania a manažmentu pamiatok. Vítané budú predstavenia inšpiratívnych aj diskutabilných príkladov, a iné súvisiace skúsenosti.

Do diskusie sú prizvaní vlastníci, správcovia, manažéri i užívatelia pamiatok a pamiatkových území, pracovníci Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, Združenia miest a obcí Slovenska, predstavitelia/zástupcovia obcí s pamiatkami a s dedičstvom doteraz nezhodnoteným (často neznámym), členovia Slovenskej komory architektov, Slovenskej komory stavebných inžinierov, Slovenskej komory reštaurátorov, odborníci z akademického prostredia, investori, projektanti, členovia a zástupcovia občianskych iniciatív, nadšenci a všetci, ktorých táto téma zaujíma u nás aj zo zahraničia.

BARDKONTAKT 2023

Praktické skúsenosti z výkonu štátnej správy v 1. stupni na úseku ochrany pamiatkového fondu

Ing. arch. Jana Onufráková

Krajský pamiatkový úrad Prešov, Hlavná 115, 080 01 Prešov

Praktické skúsenosti z výkonu štátnej správy v 1. stupni na úseku ochrany pamiatkového fondu

Ing. arch. Jana Onufráková

Krajský pamiatkový úrad Prešov, Hlavná 115, 080 01 Prešov, jana.onufrakova@pamiatky.gov.sk

Abstrakt

Príspevok, vychádzajúc z legislatívy a právnych predpisov, adresuje praktické aspekty dohľadu nad udržiavaním pamiatok a pamiatkových území v kontexte aktuálnych spoločenských výziev.

Podľa pamiatkového zákona sa udržiavaniu musia venovať všetci vlastníci kultúrnych pamiatok (v spolupráci so štátom a samosprávou). Vlastník kultúrnej pamiatky je totiž povinný vykonávať základnú ochranu kultúrnej pamiatky, a to na vlastné náklady. Ak by tak niektorí vlastníci nerobili, krajský pamiatkový úrad (KPÚ) koná o náprave, príp. o priestupku. Legislatívne je udržateľnosť národných kultúrnych pamiatok (NKP) a pamiatkových území (PÚ) jasne definovaná.

Tento príspevok rozoberá praktické hľadiská výkonu dohľadu a udržiavania v rozsahu:

- východiskový stav – objekt alebo územie sú vyhlásené kvôli ich pamiatkovým hodnotám
- NKP aj objekty v PÚ obnovuje vlastník, KPÚ obnovu usmerňuje (odpovedá na žiadosti, vykonáva dohľad)
- prístup vlastníkov k obnove – potreba, vôľa, motivácia
- dôvody „neobnovovania“
- požiadavky vlastníkov (priateľnosť, špecifickosť, frekvencia)
- požiadavky iných rezortov
- riešenia – cesta k udržateľnosti – aktuálna ÚPD, kvalitné metodické materiály pamiatkovej ochrany, vyššia podpora štátu, osveta

Kľúčové slová: pamiatky, pamiatkové územia, udržateľnosť, kvalita prostredia

1. Úvod

Príspevok má ambíciu opísať ochranu pamiatkového fondu v praxi z pohľadu autorky, ktorá pracuje 17 rokov na Krajskom pamiatkovom úrade Prešov.

V rámci výkonu štátnej správy v 1. stupni sa stretávame s vlastníkami NKP a nehnuteľností v pamiatkových územiach v rámci konaní – pri prerokovaní rozhodnutí, po vydaní rozhodnutí, po odvolaní sa voči rozhodnutiam aj pri vlastnej obnove/úprave stavieb, prípadne pri výkone štátneho pamiatkového dohľadu na povolených alebo nepovolených obnovách. Komunikujeme s vlastníkami s rôznym vzťahom k pamiatkam a usmerneniam KPÚ – od nadšenia po akceptáciu až nevôľu. Rôzna skladba vlastníkov – osobnostná, vzdelanostná, ekonomická – a ich predchádzajúce skúsenosti „s pamiatkami a pamiatkarmi“ sa premietajú do prístupu k ochrane pamiatkového fondu (PF). Úspech obnovy závisí od viacerých faktorov – kvalitné podklady (výskumy, posudky...), na základe nich spracovaná projektová dokumentácia (v dostatočnej podrobnosti a kvalite), dodávateľ so skúsenosťami pri obnove historickej stavby, zodpovedný stavebný a technický dozor atď. Len **spoluprácou** všetkých zložiek je možné dosiahnuť alebo sa aspoň priblížiť k ideálnej obnove historickej stavby – v zmysle podmienok, ktorá určilo rozhodnutie KPÚ na začiatku procesu.

2. Teória a prax

Krajské pamiatkové úrady vychádzajú pri usmerňovaní ochrany PF z medzinárodných dokumentov (charty, dohovory...), legislatívy SR (pamiatkový zákon, správny zákon, stavebný zákon

atď.), platných územnoplánovacích dokumentácií, zásad ochrany pamiatkových území, metodík, výsledkov výskumov, posudkov, archívnych materiálov – obrazových aj projektových – a z poznania dotknutého územia a stavby. Na základe uvedeného KPÚ vydá rozhodnutie o obnove alebo úprave nehnuteľnosti v pamiatkovom území, ktoré určí podmienky prípravy a realizácie prác. Nasleduje proces, do ktorého vstupujú vyššie uvedené faktory vrátane ochoty a motivácie vlastníka vyprodukovať ukážkovú obnovu alebo len si splniť svoje predstavy o stavbe, ktorá bude plniť svoj účel a bude sa mu páčiť - kde je samozrejme dôležité aj to, koľko finančných prostriedkov môže (alebo chce) do stavby investovať. Kvalitný výsledok je teda podmienený **dobрым projektom** a nadväzne **realizáciou**, ktorá projekt **rešpektuje** a vzniknuté okolnosti (nález...) rieši za účasti všetkých strán v prospech kvality diela so zachovaním **pamiatkových hodnôt** NKP/PÚ.

3. Skúsenosti z výkonu štátnej správy v 1. stupni

Prostredie, v ktorom sa všetci pohybujeme, je dlhodobo vytvárané a pretvárané. Stavebný fond z minulosti zostal čiastočne zachovaný v autentickej podobe, do veľkej miery bol pretvorený a niekedy aj odstránený (bodovo alebo plošne) a nahradený novou – viac alebo menej kvalitnou produkciou. Pamiatková ochrana sa sústreďuje na zachované hodnoty – individuálne stavby alebo územia s urbanistickými hodnotami – kde objekty vypovedajú o charakteristických znakoch jednotlivých stavebných slohov a tradičných remeselných postupoch. Tým sa stavby (aj stavebné celky a územia) stávajú dokumentom doby, v ktorej vznikli a slúžia pre súčasnú aj budúce generácie ako učebnica stavebného vývoja spoločnosti v nadregionálnom, regionálnom aj lokálnom meradle.

Obr.1: Záber z drona na Pamiatkovú rezerváciu Prešov (foto: Ing. Peter Brunčák, 10. 11. 2022)

Úlohou ochrany pamiatkového fondu je usmerňovať obnovu PF v súlade s najnovšími vedeckými poznatkami a podľa stanovených legislatívnych pravidiel. V Slovenskej republike sú orgánmi ochrany PF Pamiatkový úrad SR a jednotlivé KPÚ, ktoré pôsobia v 1. stupni výkonu štátnej správy ako miestne príslušné na území jednotlivých krajov. Orgány ochrany PF vykonávajú svoju činnosť podľa zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov (ďalej len „pamiatkový zákon“).

Podľa pamiatkového zákona starať sa o pamiatky je povinnosťou ich vlastníkov, ktorí tak majú robiť v súčinnosti so štátom a samosprávou. Vlastníkmi NKP sú: štát – cirkev – a iné právnické a fyzické osoby asi v pomere 1:1:1. Stavebno-technický stav PF je u všetkých skupín približne porovnateľný - pohybuje sa od dobrého cez vyhovujúci a nevyhovujúci až po havarijný. Tam, kde **vlastníci chcú obnovovať** NKP a podajú si žiadosť o rozhodnutie k obnove, KPÚ vydá rozhodnutie s podmienkami a potom dohliada, aby podmienky boli splnené. Ak tieto **plnené sú** (urobený výskum, potom projektová dokumentácia, realizácia v súlade s odsúhlasenou PD...), nastáva ideálny stav a obnova NKP má značnú šancu na kvalitný výsledok. V opačnom prípade, ak vlastník podmienky **neplní t. j. koná v rozpore** s rozhodnutím, musia nastať príslušné opatrenia – konania o náprave, príp. aj o priestupku alebo správnom delikte. Tieto nastávajú aj v prípade, keď vlastník **obnovuje bez rozhodnutia** a najmä nie v súlade s pamiatkovými hodnotami objektu. V praxi poznáme rôzny stupeň nedodržavania rozhodnutí KPÚ – od čiastkových odchýlok od žiadaného stavu, ktoré sa ešte dajú napraviť, po dlhotrvajúce konflikty s vlastníkmi, ktoré sa môžu stať až neriešiteľnými – napr. čierne stavby, ktoré už roky nie sú upravené v zmysle rozhodnutí aj rozsudkov súdov a svedčia o nemožnosti stavebných a pamiatkových úradov v rámci všeobecnej slabej vymožitelnosti práva v SR.

Ďalší nežiaduci prípad nastáva, ak **vlastník svoju pamiatku alebo nehnuteľnosť neobnovuje** a necháva ju chátrať – mnohokrát až do alarmujúceho havarijného štádia. Dôvody „neobnovovania“ môžu byť rôzne:

- vlastníci dom potrebujú, ale nemajú finančné prostriedky (FP) na obnovu – nerobia nič alebo pomaly čiastkovo
- vlastníci dom aktuálne nepotrebujú a nemajú FP na obnovu – nechajú ho stáť a čakajú na „lepšie časy“, keď sa bude dať výhodne predať, keď sa dohodnú spoluvlastníci a pod.
- vlastníci FP majú, dom by obnovili, ale majú požiadavky, ktoré nie sú v súlade s princípmi ochrany PF – napr. chcú deliť zaklenuté priestory, riešiť výťah cez historické horizontálne konštrukcie, meniť tvar strechy, zobytniť historický krov, ktorý to neumožňuje, a celý rad požiadaviek súvisiacich s energetickou úsporou – zateplenie kontaktným systémom, trojsklá v oknách, fotovoltika na streche a pod.

Cieľom zámeru vlastníkov je – prirodzene – zabezpečiť užívateľský komfort pre **žadanú funkciu**, ktorá v mnohých prípadoch nie je totožná s historickou funkciou objektov:

- v meštianskych domoch sa dá v 1. NP ponechať obchod a služby a v 2. NP bývanie, sú ale požiadavky na menšie byty, bezbariérové prístupy atď.
- v kaštieloch požadovaná nová funkcia spôsobuje tiež kolízne body – wellness v pivnici (vyžadoval by obklady klenieb, infraštruktúru cez murivá...), nové vertikálne komunikácie do 2. NP (historické schodiská mnohokrát nevyhovujú súčasným normám) atď.
- v nevyužívaných sakrálnych stavbách je mnohokrát otázkou, do akej miery je vôbec nová funkcia prijateľná – viacúčelové spoločenské a koncertné priestory sme už akceptovali, požiadavka na telocvičňu je zatiaľ v procese
- priemyselné areály sú osobitnou otázkou – tam sú potrebné väčšie investície a mnohé preto ešte len čakajú na obnovu

- v areáloch NKP – napr. parkoch generuje nové využitie stavebných objektov aj požiadavky na novú nevhodnú funkciu na voľných plochách zelene – od parkovísk po pestovateľské plochy a chov zvierat

Pri schvaľovaní zámeru vlastníka na obnovu NKP KPÚ prihliada najmä na **mieru** požadovaných zásahov do hmotnej podstaty NKP a **vhodnosť** prezentácie NKP po obnove. V procese prerokovania zámeru obnovy ideálne dôjde k dohode, čo je podkladom pre rozhodnutie, ktoré zachová hodnoty NKP a vlastník ho akceptuje a dodrží jeho podmienky. V opačnom prípade nastáva rôznych postup – vlastník prehodnotí svoje požiadavky na funkciu a vzhľad objektu, alebo ich neprehodnotí a objekt neobnovuje, príp. ho predá alebo prenajme. Požiadavky vlastníkov majú estetický aj praktický základ:

- **estetický** – nepáči sa im napr. doložená farebnosť fasád zo stratigrafie historických náterových vrstiev alebo sa im páči: rezné murivo tam, kde bol omietaný povrch; neopodstatnené historizmy alebo naopak súčasný kontrastný výraz, import z iného prostredia a pod.
- **praktický** – okrem požiadaviek na zmeny v dispozícii objektov (súvisiace prieryzy v murivách a pod.) sú výzvou súčasnej doby najmä alternatívne zdroje energie – tepelné čerpadlá, veterné turbíny a najmä **fotovoltaika**, ktorú dotuje štát bez podmienky predloženia stavebného povolenia resp. ohlásenia stavebných úprav od vlastníka. Zrealizované nepovolené fotovoltaické zariadenia sú predmetom konaní o náprave, ktoré značne zahŕňujú pracovníkov KPÚ. Keďže v pamiatkových územiach je predmetom ochrany aj vizuál exteriéru, KPÚ nemôže súhlasiť s umiestňovaním fotovoltaických panelov na strechách objektov pohľadovo prístupných z verejných miest a priestranstiev. Riešením by bol vznik komunitných elektrární pre pamiatkové územia, čo by vyžadovalo dotačnú schému pre obce na komunitnú energetiku. Táto interdisciplinárna téma však vyžaduje medzirezortné rokovania, ktorých výsledkom by mala byť čo najskôr špecifická legislatíva. Inak prax v „úsporách energie“ stavebnými úpravami a dodatočnými zariadeniami zostane živelnou záležitosťou, ktorá v konečnom dôsledku poškodí nielen pamiatkové hodnoty NKP a pamiatkových území, ale aj ďalší stavebný fond a môže mať negatívny dopad aj na iné sféry (cenová regulácia elektriny, odpad z energetických systémov atď.).

Ďalším problematickým bodom sú požiadavky na **zateplenie**, ktoré je pri obnovách historických stavieb nevhodné najmä z hľadiska prezentácie pôvodných (často zdobných) fasád. Požiadavky na nadstavbu objektov resp. zmeny tvaru striech nie sú novinkou, skúsenosti sa dajú čerpať už z potreby sanácie nevhodných úprav prevažne z konca 20. storočia. Požiadavky na **bezbariérovosť** (výťahy, rampy...) bývajú riešené s ohľadom na čo najmenší zásah do hmotnej podstaty NKP a zároveň nenarušenie jej pohľadovej prezentácie.

Limitovanie vlastníka pri obnove NKP v zmysle vyššie uvedeného je čiastočne kompenzované zo strany štátu a aj samosprávy grantovými schémami, kde ale príspevok nie je právne nárokovateľný. To býva predmetom kritiky vlastníkov – okrem „dosiahnuteľnosti“ finančnej pomoci aj jej priemerná výška, ktorá mnohých vlastníkov (podľa ich vyjadrení) odrádza od uchádzania sa o dotáciu. To v spojení s nepriaznivou ekonomickou situáciou obyvateľstva v Prešovskom kraji, odlivom mladšej generácie atď. vytvára pre pracovníkov KPÚ zložitú situáciu pri usmerňovaní ochrany pamiatkového fondu.

Špecifickou požiadavkou najmä v pamiatkových územiach je **zámer odstránenia historického objektu**. Ako dôvod vlastníci zväčša uvádzajú zlý stavebno-technický stav (ktorý ale býva zapríčinený neudržiavaním objektu z ich strany). Vyskytujú sa aj prípady prepísania chátrajúcej budovy na „nedohľadateľného“ vlastníka, pričom vlastník parcely pod budovou „čaká“ na jej uvoľnenie. Uvedené nie je v súlade s cieľom ochrany pamiatkových území t. j. zachovaním čo najväčšieho percenta historických objektov.

Na voľných parcelách v pamiatkových územiach je prípustná regenerácia historickej urbanistickej štruktúry formou hmotovo aj výrazovo primeraných **novostavieb**. Tu sú požiadavky vlastníkov ešte nekonformnejšie ako pri NKP, keďže ide o novú stavbu. Väčšinou sa jedná o veľkorysé plošné aj priestorové nároky a architektúru, ktorej výraz často nie je vlastný pamiatkovému územiu (fasády s veľkými preskleniami, ťahokovmi, strešné terasy...). Špecifikom je požiadavka na podzemnú stavbu na ploche pôvodného dvora (veľkokapacitné parkovisko a pod.). Úlohou KPÚ je vysporiadať sa aj s týmto rozvojovým tlakom vrátane pokusu o kvalitnú súčasnú architektonickú produkciu.

Do výrazu NKP a pamiatkových území prispieva aj ich atmosféra a doplnkové zariadenia (osvetlenie, dočasné stavby, reklama atď.). Pre využitie a prosperitu PÚ je táto „vrstva“ vyžadovaná, no je potrebné dbať na to, aby „neprevrstvila“ historickú vrstvu pri vnímaní územia v aktuálnom čase (z hľadiska jej rozsahu a kvality prevedenia) alebo historickú podstatu nenahradila (služby a predaj presťahované do provizórnych stavieb verzus chátrajúce suterény NKP).

Obr. 2: Pôvodná architektúra v Pamiatkovej zóne Lipovce – Lačnov (foto: Ing. Peter Glos, 2008)

Obr. 3: Pohľad na Radničné námestie v Pamiatkovej rezervácii Bardejov (foto: Ing. Peter Glos, 2014)

4. Navrhované riešenia pre zlepšenie stavu v pamiatkovej ochrane:

- v širšom kontexte **aktuálna ÚPD** - mnohým obciam chýba územný plán sídla, ešte vo väčšom rozsahu chýbajú územné plány zón, niekde nie sú kompatibilné s ÚPD vyššieho stupňa. V novej vykonávacej vyhláške k novému stavebnému zákonu je už zakotvené, že pre územie s PR a PZ v územnom pláne sídla bude zahrnutá potreba (povinnosť) vypracovania územného plánu zóny.
- **aktuálne podklady ochrany pamiatkového fondu** – metodiky pre jednotlivé typologické druhy stavieb (a profesie) a zásady ochrany pamiatkových území. Metodiky boli spracované v rámci Plánu obnovy a odolnosti, zásady konkrétnych pamiatkových území sú práve aktualizované – cieľom je ich zapracovanie do záväzných častí územných plánov.
- **zvýšenie financovania** obnovy NKP
- **skvalitnenie propagácie pamiatkového fondu medzi vlastníkmi** – osobným prístupom priamo v regiónoch – pracovníci KPÚ uvedené vykonávajú aj v súčasnosti, ale nie sú na to dostatočné časové a personálne kapacity

5. Záver

Pojednávaná problematika je výzvou pre všetkých vlastníkov a užívateľov NKP aj pamiatkových území, lebo prostredie vychováva, a keď nám postačí vyrastať a pohybovať sa v nekvalite, stane sa to pre nás štandardom.

Bibliografia

[1] Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov

Practical implementation experience of state administration at the 1st level within the department of protection of the monument fund

Ing. arch. Jana Onufráková

Krajský pamiatkový úrad Prešov, Hlavná 115, 080 01 Prešov, jana.onufrakova@pamiatky.gov.sk

Abstract

This article, based on legislation and regulations, addresses the practical aspects of the supervision of maintenance of monuments from heritage sites bearing in mind the context of current social challenges.

According to the Monuments Act, all owners of cultural monuments (in cooperation with the state and local government) must take care of maintenance. The owner of the cultural monument is obliged to carry out the basic protection of the cultural monument, at his own expense. If some owners do not do so, the Regional Monuments Office (KPÚ) takes action to rectify, or addresses the offence. Legislatively, the sustainability of national cultural monuments (NKP) and heritage sites (PÚ) is clearly defined.

This post discusses the practical aspects of performing supervision, and of maintenance, in the scope of:

- initial state – the object or territory is declared because of its historical value
- NKP and objects in the PÚ are restored by the owner, KPÚ directs the restoration (responds to requests, carries out supervision)
 - owners' approach to restoration – need, will, motivation
 - reasons for "non-renewal"
 - owners' requirements (acceptability, specificity, frequency)
 - requirements of other departments
 - solutions – the path to sustainability – current ÚPD, high-quality methodological materials for monument protection, higher state support, awareness

Key words: monuments, historic areas, sustainability, environmental quality

BARDKONTAKT 2023

Hodnotová kapacita pamiatok ako základ a kritérium ich udržateľnosti

doc. Ing. Eva kráľová, CSc.

Ústav manažmentu STU, Vazovova 5, 812 43 Bratislava

Hodnotová kapacita pamiatok ako základ a kritérium ich udržateľnosti

doc. Ing. Eva Kráľová, CSc.

Ústav manažmentu STU, Vazovova 5, 812 43 Bratislava, eva.kralova@stuba.sk

Abstrakt

Kľúčovým faktorom úspešnosti ochrany pamiatok je identifikácia, zverejnenie a primerané vysvetlenie ich hodnôt. Zachovanie týchto hodnôt je neobíditeľným predpokladom a zároveň jednou zo záruk udržateľnosti pamiatkových objektov a pamiatkových území. Ďalším predpokladom ich dlhodobej životnosti (udržateľnosti) je ich aktívna úloha (prevádzková funkcia) v meniacich sa podmienkach spoločnosti.

Príspevok predstaví skúsenosti z problémových situácií konfrontácie pamiatkových hodnôt, ako aj skúsenosti z projektov a realizovaných programov úspešného zachovania – udržateľnosti pamiatok zo Slovenska aj zo zahraničia.

Kľúčové slová: ochrana pamiatok, udržateľnosť, hodnoty pamiatok

1. Úvod

Hodnotová kapacita pamiatok znamená fakt, že pamiatky obsahujú také vlastnosti a taký rozsah plôch a priestorov, ktoré spolu predstavujú fond (materiálny aj nemateriálny) schopný a vhodný na ďalšie využitie. Je to teda príležitosť – disponibilný potenciál – na ďalšie aktívne využívanie pamiatok na podporu alebo naštartovanie (iniciáciu) špecifických aktivít, podporujúcich udržateľný rozvoj prostredia, v ktorom sa pamiatky nachádzajú.

Prítomnosť a druhová skladba kapacity hodnôt však ešte neznamená automatickú a úspešnú udržateľnosť pamiatok a pamiatkových území. Tá závisí od voľby funkcie, podmienok a manažmentu jej realizácie – takých, ktoré obsiahnutú kapacitu hodnôt nielen využijú, ale ktoré ju zároveň rešpektujú a cielene podporujú.

2. Stav poznania – literatúra, teória, prax

Aspekt obsahu hodnôt kultúrneho (v tom aj architektonického) dedičstva je častou súčasťou odbornej i vedeckej spisby venovanej teórii ochrany aj obnovy architektonického dedičstva prakticky od vzniku tejto disciplíny. Venujú sa mu viacerí autori, z ktorých na pripomenutie uvádzam autorov A. Riegl, M. Dvořák, ďalej Z. Wirth, V. Vinter, M. Radová-Hauserová, zo slovenského prostredia A. Schwarzová, J. Gregorová, P. Gregor, V. Dvořáková a ďalší.

Identifikáciu pamiatkových hodnôt vyžadujú a aj obsahovo usmerňujú viaceré metodické dokumenty Pamiatkového úradu SR – ako povinnú súčasť záverov špecializovaných pamiatkových výskumov (architektonicko-historického, urbanisticko-historického, umelecko-historického, archeologického), tiež ako súčasť odborných metodických materiálov Zásady ochrany pamiatok tak pre samostatné pamiatkové objekty, ako aj pre areály a širšie pamiatkovo chránené územia (Mestské pamiatkové rezervácie, Pamiatkové zóny, Ochranné pásma). Za roky inštitucionalizovanej pamiatkovej starostlivosti a neskôr v rámci inštitucionalizovanej ochrany pamiatok identifikácia a charakteristika pamiatkových hodnôt sa stala bežnou – rutinnou – súčasťou odborných pamiatkových dokumentácií.

Napriek tomu, v praxi ochrany a obnovy pamiatok sme stále svedkami zo strany verejnosti nedostatočného vnímania a rešpektu hodnôt obsiahnutých v pamiatkach. Zvlášť vypuklo sa tento jav ukazuje v prostredí užívateľskej verejnosti (vlastníkov, správcov, užívateľov pamiatkových objektov). Ich nesúhlas s obsahom pamiatkových hodnôt (a z toho vyplývajúcich regulačných zásahov) uvedených v odborných stanoviskách pamiatkových orgánov nezriedka končí námietkami, odporom voči rozhodnutiam, ich nerešpektovaním až súdnymi spormi. S týmito postojmi sa stretávame tak v procesoch vyhlasovania za národné kultúrne pamiatky, (ďalej len NKP), ako aj v procesoch, keď sa od vlastníka vyžaduje plnenie základných povinností ochrany a údržby objektov pamiatkového fondu. Najčastejším zdôvodnením nesúhlasu býva námietka „nekonkrétnosť / všeobecnosť / vágnosť charakteristiky a popisu uvádzaných hodnôt“, „nezreteľné vyjadrenie dôvodu ochrany (lebo veď takých objektov je naokolo plno, prečo ich teda treba chrániť?)“, i námietka zvýšených nákladov na údržbu. Treba zdôrazniť, že takého nesúhlasné procesy majú často dlhodobý priebeh, počas ktorého sa s pamiatkou akoby nič „nedeje“. To je však len zdanie – v skutočnosti čas, klimatické podmienky a absencia údržby v tomto období pôsobia proti fyzickej podstate pamiatky, t.j. proti jej udržateľnosti. Odhliadnuc od faktu nijako nerefundovaných zvýšených nákladov na údržbu (čo je samostatná právno-legislatívno-technická otázka), za podrobnejšiu analýzu stojí formulačná výbava úradných dokumentov a vyjadrení z prostredia pamiatkových inštitúcií. Lebo – v záujme udržateľnosti pamiatok – jednoznačné a všeobecne zrozumiteľné vyjadrenie obsiahnutých hodnôt je absolútne nevyhnutné.

3. Charakteristika obsiahnutých hodnôt

Zákon č. 49/2002 Z.z. O ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších úprav **definuje Pamiatkovú hodnotu** ako „**súhrn významných historických, spoločenských, krajinných, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných alebo umelecko-remeselných hodnôt, pre ktoré môžu byť veci predmetom individuálnej alebo územnej ochrany**“ (§ 2 ods. 2, zdôraznila EK). Formulácia je obsahovo jasná a na pohľad aj jednoznačná.

Prečo teda pri aplikácii tejto definície v praxi prichádza k „nedorozumeniam“?

Vychádzajúc z analýz viacerých dokumentov z rozporových procesov ohľadom hodnôt kultúrnych pamiatok, ktoré som mala k dispozícii ([1], [2], [3], [4]), odporcovia považujú za nezrozumiteľné, resp. za nedostatočne presvedčivé obsahové vyjadrenie jednotlivých konkrétnych parciálnych hodnôt. Týka sa to najmä hodnôt nehmotného charakteru – hodnota historická, spoločenská, vedecká. Často však namietajú aj zdôvodnenie hmotných hodnôt – architektonických, urbanistických, krajinárskych, ... s tým, že takýchto objektov je veľa, tak prečo za NKP má byť vyhlásený práve ich objekt?

Pozrime sa preto bližšie na obsahový rozsah jednotlivých hodnôt.

3.1. Nehmotné hodnoty

Nehmotné hodnoty sú založené na faktoch abstraktného charakteru. K nim sa radia najmä:

- historické hodnoty, ktoré dokumentujú / pripomínajú / viažu sa na nejaký historický fakt (udalosť, návštevu alebo pôsobenie významných osobností, dobovú inovatívnosť technickú, technologickú, umeleckú a pod.)
- vedecké hodnoty, ktoré predstavujú / pripomínajú význam pamiatky pre vedu a vedecké poznanie (dobová inovácia, autorstvo riešenia, ...)
- sociálne hodnoty, ktoré pripomínajú motívy spomienok, lokálne tradície, dobré meno lokality, jej výrobkov, aspekt lokálnej i osobnostnej identity, zažitý obraz sídla v krajine...
- vzťah pamiatky s prostredím, (aj keď je spravidla hmotnej podstaty, nie všetci užívatelia, resp. návštevníci ho dokážu priamo identifikovať, a teda vnímať, ...)

Ochrana týchto hodnôt si vyžaduje nielen poznanie faktov, ktoré ich podmieňujú, ale často aj ďalšie vysvetlenie – interpretáciu dobovej situácie buď lokálneho charakteru, alebo aj širších kultúrnych alebo medzinárodných súvislostí (otázky autorstva, originality, jedinečnosti, ojedinelosti, transferu poznania a pod.), tak, aby bola možná osobná akceptácia / stotožnenie sa vnímateľa s ich významom.

Pre názornosť si ich ozrejmime bližšie.

Historické hodnoty sú mnohovrstevné: viažu sa nielen na dobu vzniku a jednotlivé prestavby ako míľniky vývoja danej pamiatky / areálu, ale aj na významné osobnosti, ktoré v nej pôsobili, ktoré ju navštívili alebo inak zviditeľnili, aké významné udalosti sa v nej odohrali. Všetky tieto podrobnosti pomáhajú spresniť historickú mozaiku lokality ale aj regiónu a štátu. Sú základom sebauvedomenia jednotlivcov aj širšej komunity, ich génia loci, upevňujú ich postavenie v rámci medzinárodnej kultúrnej i hospodárskej situácie. (Historický hodnotový aspekt je prítomný tiež v ďalších kvalitatívnych kategóriách, najmä pri architektonických a technologických hodnotách.)

Jednotlivé aspekty historických hodnôt nemajú individuálny, resp. špecifický materiálny základ, ktorý bolo možné chrániť. **Sprostredkovateľom faktu historických hodnôt je celý objekt / areál:** jeho autentické riešenie, vybavenosť zodpovedajúca danej historickej udalosti. Ich prostredníctvom je možné predstaviť dobový rámec, v ktorom sa historická situácia odohrala – niekedy vysvetlí okolnosti, niekedy sled udalostí, spravidla výzor historickej scény. V polohe návrhového dokumentu je vhodné tieto väzby a najmä ich významy explicitne formulovať. Na zdokumentovanie historických hodnôt sú vždy potrebné ďalšie autentifikačné atribúty – napr. kópie historických dokumentov, fotografie, film alebo iná grafická / umelecká dokumentácia dotknutého historického faktu. V prípade realizácie obnovy, resp. nového využívania pamiatkového objektu je užitočné, ak táto dokumentačná prezentácia vrátane jej vysvetlenia je zakomponovaná do návštevníckej trasy v rámci priestorov dotknutého pamiatkového objektu / areálu.

Vedecké hodnoty konkretizujú význam zachovanej pamiatky pre poznanie ľudstva. Ich podstata spočíva vo fakte, že materiálne doklady (zachované hmotné ostatky – budovy, ich vybavenie, úprava prostredia, časti technologických liniek, ale aj dizajn zariadení, pomocných konštrukcií a pod.) síce už prežitého riešenia (technológie) sú zhmotnené informácie, ktoré môžu ďalej slúžiť k vedeckému výskumu príslušnej historickej etapy, k zdokumentovaniu a zachovaniu jej poznania ale aj k poznaniu okolností jej vzniku a fungovania. Vedecké poznávanie prežitých situácií / riešení / technológií môže v určitých situáciách priniesť nové poznatky a byť podnetom pre nové objavy, alebo inovácie.

Obr. 1. Vodárenské múzeum v Bratislave,
odborná exkurzia v autentickej historickej, dosiaľ riadne funkčnej úpravni pitnej vody.
Zdroj: foto EK

Poznanie (a poznávanie) starých životných / prevádzkových situácií je vedecky i spoločensky žiaduce. Rovnako žiaduce je preto zachovanie objektov a areálov pamiatok ako materiálnych nositeľov vedeckých hodnôt. Ich sprístupnenie širokej verejnosti umožňuje naplňať právo ľudí na informácie – jedno zo základných ľudských práv podľa charty OSN.

Sociálne hodnoty sú ďalšou, závažnou, no nie vždy dostatočne zrozumiteľnou zložkou hodnotovej kapacity (využiteľného potenciálu) architektonického dedičstva. Kultúra (v zmysle kultivovanosť, zušľachtovanie, skvalitňovanie) reagujúc na miestne podmienky v každej dobe formovala životné spôsoby aj medziludské vzťahy v jednotlivých lokalitách / regiónoch tak, že podmieňovala vznik neopakovateľných situácií, riešení, produktov – podmieňovala vznik lokálnych, alebo komunitných tradícií. (V prípade priemyselného dedičstva sa to odohrávalo tiež v rámci jednotlivých výrobných prevádzok.)

Tradície predstavujú mnohými generáciami overenú skúsenosť na prežitie. Tradícia sa prejavuje najmä v spôsobe využívania lokálnych prírodných zdrojov, v spôsobe výroby a obživy, vo formách spoluzitia, v organizácii obydľia a sídiel, často tiež v názvosloví územia. Tradície sformovali našu sídelnú sieť, vtlačili pečať kultúrnej krajine i obrazu jednotlivých sídiel. Sú vyjadrením kultúrnej diverzity. V mnohých prípadoch sú tak originálne a unikátne, že vyvolali zvedavosť aj vo vzdialenejších oblastiach a v súčasnosti pôsobia ako atrahent, t.j. „motív návštevnosti“ daného regiónu.

Obr. 2. Florencia (Taliansko) – panoráma mesta v jej tvarovo objemovej skladbe je chránená ako zažitý obraz sídla v krajine už od 50. rokov 20. storočia. Zdroj: foto EK

Sociálnou hodnotou je tiež faktor „genia loci“: na jeho základe ľudia poznajú prostredie, vedia sa v ňom orientovať, sú im blízke jeho vizuálne znaky, cítia sa v ňom bezpečne. K vizuálne vnímateľným atribútom identity lokality patrí bezo sporu obraz mesta, dediny v krajine. V prírodnom prostredí architektúra vždy pôsobí ako identifikujúci znak, kde sa uplatňuje sa svojimi exteriérovými charakteristikami – umiestnením, tvarovaním objemu, jeho kompozíciou, farbou, materiálom. Architektúra, ako materiálne vyjadrenie kultúrnych tradícií, identifikuje lokalitu, často zvyšuje jej hospodársku aj spoločenskú atraktivnosť. Tým sa k nehmotným sociálnym hodnotám významovo priradujú tiež niektoré hmotné atribúty architektúry a urbanizmu, ktoré svojím originálnym, inde neopakovateľným usporiadaním prispievajú k formovaniu lokálnej identity.

Zmenové vstupy do všetkých súčastí a prejavov života spoločnosti založené na globálne unifikovaných riešeniach, ktoré prináša vývoj ľudskej civilizácie, vyvolávajú zásadné zmeny v životných spôsoboch obyvateľstva po celom svete: tradičné skúsenosti sa prekrývajú novými, postupne sa oslabujú až vytesňujú, overené tradičné riešenia (formy, spôsoby) sa nahrádzajú novými globálne unifikovanými. Kultúrna diverzita sa ochudobňuje, postupne eliminuje.

Pre kultúrny vývoj Európy je však typická rôznorodosť tradícií. Zachovanie kultúrnej rôznorodosti (diverzity) – vyjadrené aj zachovaním lokálnej identity sídiel – sa zaradilo medzi žiaduce aspekty rozvojových programov v celom európskom priestore [5]. Preto je žiaduce chrániť a zachovávať identifikačné charakteristiky prostredia, lokálne znaky, tradície a ostatné prejavy kultúrnej diverzity, ktoré sa odporúča využívať ako účinné nástroje stimulácie lokálneho rozvoja. V návrhových dokumentoch aj rozvoj programujúcich dokumentoch je vhodné, keď sociálne hodnoty, rovnako ako tradície nehmotného charakteru (podujatia, procesy, motívy stretávania sa), kde spravidla hmotným nositeľom je prostredie (časť mesta, park a pod.), sa primerane zrozumiteľne vysvetlia tak, aby ich význam pochopili aj náhodní návštevníci, resp. takí, ktorí podobné aspekty bežne nesledujú. V rozvojových programoch obcí a regiónov následne treba vytvárať podmienky na to, aby aj nehmotné spoločenské hodnoty a tradície mali možnosť sa ďalej realizovať a rozvíjať. V realite sídiel je vhodné

tieto hodnoty prezentovať a vysvetliť (interpretovať) iným materiálnym spôsobom (textom, výtvarným dielom, propagačným materiálmi a pod.)

K nehmotným hodnotám sa radí tiež **dokumentárna hodnota**. Je najzávažnejšou kvalitou akéhokoľvek hmotného dedičstva – takou, ktorá ho posúva do výberovej kategórie pamiatok. Stavba, budova, jej zariadenie alebo aj len ich torzo – to sú materiálne dokumenty so silou nevyvrátiteľného dôkazu: o všestranných schopnostiach predkov, o ich poznaní prostredia, o ich zručnostiach aj odborných znalostiach, o spôsoboch a organizácii života v minulosti. Význam pamiatok sa tak obohacuje a posúva sa do pozície **nenahraditeľných nosičov informácií**. Vo výskumných a návrhových dokumentoch je dôležité zdôrazniť čoho všetkého sa dokumentárna hodnota v danom prípade týka. V realite – pre zachovanie jedinečnej dokumentárnej hodnoty – je dôležité pamiatky zachovať v stave ich autentického dochovania: v stave, ktorý dokumentuje nielen dobu a okolnosti vzniku pamiatky, ale aj jej ďalšie vývojové štádiá dokumentované zmenovými zásahmi do jej hmotnej podstaty. Akákoľvek inovačná náhrada (kópia, replika) mení dokumentárnu výpoveď: je vyjadrením len faktu, že na danom mieste v minulosti stálo dielo, ktoré malo takúto podobu. Všetko ostatné už dokumentuje iba našu súčasnosť, naše predstavy o poznaní predkov, naše materiály, našu (ne)schopnosť zachovať pôvodný originál.

3.2. Hodnoty hmotného charakteru

Okrem spomínaných nehmotných hodnôt, zachované pamiatky sú zároveň nositeľmi ďalších hmotných (materiálnych) hodnôt. K nim patria najmä:

- ekonomické hodnoty – využiteľné plochy a objemy,
- urbanistické hodnoty – prostredie (klíma, geografia, terén, zeleň), poloha a skladba areálu / sídla (parcelácia, organizácia objemov a priestorov, ich vizuálna identifikácia), infraštruktúra dostupnosti – dopravná, zásobovacia, možnosť jej rozšírenia, ...
- architektonické hodnoty – dispozícia a podlažnosť objektov, veľkosť a organizácia priestorov, architektonické tvaroslovie a výzdoba, svetelné podmienky a oslnenie, ďalšie podľa nárokov funkcie prípadne možnosť ich doplnenia,
- umelecké / výtvarné hodnoty – výtvarné diela, prípadne umelecko-remeselné prvky, ktoré sú súčasťou architektonických diel, alebo urbanistických súborov, sem možno priradiť tiež vzťah pamiatky s prostredím,...
- technické hodnoty – materiálové, statické (únosnosť), technická a technologická vybavenosť primeraná funkcii, resp. možnosť jej doplnenia, dostupnosť energií, ...

Hmotné hodnoty sú spravidla zreteľné, v prostredí jasne materiálne vymedzené, je možné sa ich dotknúť, v ich priestore sa pohybovať, človek si vie predstaviť ich využiteľnosť. Napriek tomu sa stáva, že voči ich zachovaniu sú námietky.

3.3. Udržateľnosť pamiatok v kontexte ekonomických hodnôt

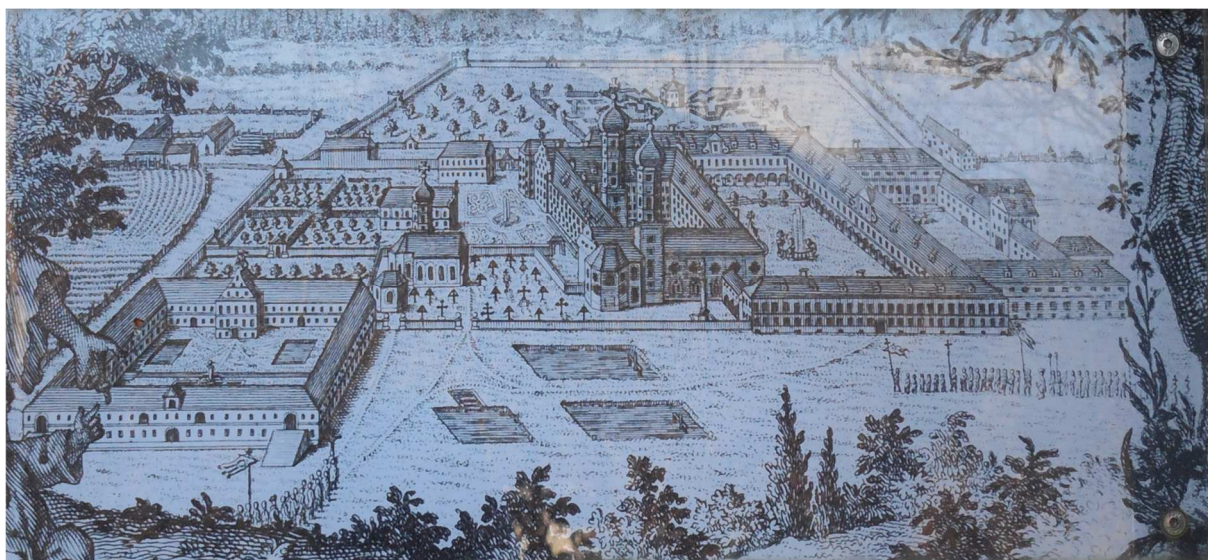
Prakticky využiteľné plochy a objemy dochovaného architektonického dedičstva spravidla predstavujú najzaujímavejšiu časť hodnotovej kapacity: ich disponibilný fyzický rozsah, nech je využívaný na akúkoľvek funkciu, vždy získava úžitkový bonus – pridanú hodnotu ostatných obsiahnutých hodnôt. Materiálne hodnoty či už urbanistického, architektonického, umeleckého, alebo aj technického charakteru vždy znamenajú individualizáciu – odlišnosť od bežnej produkcie, atraktívnu zaujímavosť, návštevnícku príťažlivosť. V konečnom dôsledku, pravda, za predpokladu dobrého stavu, vždy zvyšujú efektívnosť vložených prostriedkov. Tento fakt sa zvykne vnímať ako automatická záruka udržateľnosti. Z podnikateľského hľadiska to tak môže fungovať.

Avšak, z hľadiska udržateľnosti pamiatok vystupuje zásadná otázka: **nakoľko (a či vôbec) opatrenia podporujúce efektívnosť prevádzky vlozenej funkcie rešpektujú zachovanie aj ostatných pamiatkových hodnôt – hmotných aj nehmotných?**

Pre udržateľnosť pamiatky je kľúčové – zachovať a predstaviť – zviditeľniť – aj ostatné, t.j. mimoekonomické hodnoty, ktoré sa na danú pamiatku viažu: v prípade hmotných hodnôt sú to atribúty hodnôt architektonických, urbanistických, krajinárskych, technických a technologických, prípadne ešte ďalších podľa konkrétnej situácie. V praxi to znamená: autentické riešenie a výzor pamiatky / areálu zachovať len v dochovanom rozsahu, nerozširovať a neznásobovať úžitkové plochy prídavkami (prístavbami, nadstavbami), autentickú výbavu uprednostniť pred novými trendovými komerčnými zariadeniami. Aj keď sa to na pohľad zdá prirodzene jasné a zrozumiteľné, v podnikateľskom „švungu“ to neraz predstavuje pribrzdenie začínajúceho sa rozmachu. A motív konfliktu je hotový – opäť kvôli dotknutým (a nevnímaným, alebo neakceptovaným) iným hodnotám.

3.4. Aktívne funkčné pôsobenie a udržateľnosť.

Pre udržateľnosť pamiatok je dôležité, aby pamiatky hrali aktívnu funkčnú rolu v živote spoločnosti. Z dlhodobých skúseností sa ukazuje, že čím viac sa nová funkcia prevádzkovo „podobá“ prevádzke pôvodnej funkcie, tým viac a ľahšie sa zachovávajú pôvodné atribúty pamiatky (dispozícia, organizácia prevádzky a pod.), znižia sa nároky na zmenové zásahy. Tak sa zachová aj autenticita a aj integrita pamiatky, čo predstavuje kľúčový predpoklad udržateľnosti jej hodnôt. Spravidla to znamená aj ekonomické zefektívnenie zásahu.

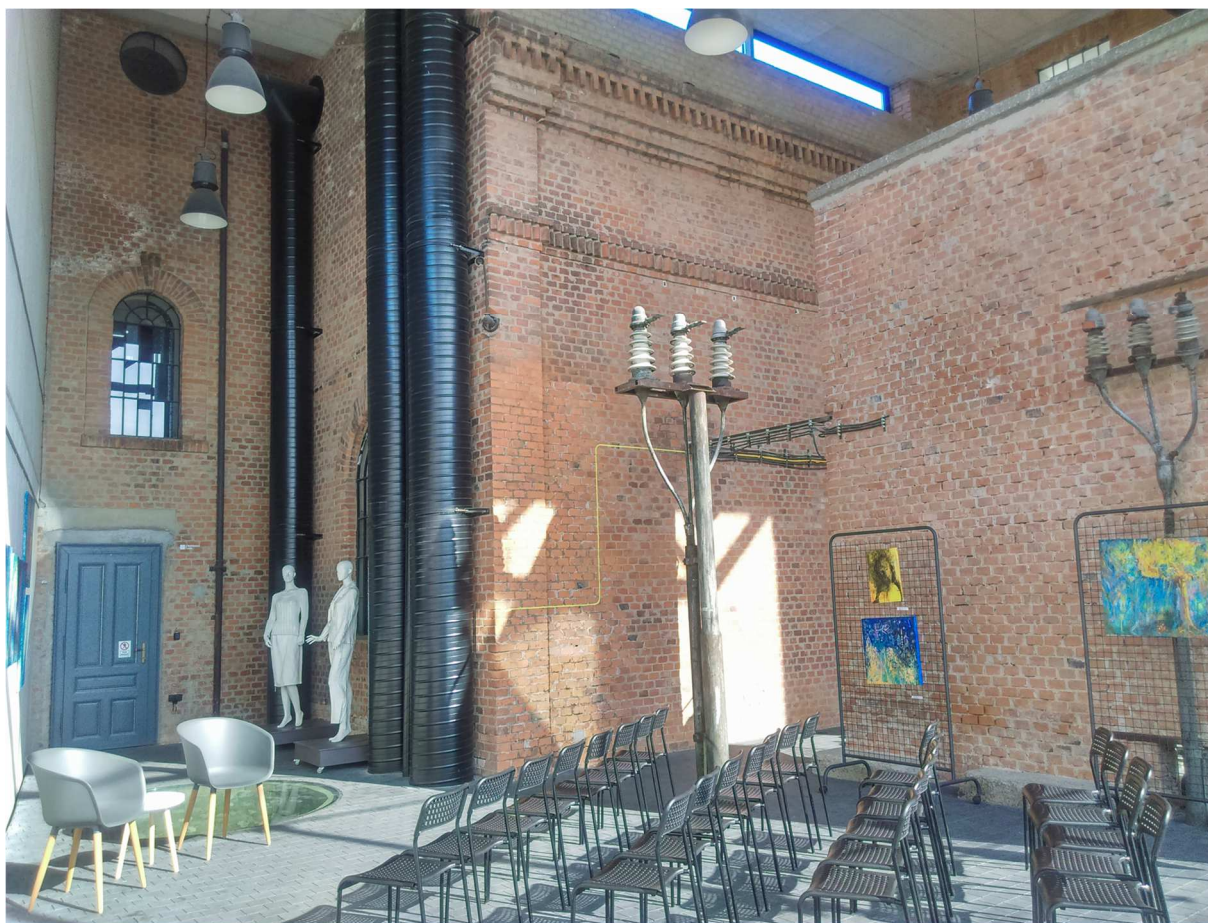
Obr. 3. Benediktbeuren (Nemecko – Bavorsko):
dodnes zachovaný historický areál bývalého benediktínskeho kláštora v podhorí Álp.
Zdroj: foto z informačného letáku, EK

Obr. 4. Benediktbeuren dnes: priestory bývalého kláštora sa využívajú na vzdelávacie a ubytovacie účely viacerých vzdelávacích inštitúcií. Zdroj: foto EK

Ako príklad úspešnej funkčnej konverzie – vloženia novej funkcie do zachovanej historickej štruktúry – možno uviesť areál bývalého benediktínskeho kláštora v Benediktbeuren (Nemecko – Bavorsko) [6]. Kláštor založený v r. 725 bol sekularizovaný v roku 1803, kedy sa skončilo tisícročné blahodarné pôsobenie benediktínov na tomto mieste. Kláštor sa stal privátnym svetským sídlom. V roku 1805 tam bola zriadená moderná optická sklárska výrobná, ktorá dosiahla epochálny priekopnícky úspech (v rokoch 1808 – 1818 tam pracoval známy výskumník Joseph von Fraunhofer). Od roku 1819 bol areál v štátnom vlastníctve, keď budovy areálu slúžili ako kasárne, vojenský žrebčín, domov invalidov, žalár a ozdravovňa pre vojakov. Nová etapa v dejinách kláštora začala v roku 1930, kedy areál nadobudlo Spoločenstvo rádu Saleziánov Don Bosco (SDB). Následným kontinuálnym a až dodnes trvajúcim procesom sanácií a reštaurovania boli pôvodné kláštorne budovy zachránené pred rozpadom a naplnené novým duchovným – kňazským a kultúrnym životom. Saleziáni Don Bosco v areáli kláštora rozvíjajú centrum religiózneho vzdelávania, vedy a výchovy v službe mladým ľuďom. Pritom v areáli pôsobí viacero vzdelávacích inštitúcií a viaceré objekty a priestory sú sprístupnené širokej verejnosti na účely poznávania (múzeum, knižnica), hudobných a literárnych kultúrnych podujatí (kostol, reprezentačné barokové priestory), stravovania (reštaurácia).

Iným príkladom rešpektujúceho nového využitia dochovanej historickej stavebnej štruktúry je konverzia bývalej mestskej elektrárne v Piešťanoch na vzdelávacie a kultúrne stredisko pre verejnosť. Pri tejto konverzii bývalej tepelnej elektrárne na spaľovanie mazutu boli funkčne využité nielen priestory a nosné stavebné konštrukcie, ale aj historické trasy technických inštalácií, napr. bývalý prírodný kanál mazutu, alebo v trase bývalého komína na odťah spalín osadené vzduchotechnické rozvody. Ostatné zachované technické vybavenie bolo ponechané na pôvodnom mieste a slúži nielen ako zaujímavá dekorácia, ale je aj materiálnym dokumentom o dobovej technologickej výbave.

Obr. 5. Bývalá Elektrárňa Piešťany (2013): Novým prekrytím zasunutej časti nádvorja s využitím dochovaných stavebných aj technologických zariadení vznikol nový atraktívny priestor pre prednáškové, výstavné alebo aj rozptylné funkcie. Zdroj: foto EK

Obr. 6.,7. Elektrárňa Piešťany, bývalá generátorová hala: veľkokapacitný priestor sa využíva alternatívne na rozličné vzdelávacie alebo aj spoločenské a kultúrne podujatia. Zdroj: foto EK

4. Diskusia

V praxi ochrany pamiatok sa v dokumentoch, ktoré identifikujú hodnotový obsah pamiatok (Výskumy ... rôzneho zamerania), usmerňujú alebo aj prikazujú spôsoby narábania s pamiatkovým fondom (Rozhodnutia o zámere ...) hodnoty obsiahnuté v pamiatkových (alebo na pamiatkovú ochranu navrhnutých) objektoch alebo areáloch spravidla len vymenujú s predpokladom, že sú všeobecne zrozumiteľné. V skutočnosti sú zrozumiteľné len v rozhodovacích kruhoch ochrany pamiatok.

Pozrime sa, kto predstavuje širšie dotknutú odbornú verejnosť?

Sú to predovšetkým vlastníci a správcovia dotknutých nehnuteľností, ďalej sú to projektanti rozličných technických a technologických zariadení, personál stavebných a technických realizačných firiem a odborný personál ďalších nutných vstupov / dotknutých úradov v závislosti od prevádzky vkladanej funkcie alebo špecifického prostredia. Pre všetkých týchto účastníkov procesov realizácie ochrany pamiatok formulácie vyššie zmieneného stručného vyjadrenia hodnotovej kapacity pamiatky obsiahnuté v podkladoch k vyhláseniu za NKP, alebo v rozhodnutí príslušného KPÚ, zrozumiteľné nemusia byť: ich zrozumiteľnosť je podmienená poznaním špecifických historických, technických umeleckých ale aj sociálnych a iných faktov, ktoré presahujú všeobecnú povinnosť poznania. Rovnako to platí pre prípadné súdne procesy, kde rozhodujúci sudcovia nemajú odborné znalosti z oblasti dejín umenia, architektúry alebo techniky – ich rozhodnutia potom závisia od precíznosti vyjadrení v odborných alebo znaleckých posudkoch.

Teda, v momente, keď sa vyššie spomenuté rozhodovacie a metodické dokumenty od pamiatkových inštitúcií doručujú povinným osobám dotknutým ich rozhodnutiami, t.j. v prostredí širšie dotknutej odbornej verejnosti, zreteľná zrozumiteľnosť týchto dokumentov u dotknutých účastníkov nie je zaručená. Preto je dôležité, aby už v primárnych dokumentoch pamiatkových inštitúcií (Výskumy ..., Zásady ..., Rozhodnutia ...) hodnoty nielen pomenovali ale aj dostatočne presne popísali a uviedli sa ich významové súvislosti a dopady.

5. Záver

Aby sa odolalo silnému tlaku aktuálnej komerčnej reklamy propagujúcej len nové produkty a dehonestujúcej všetko „staré“, treba hodnoty pamiatok ako aj zložky identity pamiatkových objektov, areálov a sídiel exaktne vymedziť, pomenovať, obsahovo aj obrazovo charakterizovať. Následne je dôležité zabezpečiť ich programovú ochranu a aktívne využívanie. To znamená:

- dochované objekty, areály s pamiatkových / pamätihodnými hodnotami zaradiť ako aktívne prvky do programov rozvoja obcí a regiónov,
- zachovaniu hodnôt týchto objektov / areálov podriadiť prevádzku v ich okolí tak, aby sa zamedzilo vzniku nepriaznivých dopadov z okolia na pamiatky a ich hodnoty,
- navrhnuť takú funkciu využitia, ktorá šetrne rešpektuje dochovanú stavebnú a technickú štruktúru vrátane jej špecifických tvarových alebo materiálových kreácií.

Voľbu novej funkcie treba posudzovať vždy od prípadu k prípadu individuálne – zohľadňujúc nielen fyzické predpoklady dochovaného stavebného / priemyselného dedičstva, ale aj komplementárne faktory podmieňujúce rozvoj a udržateľnosť nových aktivít.

V záujme ich zachovania je dôležité chrániť tiež všetky materiálne súčasti hodnôt a súvisiacich tradícií, v prípade nemateriálnych tradícií vytvárať podmienky na ich ďalšie neprerušované aktivity.

Bibliografia:

- [1] Bratislava Zimný prístav, výťah lodný a lodná hala - návrh na vyhlásenie za NKP
- [2] Bratislava, Búdková cesta 2, návrh na vyhlásenie za NKP EKOIUVENTA
- [3] Partizánske, odvolacie konanie k návrhu na vyhlásenie za NKP súboru objektov bývalej továrne na obuv Baťa
- [4] Bratislava, Bezručova 1-3, areál bývalej nemocnice, odvolacie konanie k nesúhlasnému stanovisku KPÚ k stavebným úpravám objektu.
- [5] Konvencia o zachovaní kultúrnej rozmanitosti.
- [6] Informačný leták o kláštore Benediktbeuren.

The value capacity of monuments as a prerequisite and criterion for their sustainability

doc. Ing. Eva Kráľová, CSc.

Institute of Management STU Bratislava, Vazovova 5, 81243 Bratislava, eva.kralova@stuba.sk

Abstract

The key factor in the success of the protection of monuments is the identification, publication and adequate explanation of their values. Preservation of these values is an indispensable prerequisite and at the same time one of the guarantees of the sustainability of historic buildings and historic sites. Another prerequisite for their long-term lifespan (sustainability) is their active role (operational function) in the changing conditions of society.

The contribution will present experiences from problematic situations of confrontation of monument values, as well as experiences from projects and implemented programs of successful preservation - sustainability of monuments from Slovakia and abroad.

Key words: monument preservation, sustainability, monument values

BARDKONTAKT 2023

Udržiteľnosť pamiatok a obecný zájem

Ing. arch. Blažena Hubáčková, Ph.D., Ing. arch. Petr Hubáček, Ph.D.

Vysoké učení technické v Brně, Ústav pozemního stavitelství (ext.), Veveří 95, 602 00 Brno

Udržitelnost památek a obecný zájem

Ing. arch. Blažena Hubáčková, Ph.D., Ing. arch. Petr Hubáček, Ph.D.

Vysoké učení technické v Brně, Ústav pozemního stavitelství (ext.), Veveří 95, 602 00 Brno
hubackova.blazena@seznam.cz, hubacekparch@seznam.cz

Abstrakt

Příspěvek je zaměřen na problematiku teorie i praxe památkové péče. Upozorňuje na častou diskrepanci ve vztahu odborných pracovišť Národního památkového ústavu a správních orgánů s rozhodovací pravomocí. Udržitelnost památek závisí též na uplatňování a zdůrazňování veřejného zájmu. V příspěvku je rovněž popsán konkrétní příklad averze vedení města Brna vůči městským památkovým zónám, vyhlášeným Ministerstvem kultury ČR. Příspěvek popisuje dva konkrétní příklady zničení památkově hodnotné vily novou výstavbou.

Klíčová slova: památka, veřejný zájem, památkář(-ka), správní uvážení, památková zóna

1. Úvod

(Cit. :) „...Já myslím, že civilizace není dobrá, když je bez kultury. Člověk potřebuje ke štěstí a spokojenosti nejenom pohodlí tělesné, ale i duševní. Kultura a civilizace musí jít ruku v ruce...”
(Konec citátu) [1]

Památky, jako nositelé odkazu minulosti, představují v přítomném životě národů živé svědectví jejich staletých tradic. Lidstvo považuje památky za společné dědictví a prohlašuje se vůči budoucím generacím za solidárně zodpovědné za jejich zachování. Považuje za svou povinnost odevzdat jim je v plné bohatosti jejich původnosti. Kulturní dědictví obohacuje a stabilizuje život celé společnosti. Celá společnost má proto právo i odpovědnost za jeho zachování. Hodnota památek se skládá z více zdrojů. Významné jsou užité vlastnosti, tedy uspokojovat potřeby současné společnosti. Výlučnost památek však leží v **kulturní rovině**.

Je evidentní, že smysl a poslání památkové péče je nesporně v obecném, tedy veřejném zájmu. V rámci památkové péče je realizován odborný průzkum, identifikace hodnot a výběr objektů, které je třeba pro jejich hodnotu uchovat pro budoucnost.

2. Stav poznání

2.1 Veřejný (obecný) zájem

„Veřejný zájem“ není právním řádem obsahově vymezen a hledí se na něj jako na „neurčitý právní pojem“. Jedná se vlastně o zájem celé nebo podstatné části společnosti, který směřuje k všeobecnému blahu a dobru. K pojmu veřejného zájmu se váže mnoho obsahově příbuzných pojmů, byť užívaných v nejrůznějších kontextech. Sociální nauka katolické církve operuje s pojmy obecné blaho, obecné dobro, společné dobro. Jindy se operuje s pojmem společného blaha jako nadřazeným pojmu veřejného zájmu ve vazbě na etiku. Případně se užívá pojem nadindividuálního zájmu. Pojem obecného zájmu je užíván Lisabonskou smlouvou Evropské unie a promítá se do konkrétní podoby regulace nejrůznějších druhů služeb na evropské úrovni - Konsolidované znění 2010. [2]

Ústavní soud k otázce veřejného zájmu uvádí (Pl. ÚS 24/04), že (Cit. :) „...Veřejný zájem v konkrétní věci by měl být zjišťován v průběhu správního řízení na základě poměrování nejrůznějších partikulárních

zájmů, po zvážení všech rozporů a připomínek. Z odůvodnění správního rozhodnutí pak musí zřetelně vyplynout, **proč veřejný zájem převáží nad řadou jiných partikulárních zájmů**. Veřejný zájem je třeba nalézt v procesu rozhodování o určité otázce (typicky např. o vyvlastňování) a nelze jej v konkrétní věci a priori stanovit. Z těchto důvodů je **zjišťování veřejného zájmu v konkrétním případě typicky pravomocí moci výkonné a nikoliv zákonodárné**. (Konec citátu)

K výše uvedenému lze jen uvést, že formulace „...by měl být zjišťován...“ je nedostatečně direktivní a její smysl je pouze doporučující. Podle toho taky vypadá praxe, kdy stavební úřady a ostatní výkonné složky památkové péče ve svých úsudcích a správních uváženích provádějí zjišťování přítomnosti **veřejného zájmu** v konkrétně posuzované věci jen výjimečně a nebo ho v drtivé většině případů zcela opomíjejí. Ve správních řízeních by měly být respektovány principy dobré správy a etické kodexy, stanovené pro jednotlivé subjekty veřejné správy.

2.2. Není památkář(-ka) jako památkář(-ka)

Často frekventovaným pojmem v oblasti hmotné stavební kultury bývají slova „památkář“ či „památkářka“, která mimochodem spolu se slovem „developer“ nabývají v některých konsekvencích pejorativní nádech. Památkář ne vždy bývá pracovník Územního odborného pracoviště Národního památkového ústavu. Může to být i pracovník výkonného orgánu památkové péče. V dnešní praxi situace vypadá tak, že NPÚ ÚOP vypracuje k řešené věci odborné posouzení (ke stavebnímu záměru, ke konkrétní stavbě, její úpravě, rekonstrukci...). Toto posouzení NPÚ ÚOP postupuje dále jako podklad správnímu orgánu s rozhodovací pravomocí (obec s rozšířenou pravomocí, v Brně například magistrátnímu Odboru památkové péče, či krajskému Odboru kultury a památkové péče). Územní odborná pracoviště posuzují, radí a doporučují, ale konečné kladné nebo zamítavé stanovisko vydá úřad s výkonnou pravomocí a „kulatým razítkem“. Nejvyšší instancí nad všemi je pak ministerstvo kultury. [3]

2.3. Diskreční pravomoc

Diskreční pravomoc (správní uvážení) je v kompetenci **výkonných orgánů památkové péče**. Jedná se o oprávnění správních orgánů určitou věc samostatně posoudit a následně o ní rozhodnout. Po této stránce mají správní orgány relativně volný prostor. Musí však zhodnotit, zda jsou v dané věci naplněny normativní a zákonné požadavky. Běžný hodnotící posudek má subjektivní povahu. Míra subjektivity posudku může být někdy menší, jedná-li se o odborný názor. Hodnotící odborné úsudky musí být schopny přezkoumání racionálními odbornými postupy a měly by vycházet z věcně pravdivého skutkového základu.

Žádným předpisem ale nelze postihnout vlastnosti a nitra jednotlivých posuzovatelů z pohledu integrity jejich osobnosti. Hodnotící soudy jako myšlenkové postupy nebývají jen věcné a skutkově podložené, ale obsahují i stránku lidskou – osobnostní, totiž i **stránku pocitovou**. Reflektují vlastní zkušenosti posuzovatele, ať už pozitivní či negativní a je v nich odraz subjektivního pocitového hnutí mysli - **emocí**. Jejich „přidanou hodnotou“ je však skutečnost, že podporují **korupční motivaci účastníků řízení**. [4]

Pocit je ve své podstatě dojem, vjem, zážitek, zkušenost, tušení, potucha. (Cit.:) „...Nikdo nemůže udělat s pocity nic. Existují a neexistuje způsob, jak je cenzurovat. Můžeme si vyčítat nějaký čin nebo poznámku, nikoliv však pocit; jednoduše proto, že nad ním nemáme vůbec žádnou kontrolu...“ (Konec citátu). [5]

2.4. Etický kodex

Subjekty veřejné správy mají v současné době většinou zpracovány etické kodexy - nástroje k vymezení a upevnění žádoucích standardů chování úředníků a zaměstnanců veřejné správy ve vztahu k veřejnosti a spolupracovníkům. Smyslem kodexu je vytvářet, udržovat a prohlubovat důvěru veřejnosti ve

veřejnou správu. Etický kodex navazuje na základní práva a povinnosti zaměstnanců, uvedené v zákoníku práce a pracovním řádu. Zásadní porušování by mělo být posuzováno jako porušení zákoníku práce, resp. pracovního řádu se všemi z toho vyplývajícími důsledky a postihy, včetně ukončení pracovního poměru. Jedním z důležitých bodů Etického kodexu je povinnost úředníka jednat ve **veřejném zájmu**.

2.5. Diskrepance mezi subjekty památkové péče

Stále se ve větší míře objevují případy, kdy odborné a výkonné orgány památkové péče nejsou v souladu ve svých soudech a správních uváženíh. Územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu (ÚOP NPÚ) vypracuje odborné posouzení k řešené věci, předá jej k dispozici jako podklad výkonnému orgánu památkové péče, který vydá k řešené záležitosti kladné nebo záporné stanovisko. Výkonný orgán má ve svých propozicích povinnost pečovat (ve veřejném zájmu) o kulturní památky a nemovitosti, které nejsou kulturními památkami, ale jsou v památkové rezervaci, památkové zóně nebo ochranném pásmu. Ačkoliv odborný posudek ÚOP NPÚ vyznívá ve prospěch zachování konkrétní stavby pro její kulturně historickou hodnotu, ve svém stanovisku výkonný orgán mnohdy povolí její přestavbu či dokonce demolici s odůvodněním, že záměr investora – developera například nenaruší siluetu MPR (v případě absence památkové zóny), nebo že stavba není památkou a že dokonce není povinností výkonného orgánu památkové péče zjišťovat, zda má stavba památkovou hodnotu či nikoliv. Ačkoliv je povinností moci výkonné ověřit přítomnost veřejného zájmu, v praxi se tak neděje.

3. Brno evropským městem kultury 2028? Ani náhodou!

(Cit. :) „...Ani ohněm ani mečem, ba ani válečnými pohromami se tolik krásných budov neobrátilo v trosky jako pro obyčejnou lhostejnost lidskou...“ (Konec citátu) [6]

V roce 1988 vstoupil v platnost nový zákon o památkové péči a zároveň se zrušil státní seznam kulturních památek. Jeho fond přešel do nového Ústředního seznamu kulturních památek ČR. Dosavadní legislativa uznávala status památky nejen nemovitostem v seznamu, ale také budovám, na něž se jako na kulturní památky pohlíželo. Památkáři proto všechny tyto objekty evidovali a dodatečně zapsali na seznam.

Vše se zdálo v pořádku až do roku 2015, kdy se Ministerstvo kultury rozhodlo posoudit situaci přísně a všechny „pozdně zapsané“ památky ze seznamu vyřadilo. Celkově jde o 2500 budov, **z toho 1400 v Brně**. Město se pokusilo situaci řešit mnoha způsoby včetně soudního sporu. Ten vyvrcholil v listopadu 2020, když Nejvyšší správní soud definitivně potvrdil rozhodnutí Ministerstva kultury. Po soudním rozhodnutí nezbývá, než provádět standardní postup zápisů jednotlivých budov na seznam kulturních památek. Ministerstvo tvrdí, že ročně z kapacitních důvodů stihne až 30 řízení. Od roku 2015 se to v Brně podařilo jen v několika případech. Doba do schválení všech 1400 případů by tedy absurdně trvala celá staletí (!).

Urbanistický a architektonický charakter Brna je dán obdobím 19. a počátku 20. století, kdy bylo moravskou metropolí. Tehdy tu stavěla světová špička, žáci Vídeňské školy. Město je unikátní koexistencí **německé architektury 19. století a českého meziválečného funkcionalismu**, což má být cílem ochrany městské památkové zóny. Památková zóna neznamena „skanzenizaci“ či konzervování místa, ale udržování jeho kvalit a citlivými stavebními zásahy vhodné navázání na stávající urbanistickou strukturu a architektonický výraz. Po mnohaleté snaze brněnských památkářů z NPÚ a třech odborných debatách relevantních aktérů se konečně podařilo Ministerstvu kultury vyhlásit **dvě území kolem MPR Brno za městské památkové zóny (MPZ)**. Moravská metropole totiž ztrácí každým rokem demolicemi a přestavbami objektů z 19. století a meziválečného období celosvětově uznávanou architektonickou a urbanistickou podstatu jednotlivých městských částí.

Ve městě Brně se v širším prstenci kolem centra množí demolice kvalitní historické architektury, protože jí ochranné pásmo MPR ve skutečnosti žádnou ochranu neposkytovalo. Právě tento problém mělo vyhlášení MPZ řešit. Po třech „kulatých stolech“ je zřejmé, že se v dohledné době ochranné památkové zóny město nedočká. Jedinečné architektonické dědictví Brna je teď vydáno na pospas trhu s nemovitostmi a developerskému byznysu. [7] [8]

Brněnští radní totiž na zasedání 7.6.2023 schválili podání návrhu na **zrušení památkových zón**, vyhlášených Ministerstvem kultury. K tomuto kroku brněnské politické reprezentace se vyjádřil ředitel OÚP NPÚ Ing. Zdeněk Vácha takto: „...Jde o smutný případ narušeného vztahu reprezentace města k jeho historii a jedinečnému stavebnímu dědictví. Tímto se de facto zříká části nejen stavebního dědictví města a s mentalitou východních nájezdníků je vlastně dává všanc...“.

Politická reprezentace města tak otevřeně preferuje developerské záměry na území města, sousedícím s MPR. Dává tím vlastně najevo, že zde má své zájmy a sféry vlivu. Návrh na zrušení MPZ v Brně bude řešit soud. Ministerstvo kultury namítá, že **ochrana kulturního dědictví je ve veřejném zájmu**. Vlastnictví kromě práv představuje i řadu povinností a jeho výkon nesmí být na úkor ostatních, ani na úkor **veřejného zájmu**. Problematická podoba stavebního řízení v ČR je realitou, **veřejný zájem** na ochraně jedinečného a nenahraditelného kulturního dědictví ale nesmí rezignovat před komplikovaností procesního postupu ve stavebním řízení.

Tragikomické je, že na konci srpna 2022 město Brno podalo na Ministerstvo kultury ČR přihlášku do soutěže o titul „Evropské hlavní město kultury 2028“. Mezinárodní odborná porota ale rozhodla, že Brno do dalšího kola nepostoupí. O titul budou soutěžit města České Budějovice a Broumov. K této skutečnosti lze jen poznamenat, že „je štěstí“, když Brno do užšího výběru nepostoupilo, protože by to vlastně byla další ostuda pro druhé největší město ČR. Z mnoha příkladů, dokumentujících vztah brněnských magistrátních úředníků a stavebních úřadů v městských částech ke kulturnímu dědictví a památkovým hodnotám, jsou níže popsány dva:

Příklad č. 1

Obr.1

Obr. 2

Obr. 1, Obr. 2 : Na obrázcích 1 a 2 je rodinná vila na ulici Šmídkova v Brně - Žabovřeskách před totální přestavbou (developer původně zažádal o povolení stavebních úprav v 1.NP). Ve stanovisku OPP MMB se uvádí: „...Předmětný objekt – „Vila Wilhelma Zeislera“ - ačkoliv není evidován v Ústředním seznamu kulturních památek z 20. let 20. století, jedná se zcela nepochybně o kvalitní tradicionalistickou architektonickou realizaci významného brněnského stavitele Františka Václavka. Rodinný dům bývalého zemského rady Wilhelma Zeislera na adrese Šmídkova 7 je nositelem významných stavebně historických a kulturních hodnot místního významu, dodnes spoluurčující charakter a stylovou podobu tzv. „úřednické čtvrti“ v městské části Brno – Žabovřesky.

Honosný dům, vycházející z anglických vzorů, jehož uliční průčelí člení předstupující mělký obdélný rizalit s trojicí oken („bay windows“) a 4 kanelované polosloupky, upoutá svým ušlechtilým provedením...“.

Vila je představitelem tradicionalistického stylu (před nástupem „brněnského funkcionalismu“ na přelomu 20. a 30. let 20. století) a měla tudíž nezpochybnitelnou kulturně historickou hodnotu. Návrhem na prohlášení vily za kulturní památku se zabývala i Regionální komise pro Ústřední seznam kulturních památek České republiky při NPÚ v Brně a doporučila objekt k prohlášení za kulturní památku. Rovněž z této skutečnosti lze dovodit, že o kulturně historickém významu vily Wilhelma Zeislera nemohlo být sporu.

Obr. 3

Obr. 4

Obr. 3 : Stavebním úřadem povolené stavební úpravy 1.NP začaly zničením typického mělkého předstupujícího rizalitu s náznakem kanelovaných polosloupů a vybouráním dvou okenních otvorů různých šířek.

Obr. 4 : Nezůstalo jen u úprav 1.NP, následně byl snesen krov a na původní přízemní objekt byla nadstavena další dvě podlaží. I když v tomto případě nebyl původní objekt totálně zdemolován, dnešní pozorovatel by ani netušil, že soudobý bytový dům v sobě ukrývá „kvalitní tradicionalistickou realizaci se stavebně historickou a kulturní hodnotou“.

Příklad č. 2

Obr. 5

Obr. 6

Obr. 5 : Brněnská postsecesní vila v městské části Žabovřesky na ulici Tichého spoluvytvářela lokální genius loci tohoto rezidenčního souboru.

Obr. 6 : Přes veškeré snahy pracovníků NPÚ Brno zachovat tuto stavbu, včetně její popularizace v mediích získal developer od Odboru památkové péče Magistrátu města Brna kladné stanovisko k její demolicí.

Obr. 7

Obr. 8

Obr. 7, Obr. 8 : V létě 2023 byla novostavba bytového domu soudobé architektonické produkce, postavená na místě zdemolované postsecesní vily téměř hotová. Developer dosáhl svého cíle realizovat svůj podnikatelský záměr „na dobré adrese“ právě v této exponované lokalitě. Typický „duch místa“ této části Brna, která má charakter zahradního města a kde jsou zastoupeny rodinné vily z přelomu 20. století a výstavba z meziválečného období urbanistického rozvoje Brna, postupně mizí.

4. Závěr

Problémem státní památkové ochrany bývá i politická objednávka jejího omezení, motivovaná individuálními podnikatelskými zájmy. To je příčinou averze představitelů města Brna k zavedení památkových zón ve vazbě na MPR, které Ministerstvo kultury ČR po mnoha letech snahy Odborného územního pracoviště Národního památkového ústavu v Brně vyhlásilo. Brno je jediným historickým městem České republiky, které doposud památkové zóny nemělo. Pro udržitelnost památek stavební kultury je však zapotřebí **a ve veřejném zájmu** jejich zavedení, včetně nastavení optimálních podmínek a režimu pro stavební činnost tak, aby nebyly narušeny stávající architektonické a urbanistické hodnoty, vytvořené v minulosti. V obecné rovině by současně mělo být striktně požadováno a důsledně kontrolováno dodržování ustanovení **Etických kodexů**, relevantních pro úředníky ve státní správě. Při nedodržování principů dobré správy by měly následovat konkrétní důsledné sankce.

Bibliografie, odkazy

- [1] Autor citátu Jan Werich (1905 – 1980), filmový a divadelní herec, dramatik a scénárista.
- [2] POTŮČEK, Martin, PAVLÍK, Marek a kolektiv: Veřejná politika, Masarykova univerzita, Brno, 2015
- [3] <https://www.npu.cz/cs/uop-brno>
- [4] TELEČEK, Ivo, Právnická fakulta UP Olomouc
- [5] Autor citátu Milan Kundera, (1929 – 2023), česko – francouzský spisovatel, romanopisec
- [6] Autor citátu Leon Battista Alberti (1456)
- [7] <https://www.idnes.cz/brno/pamatkove-zony>
- [8] <https://www.archspace.cz/ochrana-brnenskych-architektonicky-pamatek>

Sustainability of monuments and common interest

Ing. arch. Blažena Hubáčková, Ph.D., Ing. arch. Petr Hubáček, Ph.D.

Brno University of Technology, Institute of Civil Engineering (ext.), Veveří 95, 60200 Brno
hubackova.blazena@seznam.cz, hubacekparch@seznam.cz

Abstract

The article is focused on theory and praxis afield of monument's care. Sustainability of monuments also depends on enforcing and emphazing of public interest. The text alerts to frequent discrepancy between Nation Institute for the Protection and Conservation of Monuments and Sites and administrative agencies with discretionery authority. This article describes also concrete example of municipality aversion in the relation to monument zone, which has been announced by Ministry of Culture. Our contribution describes two events, when historical family house, although having culture value, were destroyed by improper redevelopment.

Key words: monument, public interest, preservationist, administrative consideration, monument zone

BARDKONTAKT 2023

Dlouhodobý neúspěšný boj o nový český památkový zákon a vliv zákona o cestovním ruchu

JUDr. PhDr. René Petráš, Ph.D.

Univerzita Karlova Právnická fakulta, nám. Curieových 7, 11640 Praha 1

Dlouhodobý neúspěšný boj o nový český památkový zákon a vliv zákona o cestovním ruchu

JUDr. PhDr. René Petráš, Ph.D.

Univerzita Karlova Právnická fakulta, nám. Curieových 7, 11640 Praha 1, petras@prf.cuni.cz

Abstrakt

V České republice je řadu let snaha přijmout nový památkový zákon místo mnohokrát novelizovaného zákona ještě z komunistické éry. Dlouhodobá a několikrát neúspěšná příprava svérázně provázaná se změnami jiných předpisů například ze stavebního práva vytváří nejasnou situaci. Neschopnost dořešit potřebnou novou právní úpravu památkové péče se často propojuje s jinými legislativními nedostatky, kdy zvláště zásadní je zákon o podpoře rozvoje cestovního ruchu, tedy koncepčně zcela nová zatím nepřijatá norma, do quasiprávní praxe ale uvedená zčásti roku 2018. Zákon se neúspěšně začal připravovat již roku 1927 - jde o nejdéle připravovaný český zákon, do čehož je autor přes desetiletí zapojen. Z úsporných důvodů stát na jeho přípravu opět rezignoval, což bylo oficiálně vyhlášeno 20. června 2023.

Klíčová slova: památkový zákon, příprava zákona o podpoře rozvoje cestovního ruchu, právní úprava cestovního ruchu

1. Úvod

Článek podává nástin komplikovaného problému přípravy nového památkového zákona v ČR, který je svérázně provázan s jinými legislativními snahami. Nejzásadnější je zde vliv stavebního práva, ale důležitou roli hraje i dlouhodobě připravovaný zákon o turismu, nejčastěji označovaný jako zákon o podpoře rozvoje cestovního ruchu. Poznámka spíše formální: Čeští odborníci používají slova turismus a cestovní ruch promiscue, kdy ale jasně preferují sousloví. Tato problematika je jen minimálně známá a autor zde využívá osobních zkušeností, kdy je v ČR v zásadě jediným právníkem z akademického světa věnujícím se právu cestovního ruchu, a proto je často oslovován od vládních orgánů. Otázka přípravy obou zákonů v ČR je přitom zčásti kuriózně navázána na problém ochrany tzv. menšinových památek, přičemž autor se na vývoj právní úpravy národnostních menšin specializuje a je i členem Rady vlády pro národnostní menšiny jako zástupce odborné veřejnosti.

Klíčovou roli pro ochranu památek hraje právní úprava. V české i slovenské tradici se vytvořila koncepce v zásadě středně rozsáhlého zákona o památkové péči, vedle kterého ale působí i další normy vnitrostátní i mezinárodní. Tento článek však bude věnovat pozornost téměř neznámému prvku, kterým je částečná provázanost s přípravou zákona o cestovním ruchu. Nahlédne se přitom také na veřejnosti téměř neznámý problém speciální ochrany tzv. menšinových památek. Naznačeny budou i svérázné aspekty vzájemné inspirace české a slovenské právní úpravy, kdy na rozdíl od ČR s opakovanou mnohaletou přípravou již dokázalo Slovensko přijmout nový památkový zákon č. 49/2002 Z.z. nahrazující zákon z roku 1987 i nový zákon o podpore cestovného ruchu č. 91/2010 Z.z., jehož koncepce a efektivita ale vyvolává spíše rozpaky.

2. Stav poznání.

Právní úpravě památkové péče se obdobně jako na Slovensku i v ČR věnuje jen hrstka právníků. Může překvapit, že jde často o publikace věnované právní úpravě životního prostředí, k čemuž je tato materie přiřazována [1]. Památková péče sice obecně spadá pod správní právo, jenže publikace tohoto

nejrozsáhlejšího odvětví tento dílčí aspekt obvykle přehlížejí s výjimkou některých [2]. Ostatně ani neprávni obecné otázky památkové péče nevyvolávají kromě úzce specializovaných publikací výraznější zájem [3] a problematika vazby mezi památkovou péčí a turismem je prozkoumaná jen minimálně [4]. Autor zpracoval řadu článků k právní úpravě památkové péče, a to především šest článků pro popularizační ale uznávaný časopis COT, který sice za koronaviru bohužel zanikl, ale některé články jsou stále nejen v tištěné verzi časopisu ale i volně na internetu [5]. Dále o otázce píše v každoročním speciálním právním čísle (od 2018 první číslo ročníku) časopisu *Studia turistica*, který je volně na internetu [6] a otázce věnoval pozornost i ve své knize *Právo a cestovní ruch* [7]. V člancích i knize lze nalézt i poučení o připravovaném českém i přijatém slovenském zákonu o turismu. Tím se tato kniha liší od dvou dalších českých i jediné slovenské monografie k právní úpravě cestovního ruchu, které se nevěnují památkové péči a překvapivě málo i zákonu o turismu [8]. Autor článku zpracoval i řadu publikací k speciální problematice menšinových památek, což vyvolává dosud malý ohlas i v zahraničí, kdy existují knihy např. speciálně k židovským památkám nebo tzv. etnoturismu, ale obecně menšinové památky a zejména právní aspekty jsou až pozoruhodně neprobádané [9].

3. Jádru příspěvku.

Problém zákona o cestovním ruchu je veřejnosti ale i většině právníků jen minimálně známý, proto je nejdříve nutný určitý vysvětlující rámcový nástin, přičemž v dalším autor odkazuje na své starší publikace, kdy některé jsou i volně na internetu [10]. Právní úprava cestovního ruchu sice není příliš rozsáhlá, ale je až pozoruhodně komplikovaná, kdy například při vytváření nového českého občanského zákoníku č. 89/2012 Sb. (účinný od 1. ledna 2014) patřily právě otázky cestovního ruchu k nejspornějším, a to hlavně tzv. ztráta radosti ze zájezdu, definice zájezdu i koncepce timesharingu. Právní úprava cestovního ruchu nepředstavuje nějaké tradiční právní odvětví jako je třeba právo trestní nebo občanské, ale zabíhá do celé řady odvětví, především práva obchodního, občanského, správního, finančního, také evropského a mezinárodního. Normy tedy nalezneme ve velmi různorodých částech právního řádu, což třeba u hotelů působí až absurdně.

Právní úpravu cestovního ruchu lze zjednodušeně rozdělit na čtyři skupiny, kdy první dvě jsou normy spadající do soukromoprávních odvětví (obchodní a občanské vycházející často z práva evropského), další do veřejnoprávních (správní a finanční), přičemž první z dvojice se týká přímo cestovního ruchu, druhá jen zasahuje do obecných předpisů nebo s otázkou souvisí. Jako první skupinu lze vymezit předpisy chránící spotřebitele u zájezdu a timesharingu, které jsou ale jen vnitrostátní implementací směrnic EU, takže úprava je v ČR, na Slovensku i jinde v Unii v zásadě obdobná. V ČR jsou normy zařazeny do občanského zákoníku § 1852-1867 timesharing a § 2521-2549 zájezd, který je ale provázán s klíčovým zákonem č. 159/1999 Sb., o některých podmínkách podnikání a o výkonu některých činností v oblasti cestovního ruchu. Český zákon č. 159/1999 Sb. byl téměř doslova převzat Slovenskem, a to včetně oddělení tradičních cestovních kanceláří od nově vytvořených cestovních agentur. Jako druhou skupinu lze chápat obecné předpisy, které se zčásti týkají i cestovního ruchu jako je např. úprava řady živností v živnostenském zákoně a podnikání vůbec, kdy jde tedy hlavně o obchodní právo.

Třetí skupinu představují normy řešící organizaci a financování cestovního ruchu, kdy jde hlavně o v ČR dlouhodobě připravovaný zákon o turismu, nejčastěji nazývaný zákon o podpoře rozvoje cestovního ruchu. Je to koncepčně zcela nová – ale zatím v českých podmínkách nikdy nepřijatá – norma. Odborná veřejnost zákon obvykle požaduje, ale není se schopná shodnout na potřebné organizaci cestovního ruchu. Do quasiprávní praxe byl zákon uveden fakticky zčásti roku 2018, protože stát se rozhodl, že nejdříve vyzkouší zamýšlenou organizaci cestovního ruchu, která sice vzniká svobodnou dohodou obcí (turismus je v samostatné působnosti) a podnikatelů, ale má být podmínkou dotací z veřejných rozpočtů. Tam má čtyři (v praxi obvykle jen tři) úrovně tzv. destinačního managementu, a to celostátní představovanou CzechTourismem, a dále destinačními společnostmi krajskými, oblastními a lokálními. Lokální ale vznikají jen výjimečně, krajské územně odpovídají samosprávným krajům, takže

nejsvráznejší jsou zcela nové turistické oblasti vytvářené na základě dobrovolné dohody obcí a místních podnikatelů, přičemž jejich velikost je srovnatelná přibližně s jedním až dvěma okresy. Zákon se neúspěšně začal připravovat již roku 1927 (na Slovensku byl poprvé přijat již roku 1939), takže jde o zřejmě nejdéle připravovaný český zákon vůbec, což ilustruje komplikovanost této otázky! Autor je do přípravy již více než desetiletí zapojen. Z úsporných důvodů ale stát na přípravu zákona pro nejbližší roky opět rezignoval, což bylo oficiálně vyhlášeno 20. června 2023. Současně bylo ohlášeno, že slíbené finance nedorazí, což nutí destinační management k odlišné politice zejména při vytváření jakýchsi regionálních specializací (tzv. produkt cestovního ruchu).

Jako poslední čtvrtou skupinu lze vymezit různorodé předpisy související s cestovním ruchem, kdy jde zejména o mnohé normy práva životního prostředí a dopravy, ale právě v zemích jako je ČR také památkové péče. ČR nemá klíčové atraktivity, tedy moře a velehory, ale je mimořádně bohatá na kulturní dědictví, což ilustruje i pozoruhodné množství zápisů do proslulého Seznamu světového dědictví UNESCO. Vedle širokých okruhů jako je uvedené životní prostředí, doprava a v některých státech památková péče, jsou i speciální instituty jako právní úprava vinařství, lázeňství nebo třeba vydávání cestovních dokladů. U těchto okruhů a institutů lze právně rozlišovat ty, které mají ústřední klíčový zákon jako je tomu u památkové péče v ČR i na Slovensku, nebo jsou tvořeny nespočtem velmi různorodých právních předpisů, což se týká životního prostředí a specificky i dopravy.

Právní úprava památkové péče v ČR i na Slovensku má už od roku 1958 koncepci v zásadě středně rozsáhlého zákona o památkové péči, vedle kterého ale působí i další normy vnitrostátní i mezinárodní. Vedle veřejnosti dobře známých památek movitých a nemovitých (v ČR upravuje zejména zastaralý zákon č. 20/1987 Sb., ale mj. i Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví č. 159/1991 Sb.) totiž existují také památky písemné včetně archiválií (zejména zákon č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě). Jejich využití pro turismus bývá minimální, ale pro poznání minulosti je jejich význam mnohem větší.

První moderní předpisy k památkové péči v Československu vznikly v roce 1958, kdy byl přijat zákon č. 7/1958 Zb., o kulturních památkách a zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách. Zákon č. 22/1958 Sb. byl tvořen 28 paragrafy. „Účelem tohoto zákona je upravit ochranu kulturních památek (dále jen "památky"), jejich využití a péči o ně pro jejich kulturně politický význam tak, aby památky byly zachovány, řádně spravovány, účelně společensky využity a zpřístupněny lidu a staly se tak významnou součástí kulturního a hospodářského života socialistické společnosti.“ (§ 1 odst. 1). Jde samozřejmě o normu správního práva, kde tedy klíčové je fungování památkové péče v rámci veřejné správy, která byla v letech 1945-1990 tvořena národními výbory svérázně propojujícími státní správu a samosprávu – „Památky jsou chráněny státem. Národní výbory plní své úkoly na úseku státní památkové péče nejen činností svých výkonných orgánů, nýbrž také zapojováním širokého aktivu občanů, kteří mohou na tomto úseku úspěšně působit, do stálých i jiných komisí, zřízených pro tento účel.“ (§1 odst. 2 zákona č. 22/1958 Sb.) Zákony z roku 1958 byly před koncem komunistického režimu nahrazeny novými. Pro tehdejší Českou socialistickou republiku šlo o zákon č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči, který je bohužel stále platný. Klíčovou roli u památkové péče samozřejmě hraje systém veřejné správy a otázka vlastnictví památek, což se již v 90. letech zásadně změnilo. Slovensko svůj zákon č. 27/1987 Sb., o štátnej pamiatkovej starostlivosti zrušilo již zákonem č. 49/2002 Z.z., o ochrane pamiatkového fondu [11]. V České republice je bohužel naopak řadu let neúspěšná snaha přijmout nový památkový zákon místo mnohokrát novelizovaného zákona ještě z komunistické éry.

Dlouhodobá a několikrát neúspěšná příprava nového památkového zákona patří k nejostudnějším prvkům české legislativy, která leckdy až pozoruhodně ilustruje slabiny politického života státu, když například oficiální vládní návrh potopili v parlamentu vládní poslanci. Přitom je nezbytné si stále uvědomovat, že právní úprava památkové péče je složitě provázaná se změnami jiných předpisů. Přitom české právo je obecně velmi nestabilní a jen velmi pozvolna se zbavovalo některých doslova hrůzných experimentů z komunistické éry, kdy jde zejména o nový občanský zákoník přijatý až na jaře

2012 a účinný od 1. ledna 2014 nahrazující občanský zákoník z roku 1964 považovaný za zřejmě nejexperimentálnější ale také téměř nejkratší (po mongolském) a asi nejhorší v dějinách světa. Nejzásadnější pro památkovou péči je úprava veřejné správy, kdy ČR provedla v letech 2000 a 2002 dosti radikální reformu, která podle převládajícího názoru těžce dopadla i na základ praxe památkové péče převedené z okresních úřadů na obce s rozšířenou působností. Ze speciálních předpisů jde zejména o provázanost se stavebním právem, které poslední roky prochází v ČR svéráznou transformací.

Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči byl již třicetkrát novelizován, obvykle až od roku 1999 - především v období 2004 až 2009. Tehdy byl připraven nový zákon roku 2008, ale nakonec nebyl schválen. Klíčovým prvkem české památkové péče je často diskutované oddělení vědeckých přístupů Národního památkového ústavu od rozhodování místních orgánů veřejné správy, což je leckdy ostře kritizováno. Další nakonec neúspěšný pokus o nový zákon začal roku 2012 jako zákon o památkovém fondu, přičemž věcný návrh zákona byl schválen v březnu 2013. Je třeba ocenit, že veřejnost byla slušně informována, protože na stránkách Ministerstva kultury byly informace o projednávání a od října 2013 dokonce upravovaná paragrafová znění návrhu zákona. [12]

V té době ještě probíhala neúspěšná příprava zákona o turismu, tehdy označovaná jako zákon o podpoře a řízení cestovního ruchu. Autor článku byl jako jeden z hrstky odborníků na právní úpravu cestovního ruchu požádán o kooperaci, kdy se dozvěděl mj. o plánech na koordinaci zákona o turismu s novou právní úpravou památkové péče. Nemělo se ovšem jednat o vliv nějak zásadní. Zde je třeba upozornit zejména na skutečnost, že většina verzí návrhu nového památkového zákona dávala možnost zapojit se do klíčových řízení spolkům. Jenže později zde byly uvedeny pouze organizace zaměřené na ochranu architektonického dědictví. Příprava právních předpisů bývá bohužel leckdy bojem zájmových skupin, kde u památkové péče jsou na jedné straně hlavně stavaři, na druhé straně pak nadšenci snažící se chránit kulturní dědictví. Radikálnost některých jedinců na obou stranách může až zděsit, kdy se jedni ptají, proč nelze na Václavském náměstí postavit moderní věžák, jiní naopak doporučují úplný zákaz novostaveb v historických centrech měst a zákaz vstupu pro turisty [13]

Autor napsal řadu článků do renomovaných časopisů cestovního ruchu s cílem upozornit na přehlížení této otázky. Přitom u cestovního ruchu nejde o nějaké egoistické potřeby např. majitelů cestovních kanceláří, ale i o analogický zájem podstatné části společnosti. Ta chce chránit kulturní dědictví a využívat je k vlastnímu kulturnímu životu i pro turisty přinášející kvanta financí, na druhé straně však odmítá radikální požadavky ochránců památek přetěžující veřejné finance nebo dokonce usilující o zásadní omezení návštěvnosti památek.

Koncem roku 2015 byl představen vládní návrh zákona o ochraně památkového fondu, který představuje mimořádně rozsáhlý materiál o rozsahu 370 stran - Sněmovní tisk 666 ze 4. prosince 2015 [14]. Návrh zákona v původní verzi měl orientačně devadesát stran textu, kde bylo více než 150 obvykle rozsáhlých paragrafů a řada příloh. Diskuse vyvolávala zejména přetrvávající dvojí kolej památkové péče – na jedné straně vědecký pohled Památkového ústavu, na druhé rozhodování hlavně orgánů obcí s rozšířenou působností. [15]

Informací k důležitému cestovnímu ruchu bylo bohužel málo a klíčové konstatování znamenalo, že ekonomické přínosy nebyly ani odhadnuty! „V případě České republiky neoddiskutovatelně existuje kladný vztah mezi turistickým ruchem a památkovou péčí. Vzhledem ke své poloze v centru Evropy se památkový fond České republiky vyznačuje bohatostí a různorodostí, danou střetem různých kultur a etnik na našem území. Jedinečná kombinace zachovalých movitých i nemovitých památek, památkových rezervací a památkových zón a malebné přírody zláká každoročně miliony českých i zahraničních turistů k návštěvě (ČSÚ, 2006). Kvantifikace korelace mezi investicemi do památkové péče a turistickým ruchem doposud nebyla v žádné studii pro Českou republiku vyčíslena, neboť data shromažďovaná různými státními i soukromými institucemi nejsou pro tento účel dostatečně robustní. V rámci přezkumu účinnosti nového zákona však bude nutné zaměřit se na kvantifikaci tohoto vztahu,

neboť příjmy z turistického ruchu jsou významným příjmem státního rozpočtu, avšak závislost turistického ruchu a příjmů z něho na zachovalém památkovém fondu se příliš neodráží ve výdajích ze státního rozpočtu na památkovou péči....“ (Sněmovní tisk 666/2015, s. 194)

Příprava nového památkového zákona vypadala nadějně, ale skončila nemalou politickou ostudou, a to i na poměry české legislativy, kde je možné ledacos. Dne 12. července 2017 totiž Poslanecká sněmovna zamítla v třetím čtení připravený vládní návrh zákona, proti kterému se postavila i nemalá část koaličních poslanců. Oficiálně bylo přijetí nového památkového zákona jedním z hlavních úkolů vlády, která také schválila vládní návrh, jenže ten v parlamentu potopili vládní poslanci z ANO, což oprávněně rozzuřilo ministra kultury z Lidové strany. Od února 2018 se v přípravě nového zákona (probíhající soustavně již od roku 2011) pokračuje, jenže nelze přehlížet faktickou vyhořelost nepočtených odborníků na právní úpravu památkové péče, kdy rozsáhlý návrh byl v létě 2017 takto drsně shozen.

Památková péče zůstává dlouhodobě v nepříjemném stavu stálého vyčkávání na nové právní řešení, což přináší mnoho problémů a přitom nikdo netuší, kdy a zda vůbec se nového zákona dočkáme. Z právního hlediska je přitom úprava památkové péče značně náročnou otázkou a přes snahy o kontinuitu s dosavadním řešením a inspirace ze zahraničí (hlavně Rakousko, Slovensko, Francie) jsou mnohé i zcela zásadní otázky otevřené. Značná část práva se totiž může opírat o dlouhodobé tradice a zahraniční inspirace, kdy typicky občanské zákoníky - nejdůležitější normy pro většinu světa i celou střední Evropu – jsou v jádru moderní verzí římského práva fungujícího přes dvě tisíciletí. Navíc obvykle navazují na některý historický (ale dodnes platný) vzorový občanský zákoník jako je hlavně francouzský CC z roku 1804, také německý BGB z roku 1896, ve střední Evropě hlavně rakouský ABGB z roku 1811. Na zastaralosti dosavadní právní úpravy, což je dosud zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, se odborníci shodnou, ale na nové koncepci nikoliv. Stačí připomenout, že zákon z roku 1987 ve své původní podobě počítal se zcela odlišným postavením majitelů památek, které se po roce 1989 naprosto změnilo. Ke klíčovým problémům úpravy památkové péče patří zařazení do systému veřejné správy, která je přitom v ČR v problematickém stavu. K tomu zásadně přispěly početné reformy správy již od roku 1850, kdy dnes působí radikální reforma z roku 1960 v kombinaci s reformou 2000 a 2002. K nejnápadnějším aktuálním prvkům patří diskuse o rozsahu připravovaného památkového zákona, který je opravdu značný (předpokládá se 150 paragrafů a orientačně 90 stran textu). Zákon je rovněž velmi komplikovaný, jenže dle Ministerstva kultury v současnosti nelze i kvůli mezinárodním závazkům vytvořit stručnou právní úpravu. [16]

Přes značný rozsah navrhovaného zákona zde potřebná kooperace s cestovním ruchem chybí. Uvést lze třeba spory týkající se postavení spolků v památkové péči, kdy je slibována privilegovaná pozice hlavně těm, které vyvíjejí činnost při ochraně architektonického dědictví. Jde přitom reálně často o pouhé hrstky osob, zatímco organizace cestovního ruchu s kvanty členů jsou přehlíženy: „Spolek, nadace, nadační fond, ústav nebo obecně prospěšná společnost, které podle zakladatelského právního jednání vyvíjejí činnost při ochraně architektonického dědictví ve smyslu Úmluvy o ochraně architektonického dědictví Evropy, mohou písemně požádat orgán památkové péče, aby byly předem informovány o všech zahajovaných řízeních a jiných postupech, týkajících se ochrany architektonického dědictví, která jako příslušný nebo dotčený orgán vede orgán památkové péče.“ (§ 15 odst 1 návrhu památkového zákona - Sněmovní tisk 666/2015)

I další roky až do současnosti pokračuje složitý a často svérázný vývoj. Přípravu nového památkového zákona na řadu let zablokovaly razantní změny stavebního práva, protože vytvářet úpravu památkové péče za situace, kdy je zcela nejasné pojetí stavebního práva a fungování příslušných úřadů nemá příliš smysl. V odlišné problematice přípravy zákona o turismu je také složitá situace, protože nepočtení odborníci na právní úpravu cestovního ruchu jsou přetíženi jinými legislativními úkoly. Musí se také vyrovnávat s moderními prvky jako je expanze tzv. sdílené ekonomiky, která velmi často zasahuje právě do cestovního ruchu. Zákon o turismu byl opět prohlášen za jeden z úkolů vlády počátkem roku 2022,

jenže brzy se jako obvykle projevila mimořádná komplikovanost této materie a zejména nákladnost rozvoje státní politiky cestovního ruchu. Příprava zákona a sliby značných dotací pro rozvoj systému destinačního managementu vyvolávaly obavy hlavně na Ministerstvu kultury, zda nebudou finance odebrány právě památkám. Místo žádoucí kooperace potřeb památkové péče a cestovního ruchu, což by se mělo projevit i na obou mnoho let připravovaných zákonech, došlo naopak téměř ke sporu o peníze. Dne 20. června 2023 bylo nakonec na kulatém stole organizovaném klíčovým Odborem cestovního ruchu Ministerstva pro místní rozvoj oznámeno, že vzhledem k finanční krizi se další příprava zákona o turismu dlouhodobě zastavuje a prostředky slíbené na rozvoj již existujícího destinačního managementu, který by zákon dotvořil, v nejbližších letech budou poskytovány jen ve velmi omezené míře. Dokonce se současně naznačilo, že budou asi omezeny i prostředky určené pro památky.

Přitom památky rozhodně nejsou nějakou překážkou moderního hospodářského rozvoje a při vhodném využívání zejména pro cestovní ruch generují nemalé množství financí, které se například prostřednictvím zdanění podnikatelů (např. restaurací a někdy i hotelů v okolí památek) dostanou do veřejných rozpočtů. Aktivní využívání památek přitom doporučují i mnohé mezinárodní dokumenty včetně proslulé UNESCO Úmluvy o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví. Jenže reálná praxe bývá leckdy problematická a památky například nejsou zařazovány do mnoha progresivních prvků jako je tzv. smart city [17].

Objevují se i jiné nové podněty, jak pozoruhodně ilustruje problém tzv. menšinových památek, do kterého je autor tohoto článku výrazně zapojen. Náhodně se zde projevila skutečnost, že poměrně dost odborníků na menšinovou problematiku se věnuje i cestovnímu ruchu. Autor je nejenom jediným právníkem v českém akademickém světě zabývajícím se intenzívně právem cestovního ruchu a hraje tedy téměř výhradní roli editora publikací a organizátora konferencí i jiných aktivit, ale patří i k několika odborníkům na právní postavení menšin. I zde přitom působí jako organizátor nebo tajemník publikací, konferencí, grantů a je členem Rady vlády pro národnostní menšiny jako jeden ze dvou zástupců odborníků, přičemž s Radou, které předsedá premiér, spolupracoval již dříve a zajišťuje jí vědecké zázemí, jak je uvedeno např. i v oficiálních zprávách o situaci národnostních menšin v ČR [18] Autor tohoto článku se spolu s některými kolegy pustil do výzkumu otázky památek spjatých s menšinami a dokončuje knihu Menšiny, turismus, památky a právo. To podpořily i aktivity sousedního Kolína (autor žije v Kutné Hoře), jehož úspěšný a oblíbený starosta (nyní ministr vnitra) začal prosazovat navržené Kolína zejména jako židovského města (tzv. Jeruzalém na Labi) na Seznam světového dědictví UNESCO. V roce 2019 se objevil jeden z největších problémů právního postavení menšin v ČR po rozpadu Československa, když německá menšina začala prosazovat němčinu jako faktický úřední jazyk (v ČR lze ve veřejném životě používat češtinu a v zásadě i slovenštinu, polštinu pouze na Těšínsku). Autorovi se podařilo přispět k tomu, že německá menšina omezila své požadavky, ale nově žádá, aby památky spjaté s německou kulturou byly propagovány a využívány pro cestovní ruch. Autor také pro turistickou oblast Kutnohorského Kolínska v posledních měsících připravuje vůbec první specializaci (tzv. produkt cestovního ruchu) nazvanou Vinařství a (nejenom) menšinové památky. Po dohodě s tvůrci památkového zákona a později zejména zákona o turismu připravoval drobná speciální ustanovení propagující menšinové památky do těchto zákonů, ze kterých se ale dosud neprosadil ani jeden. Tato ustanovení měla jako nový progresivní prvek také vylepšit nijak ideální mezinárodní pověst ČR v menšinové otázce. [19]

4. Závěr

Legislativa hraje spolu s financováním a schopnostmi managementu klíčovou roli pro využívání ale i přežití památek. Jak naznačil tento text, tak ČR na rozdíl od Slovenska hrozivě selhává v mnohaletém úsilí o přijetí nového zákona o památkové péči, který by nahradil normu ještě z komunistické éry. Tento opakovaný trapný kolaps má přitom zajímavou analogii v neúspěšné snaze přijmout zákon o turismu

označovaný obvykle jako zákon o podpoře rozvoje cestovního ruchu – opět je zajímavé srovnání se Slovenskem, které zákon již dávno přijalo, přičemž jeho právní řád má obdobné základy zejména v předpisech z první poloviny 60. let. I když český právní řád má mnohé slabiny, tak problémy památkové péče a cestovního ruchu jsou opravdu nápadné – ostatně zákon o turismu je připravován (samozřejmě s přestávkami) již od roku 1927, takže jde o zřejmě nejdéle připravovaný zákon v českých dějinách vůbec.

Toto provizorium u právní úpravy památkové péče, ale i u organizace cestovního ruchu, má neblahé důsledky, kdy se vyčkává na nové řešení, které nepřichází. Přežívají přitom mnohé prapodivné kompromisy, které vyvolávají často údiv a někdy i zděšení zejména u odborníků správního práva. Autor se otázce věnoval zejména z hlediska právní úpravy, tedy z obecného pohledu. Pro praktiky památkové péče existuje široká možnost zkoumat konkrétní dopady tohoto nevhodného legislativního stavu.

Bibliografie

- [1] Viz např. DAMOHORSKÝ, Milan a kol.: *Právo životního prostředí*. Praha: C.H.Beck, 2010, vyd. 3., s. 539-559. PLOTOVÁ, Jana: Východiska památkové ochrany a výkon památkové péče v praxi. In: *Aktuální otázky práva životního prostředí*. Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 207-210.
- [2] SLÁDEČEK, Vladimír – POUPEŘOVÁ, Olga a kol.: *Správní právo / Zvláštní část*. Praha: Leges, 2011, s. 321-322.
- [3] Speciální číslo renomovaného časopisu viz Památková péče v pohybu. In: *Dějiny a současnost* roč. 34, 2012, č. 1, s. 28-43. Z článků zejména NOVOTNÝ, Michal: Úřad nebo ústav? Proměny státní památkové péče v českých zemích. In: *Tamtéž*, s. 40-43.
- [4] KADLEC, Miloš – SVOBODA, Milan: *Památková péče, cestovní ruch a veřejná správa*. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj, 2007, 214 s. Publikace je stále volně na internetu.
- [5] Viz např. PETRÁŠ, René: Komplikovanost právní úpravy turismu a památkový zákon. *COT celý o turismu* červen 2019, s. 22 nebo PETRÁŠ, René: Památky a právo v době koronavirové krize. *COT celý o turismu* červen 2020, s. 28.
- [6] Viz např. PETRÁŠ, René: Česká právní úprava cestovního ruchu v roce 2018 a výhledy do budoucna, *Studia turistica* 1/2019, s. 56-63. Dostupné z <https://www.studiaturistic.cz/>
- [7] PETRÁŠ, René: *Právo a cestovní ruch*. Praha: UJAK, 2013, 224 s.
- [8] HAVLÍČKOVÁ (druhé vydání již DVOŘÁKOVÁ), Klára – KRÁLOVÁ, Renata: *Cestovní právo*. Praha: C.H.Beck, 2015 (2. vydání 2022), 474 s. (2. vydání 587 s.) LINDEROVÁ, Ivica: *Cestovní ruch / Teoretická a právní východiska*. Praha: Idea servis, 2015, 249 s. JURČOVÁ, Monika - DOBROVODSKÝ, Róbert - NEVOLNÁ, Zuzana - OLŠOVSKÁ, Andrea: *Právo cestovního ruchu*. Bratislava: C.H.Beck, 2014, 337 s. Připravuje se kniha ke slovenské právní úpravě turismu autorů LUKÁČ, Marián - PETRÁŠ, René a kol.
- [9] PETRÁŠ, René - ŠULTOVÁ, Kristýna: Menšinové památky a problémy jejich využití pro cestovní ruch. In *Aktuální problémy cestovního ruchu*. Jihlava: Vysoká škola polytechnická, 2019. s. 249-258. PETRÁŠ, René - JOUZOVÁ, Miroslava: Aktuální problémy menšinových památek v ČR a rizika overtourismu. In *Aktuální problémy cestovního ruchu*. Jihlava: Vysoká škola polytechnická, 2020, s. 183-191. PETRÁŠ, René: Historické tradice a využívání menšinových památek pro cestovní ruch, In *Aktuální problémy cestovního ruchu*. Jihlava: Vysoká škola polytechnická, 2023, s. 203-212. Všechny tři publikace – zařazeny do nejdůležitějších každoročních sborníků cestovního ruchu v ČR - dostupné z <https://kcr.vspj.cz/uvod/internacionalizace/mezinarnodni-konference> Též viz PETRÁŠ, René: Aktuální krize cestovního ruchu, menšinové památky a právo. In *Politiky a strategie pro regionální a udržitelný rozvoj v místním kontextu*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2021, s. 99-110.

- [10] Seznam by byl příliš rozsáhlý, zejména lze doporučit články ve speciálních právních číslech časopisů zaměřených na cestovní ruch, které editoval autor tohoto článku, protože jde o jediné rozsáhlejší kolektivní publikace, které v ČR i na Slovensku vznikly k právní úpravě cestovního ruchu. Jde hlavně o první čísla ročníku časopisu *Studia turistica* od roku 2018 <https://www.studiaturistica.cz/archives/>, ale i speciální číslo časopisu *Acta Universitatis Carolinae Iuridica* 3/2016 <https://www.prf.cuni.cz/acta-universitatis-carolinae-iuridica/archiv> a česko-slovenské *Právněhistorické studie* 48/1, 2018 https://karolinum.cz/data/cascislo/6684/PHS_48_1.pdf. Vedle tištěné podoby jsou vždy i v elektronické verzi. Odkazy na další publikace viz turismus.prf.cuni.cz.
- [11] KRÁLOVÁ, Eva: Zmeny systému ochrany pamiatok na Slovensku v zrkadle spoločenských zmien. In: *Bardkontakt 2022*, s. 38-48. SOLNÍK NĚMCOVÁ, Jana: Ochrana pamiatkového fondu v Slovenskej republike, jej vývoj a súčasný právny stav. In: *Bardkontakt 2022*, s. 16-23.
- [12] <https://www.mkcr.cz/priprava-noveho-pamatkoveho-zakona-cs-255> PETRÁŠ, René: Nová právní úprava památkové péče? In: *Communication On-line Travel Business (COT business)* duben 2015, s. 50.
- [13] Autor má široké kontakty na obou stranách bojů o památky – bratr a synovec stavaři, sám vzděláním nejen právník, ale i historik s kontakty na historiky umění - proto se snadno dostává i k důvěrným informacím. Viz PETRÁŠ, René: Nová právní úprava památkové péče? In: *Communication On-line Travel Business (COT business)* duben 2015, s. 50.
- [14] Oficiální zveřejnění na stránkách Poslanecké sněmovny viz <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=124349>
- [15] PETRÁŠ, René: Projednávání nového památkového zákona jde do finále. *COT celý o turismu* červenec-srpen 2017, s. 24.
- [16] PETRÁŠ, René: Dlouholeté spory o nový památkový zákon. *COT celý o turismu* červenec/srpen 2018, s. 24.
- [17] KRÁLOVÁ, Eva: Pamiatky a chránené územia ako rozvojový fenomén. In: *Bardkontakt 2017*, s. 6-7. BOROTOVÁ, Barbora: Kultúrne dedičstvo ako súčasť smart city konceptu (nástroj posilnenia povedomia a podpory manažmentu kultúrneho dedičstva). In: *Bardkontakt 2020*, s. 98-109.
- [18] Viz <https://www.vlada.cz/scripts/detail.php?pgid=125>
- [19] Viz publikace v poznámce 9.

The long-term unsuccessful fight for the new Czech monument law and the influence of the tourism law

JUDr. PhDr. René Petráš, Ph.D.

Charles University Faculty of Law, Curieových 7, 11640 Praha 1, petras@prf.cuni.cz

Abstract

In the Czech Republic, there has been an effort for many years to adopt a new monument law instead of the many-amended law dating back to the communist era. Long-term and several times unsuccessful preparation peculiarly linked with changes in other regulations, for example from construction law, creates an unclear situation. The inability to complete the necessary new legal regulation of monument care is often linked to other legislative shortcomings, where the law on the support of the development of tourism is particularly crucial. Conceptually, this law is a completely new norm that has not yet been adopted, but it was put into quasi-legal practice in part in 2018. The law started unsuccessfully been prepared since 1927 - it is the longest Czech law in preparation, in which the author has been involved for over a decade. For cost-saving reasons, the state again resigned from its preparation, which was officially announced on June 20, 2023.

Key words: monument law, preparation of the law on support for the development of tourism, legal regulation of tourism

BARDKONTAKT 2023

Zachováme slovenské historické organy aj pre ďalšie generácie?

Mgr. art. Andrej Štafura, PhD.

Ústav materiálov a mechaniky strojov SAV, v.v.i, Dúbravská cesta 9/6319, 845 13 Bratislava

Zachováme slovenské historické organy aj pre ďalšie generácie?

Mgr. art. Andrej Štafura, PhD.

Ústav materiálov a mechaniky strojov SAV, v.v.i, Dúbravská cesta 9/6319, 845 13 Bratislava
a.stafura@gmail.com – andrej.stafura@savba.sk

Abstrakt

Na Slovensku máme vzhľadom na počet obyvateľov významné množstvo historických organov. Dôkazom je skutočnosť, že aj v najmenších obciach vieme nájsť aspoň jeden historický nástroj, vo väčších a veľkých mestách máme mnohokrát aj niekoľko organov, ktoré môžu kvalitne slúžiť nielen na liturgické, ale aj kultúrne účely. V prípade historických organov ide o jediný hudobný nástroj našej hudobnej kultúry, kde môžeme nielen predpokladať, zachytiť a obnoviť jeho pôvodný (prvotný) zvukový koncept, ale následne aj na jeho základe jedinečným spôsobom rekonštruovať a poznať nielen hudobnú kultúru regiónu, ktorého súčasťou daný organ je. Napriek tejto významnej historicko-spoločenskej hodnote sú slovenské historické organy najohrozenejšími pamiatkami a ak nič nespravíme, tak do niekoľkých rokov prídeme o ich autentický zvukový prejav. Predmetom tejto štúdie je základná analýza súčasného stavu, ale aj návrh opatrení, ktoré by mohli danú kritickú situáciu zvrátiť.

Kľúčové slová: organ, pamiatková ochrana, reštaurovanie, akustika, materiál

1. Úvod

Organ, kráľovský hudobný nástroj, je na území Slovenska súčasťou skoro každého kostola (Obr.1), v kontexte Európy máme na jedného obyvateľa jeden z najväčších počtov týchto nástrojov[1]. Doménou slovenského organárstva boli najmä organové pozitívy a jednomanuálové organy bez pedála alebo s pedálom[2]. Zaujímavé je, že pre naše nástroje je typické väčšie používanie drevených registrov, pri niektorých nástrojoch až na úrovni 50% z celkového počtu registrov[2].

Obr.1: Tri organy v Evanjelickom, a.v. kostole v meste Levoča, Foto: Ing. Maroš Detko

Z akustického hľadiska je organ jediný hudobný nástroj v sakrálnej priestore, ktorý môže mať pri nezmenenej architektúre sakrálnej stavby stabilný, respektíve pôvodný zvukový prejav. Samozrejme za predpokladu, že ide o nástroj, ktorý nebol prestavaný či neodborne opravovaný [2]. Napriek tejto výraznej hodnote v rámci kultúrneho dedičstva sú v súčasnej dobe naše historické organy v drvivej väčšine v kritickom hudobno-technickom stave. Keďže zvukové vlastnosti sú priamo závislé na mikro-rozmerovej stabilite použitých materiálov[3], môžeme tvrdiť, že ak nedôjde k rýchlemu a komplexnému vysokoodbornému zásahu, prideme o pôvodné zvukové vlastnosti tohoto pamiatkového fondu[3]. Táto skutočnosť sa týka najmä dreveného píšťalového fondu, ktorého poškodenia sú v zásade len veľmi ťažko zvukovo reverzibilné [3]. Pre objektívne pochopenie aj v súčasnosti neustálej degradácie našich historických organov je potrebné o. i. poznať aj základné historické súvislosti, ktoré sa udiali či neudiali v 20. storočí, ktoré sa týkajú pamiatkovej ochrany týchto nástrojov, ako aj správy, postavenia organistov a ich pracovnoprávneho vzťahu k cirkvi.

2. Základný historický kontext povolania organistov

Ako bolo vyššie uvedené, v tejto časti je nutné uviesť základný historický kontext ohľadom postavenia organistov a ich pracovnoprávneho vzťahu ku organom, ako aj ohľadom pamiatkovej ochrany a vývoja vo vzťahu ku historickým organom.

Organisti boli vždy vo veľmi úzkom kontakte s organmi, hra na organe bola ich práca, ako aj ladenie nástrojov, vedenie zboru, výučba hudby a pod. Tento stáročný koncept mecenášstva predovšetkým v rámci cirkvi, ktorý nefungoval len na území Slovenska, bol vlastne aj hybnou silou stavby nových nástrojov[4].

Dôležité bolo aj štúdium organistov, ktoré podporovali napr. aj zakladané učiteľské ústavy, ktoré na našom území fungovali až do polovice 20. storočia[5]. Keďže organy, ako sme už uviedli, sa vyskytujú na našom území aj v malých obciach, zmienky o organistoch máme v podstate z celého Slovenska. Nemožno tak nespomenúť Bratislavu, Levoču, Banskú Bystricu, ale aj Bardejov či Jelšavu a pod. [6,7]. V kontexte 20. storočia je nutné spomenúť, že povolanie organistu bola platená funkcia, väčšinou v delenej funkcii učiteľ - organista v cirkevnej škole. Tento koncept bol podporovaný rôznymi deputátmi napr. dreva so štátnych lesov pre učiteľov organistov a pod. Funkčný bol v zásade až do konca 2. svetovej vojny. Ako príklad môžeme uviesť napr. situáciu v obci Muráň, kde v roku 1949 miestny kňaz v jednej z farských listín poukazuje na skutočnosť, že od cirkvi mal príjem zvonár, kostolník, ako aj organista[8].

Po začatí prenasledovania cirkví v 50. rokoch 20. storočia sa do kostolov profesionálni organisti už v zásade nedostávali, respektíve neboli pre nedostatok finančných prostriedkov v rámci cirkví, ktoré prišli o svoje majetky, a tým aj o možnosť zamestnávať tieto povolania, vôbec platení. Z toho dôvodu sa na nasledujúcich cca 40 rokov dostali k organom neprofesionálni organisti, teda amatéri, ktorí nemali predstavu o tom, ako sa správne starať napr. aj o historické organy. Zrejme aj z toho dôvodu dochádzalo k rôznym nesprávnym prestavbám, ktoré slúžili viac veľkým organovým firmám ako vlastníkom. Odborne však vtedajší organisti nedokázali zhodnotiť prínos týchto pôvodných nástrojov, respektíve problematiku ich výmeny za nové nástroje, ktoré väčšinou dodávala firma Rieger Kloss Krnov ako štátny podnik.

3. História pamiatkovej starostlivosti

Pamiatková starostlivosť na Slovensku siaha svojimi počiatkami ešte do polovice 19. storočia, kedy sme boli súčasťou Rakúsko – uhorskej monarchie. Impulz k pamiatkovej starostlivosti vydala v roku 1847 Maďarská akadémia vied.

Historické organy sa do pozornosti dostali až ku koncu prvej svetovej vojny, žiaľ, organárska práca spočívala v rekvirácii píšťal vyrobených z organového kovu (zliatina cínu a olova) pre vojenskú výrobu. Prospektové píšťaly malých nástrojov nemali podliehať rekvirácii, pretože množstvo zrekvirovaného

kovu by nepokrylo ani samotné náklady. Paradoxom je, že práve s prebiehajúcou rekviráciou sa na území Uhorska začali realizovať prvé organologické výskumy. Súpisov organov si robili rekviračné tímy organárskych firiem.

Po vzniku ČSR došlo čoskoro k vytvoreniu samostatnej slovenskej pamiatkovej starostlivosti. Vavro Šrobár, minister s plnou mocou pre Slovensko, vytvoril 20. októbra 1919 Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku. Ani táto inštitúcia však nemala záujem o pamiatkové organy, nanajvýš o zachovanie historických organových skriň. Historické nástroje boli vo veľkej miere nahradené novými továrenskými nástrojmi českých, ale aj slovenských firiem. Aj nevymenené nástroje boli často ohrozené samotnými organárskymi firmami, ktoré popri nahradzovaní rekvirovaných píšťal ponúkali aj úpravy dispozície, niekedy ešte celkom v duchu cecilianizmu. Po rozpade ČSR a zrušení vládneho komisariátu v marci 1939, prešla agenda pamiatkovej starostlivosti pod jedno oddelenie Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave, ktoré riadil Dr. Vladimír Wagner. Organy ostali naďalej bez povšimnutia. Po druhej svetovej vojne vznikol štvor- až päťčlenný kolektív Referátu pre ochranu pamiatok pri Povereníctve školstva, vied a umení, ktorý mal na starosti celý pamiatkový fond Slovenska. Situácia s organmi zostávala nezmenená. Až zjazd československých organistov 8. decembra 1946 a hlavne celoslovenská konferencia o organoch, ktorá sa konala na Štátnom pamiatkovom úrade v Prahe 20. januára 1947, znamenala prvú snahu o zmenu tohto nepriaznivého stavu. Cieľom bolo zabezpečiť súpis pamiatkovo hodnotných organov a presadiť výchovu organárov schopných plniť požiadavky štátnej pamiatkovej starostlivosti. Zvlášť sa odporúčalo, aby opravy pamiatkovo hodnotných organov robili len podniky na túto činnosť špecializované a vhodne vybavené. K náprave nedošlo a v ničení historických organov sa pokračovalo aj naďalej. Slovenský výbor umenia zriadil v roku 1953 pamiatkový hudobný referát, ktorého úlohou bol prieskum a súpis všetkých historických nástrojov, zvonov a rukopisov na Slovensku. Dňa 26. apríla 1954 bol Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP) pod tlakom mnohých odborníkov a viacerých správ o ničení organov nútený zvolať

2. celoštátnu konferenciu o ochrane kultúrnych pamiatok. Zúčastnení odborníci znovu jednomyselne schválili zásady ochrany hudobných pamiatok v Československu. V júli 1954 bola v Bratislave vytvorená celoštátna komisia na ochranu hudobných pamiatok. V oblasti ochrany a reštaurovania historických organov na Slovensku bol hlavným iniciátorom Šimko-Juhás, expert na hudobné pamiatky pri Povereníctve školstva a kultúry. Ani jemu sa nepodarilo zastaviť svojvoľnosť organárskych firiem pri zásahoch do organov. Všetky optimistické plány a predstavy tak zostali len zbožným priánim. Odchodom Šimka-Juhása do dôchodku záujem o ochranu historických organov opäť ochaboval. Prestali fungovať dotácie určené na reštaurovanie a evidenciu, ktorých výsledky boli aj tak veľmi skromné. V roku 1965 vzniklo Hudobné oddelenie Historického ústavu Slovenského národného múzea, ktorého úlohou bolo, okrem iného, zbieranie a hodnotenie hudobných nástrojov vyrobených v minulosti i súčasnosti, ako aj kritické spracovanie ich tvorcov. Na túto evidenciu bol dokonca prijatý pracovník a boli vytlačené evidenčné karty. Práca sa nakoniec nezrealizovala. Medzi rokmi 1960 - 1990 boli do ústredného zoznamu pamiatok zapísané aj organy, ktorých historická hodnota spočíva iba v organovej skrini. Do zoznamu sa však nedostali mnohé nástroje, ktoré by tam mali byť. V roku 1973 sa na Slovenskom ústave pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody uskutočnila porada o pamiatkových organoch. Bola zriadená odborná komisia, ktorá sa však zišla len jedenkrát, a práve z tohto dôvodu smernicu pre starostlivosť o pamiatkové organy, ktorú z poverenia komisie vypracovali nestori slovenskej organológie Dr. Otmár Gergelyi a Dr. Karol Wurm, dodnes nikto neschválil. Je potrebné spomenúť, že Dr. Otmár Gergelyi a Dr. Karol Wurm v 70. rokoch pracovali na inventarizácii pamiatkových organov. Výsledky ich priekopníckej práce boli publikované v nemeckom odbornom časopise Acta organologica v roku 1975 (stredoslovenský kraj), v roku 1980 (západoslovenský kraj) a v roku 1991 (východoslovenský kraj). Na Slovensku sa podarilo vydať zoznam organov stredoslovenského kraja (Spravodaj Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody

Bratislava, stredisko Banská Bystrica, 14, 1973, s. 17 - 63). Takto ostali výsledky tejto práce na Slovensku prakticky utajené. Úspechom bolo vydanie publikácie *Historické organy na Slovensku* od spomínaných autorov. V roku 1989 vznikol pri Slovenskom hudobnom fonde reštaurátorský ateliér na reštaurovanie historických hudobných nástrojov. Ateliér kvôli zlému technickému vybaveniu, chýbajúcim vyhovujúcim priestorom a spoločenským zmenám ešte v roku 1990 zanikol. Nový zápis do zoznamu pamiatok, obsahujúci 250 organov, bol vypracovaný v roku 1989 Dr. Gergelyim, Dr. Wurmom a Dr. Mayerom. V súčasnosti je už síce väčšina vyššie uvádzaných organov zapísaná, ale ešte nie je celkom ukončená ich inventarizácia. Pri evanjelickej a. v. cirkvi už niekoľko rokov pracuje Výbor pre cirkevnú hudbu, preto je tu situácia ohľadom organov trochu lepšia ako v ostatných cirkvách[9].

4. Súčasný stav

Po roku 1989 došlo k významnému oživeniu profesionálneho záujmu o hru na organ či o cirkevnú hudbu, čo malo za následok aj vznik odborov cirkevná hudba na VŠMU alebo na viacerých konzervatóriách. Nemalá časť našich absolventov konzervatórií následne išla študovať na zahraničné vysoké školy, pričom sa významne presadili na medzinárodnom fóre [10]. Napriek tejto akademickej podpore a výchove množstva absolventov, nedošlo k ich profesionálnemu obsadeniu na posty cirkevných hudobníkov na území Slovenska. Ich uplatnenie je viac menej v edukačnej oblasti základného školstva. V dnešnej dobe sa tak mierne sprofesionalizovala cirkevná hudba, keďže občasnými aktérmi sú už aj vyštudovaní organisti alebo aspoň absolventi základných umeleckých škôl. Problémom je fakt, že ich aktivity sú buď vôbec alebo len symbolicky honorované, preto je ich aktivita obmedzená. Vo veľkej väčšine aj dnes pôsobia na miestach organistov nadšenci, respektíve nie odborne vzdelaní organisti. Zároveň je nutné konštatovať, že viaceré kostoly, predovšetkým na vidieku, sú opustené, respektíve nemajú organistu žiadneho, čo je spôsobené významnými regionálnymi rozdielmi a následnou migráciou nášho obyvateľstva. Tým sa k organu nedostanú už ani len amatérski organisti. Po finančnej stránke problematiku organistov ako cirkevných hudobníkov nepodporuje ani Fond na podporu umenia.

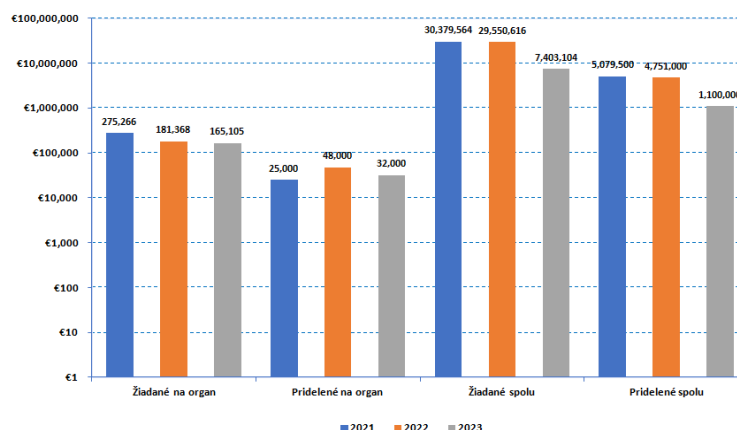
Súčasnú pamiatkovú ochranu môžeme lepšie vnímať napríklad od vzniku Pamiatkového úradu SR, ako aj od vzniku dotačného systému „Obnovme si svoj dom“ Ministerstva kultúry SR. Jednou z hlavných oblastí legislatívnej ochrany organov je zapisovanie organov do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu SR, čo má na starosti práve PÚ SR. To už niekoľko rokov prebieha kontinuálne zo strany kompetentných orgánov, pričom im pri tom v súčasnej dobe pomáha na základe zmluvy o spolupráci Hudobné centrum[11], ktoré niekoľko rokov realizovalo projekt ohľadom komplexnej dokumentácie historických organov na území Slovenska. Daná dokumentácia bola už ukončená a dnes je nevyhnutné dané nástroje zapísať do ÚZPF, čo bude byrokratická výzva, keďže ide o vyše 1000 nástrojov a v súčasnej dobe sa zapisuje do 10 nástrojov ročne.[12]

Ďalšou dôležitou otázkou je pamiatková dokumentácia, ktorá buď pozostáva z reštaurátorského výskumu alebo z dokumentácie k obnove tohoto nástroja. Zatiaľ sú tieto dokumentácie síce podľa vyhlášky, avšak bez konkrétnej metodiky[13]. Podľa neoficiálnej metodiky funguje len umelecko-historický organologický výskum zameraný na historické organy. K dnešnému dňu sú v komore reštaurátorov 3 reštaurátori, ktorí majú oprávnenie na reštaurovanie historických organov, pričom sú zaradení do špecializácie pod úžitkové umenie s označením U9[14]. Oprávnenie na umelecko-historický výskum v špecializácii pre historické organy má iba 1 človek, no zároveň má na Slovensku niekoľko desiatok ľudí živnosť na opravu organov. Rozdiel medzi členmi komory reštaurátorov a živnostníkmi je v tom, že členovia komory museli v minulosti absolvovať zahraničnú stáž u niektorého organára a živnostníci nie. Zákon síce hovorí, že musia mať vysokú školu a prax v odbore alebo musia splniť kompenzačné opatrenie, ktoré spočíva v diferencnej skúške alebo v adaptačnom období strávenom u niektorého z reštaurátorov[15], čo však nezaručuje kontinuitu poznatkov. Keďže ani vo

svete neexistuje žiadna vysoká škola na reštaurovanie historických hudobných nástrojov a ani organov, oba spôsoby sú postavené na empirických poznatkoch jednotlivých aktérov. Napriek tomuto legislatívnemu nastaveniu je samotná odborná obec nespokojná s dosiahnutými výsledkami, čo komentujú aj nasledovne: „Problematiku predražených a neodborných „opráv“ organov na Slovensku sa nedarí zodpovedne vyriešiť už niekoľko desaťročí ...“[16].

Grantový systém „Obnovme si svoj dom“ MK SR zasa prináša dáta o získavaní financií na obnovu týchto hudobných nástrojov. Informácie z uvádzaného grantového systému hovoria o veľmi nízkej podpore na úrovni do 50 tis. euro ročne (Obr.2), čo je podpora na približne dve komplexné obnovy stredne veľkých nástrojov[17].

Obr.2: Dotačný systém MK SR, Program 1.1 za roky 2021, 2022 a Program 1.6 za rok 2023 – žiadosti na financovanie obnovy a reštaurovania organov a všetky žiadosti daného podprogramu

5. Možné riešenia

V súčasnej dobe azda ani neexistuje odbor, ktorý by nevznikol alebo nebol úzko prepojený s vedou, ktorá je zdrojom neustáleho prísunu nových poznatkov, ale aj technológií. Z tohoto dôvodu je, podľa nášho názoru, potrebné realizovať ochranu historických organov z dvoch uhlov pohľadu, dvoch oblastí. Prvá oblasť by vychádzala z pozície vzdelaných organistov a ich reálneho zapojenia do správy, a teda aj ochrany týchto nástrojov, najmä preventívnej ochrany prostredníctvom dopytovo orientovanej výzvy Fondu na podporu umenia napríklad pre všetky okresné mestá (v kontexte dohľadu nad nástrojmi celého okresu). Druhá oblasť predstavuje priamo obnovu alebo reštaurovanie organov, kde navrhujeme viac zapojiť súčasné vedecké poznatky napríklad prostredníctvom umelecko-historicko-organologického výskumu na báze najnovších vedeckých poznatkov ako primárneho úkonu obnovy týchto nástrojov. V treťom rade je nevyhnutné do obnovy týchto nástrojov aj viac investovať, pričom je potrebné z dnešných cca 50 tis. euro navýšiť rozpočet OSSD MK SR desaťnásobne, čo by výrazne zvýšilo ročný počet obnovených nástrojov na Slovensku a dostali by sme sa na hranicu ich technickej udržateľnosti.

4. Záver

Každá spoločnosť či jednotlivec má v čase krízy, veľkých zmien, v zásade dve možnosti. Prvou možnosťou je čakať čo bude, to ale vedie väčšinou k stagnácii a až k zániku. Druhou možnosťou je byť aktívny a presadiť nové myšlienky, diktovať tempo. Áno, doterajšia ochrana našich historických organov v podstate neexistovala, alebo bola veľmi biedna. V súčasnosti ale dochádza k výraznej dynamizácii či zmene v oblasti organológie hudobných nástrojov ako takých. Kládne sa väčší dôraz na akustiku, materiál a pod., čo prirodzene vedie k lepšiemu poznaniu týchto nástrojov a hlavne k tvorbe nových technológií a produktov zlepšujúcich ich ochranu. Slovenská veda nezostáva mimo a snaží sa

byť aktívna minimálne v oblasti drevených prvkov historických organov. Rovnako je to možnosť aj pre pamiatkovú ochranu týchto vzácnych hudobných nástrojov, a to hlavne zavádzaním a podporou nových poznatkov, technológií, ktoré generuje súčasná veda. Z nášho pohľadu dôjde v danej problematike k výraznej pozitívnej zmene aj u nás len spojením sveta vedy a pamiatkovej ochrany. Organy sa tak môžu stať dynamizujúcim prvkom v oblasti prezentácie pamiatok či pamiatkových sídel.

Podakovanie

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/0134/23 „Vplyv materiálov na akustické vlastnosti historických jednomanuálových organov na území Slovenska“, riešeného v Ústave materiálov a mechaniky strojov SAV, v.v.i. Bratislava.

Bibliografia

- [1] Podľa štatistiky z roku 2011 v ISO Journal môžeme povedať, že na Slovensku máme približne 2500 obyvateľov na 1 historický organ, v Poľsku cca 4700, v Španielsku až cca 18 000.
- [2] ŠTAFURA, Andrej, Peter BARTA, Ján HALUŠKA, Martin ČULÍK, Janka PETŐCZOVÁ, Štefan NAGY a Štefan NAGY. Historické organové pozitívy na Slovensku: Historical positive organs within the territory of Slovakia. Revúca: Quirinus, občianske združenie, 2022. ISBN 978-80-972541-4-8.
- [3] ŠTAFURA, Andrej - NAGY, Štefan - ČULÍK, Martin. Základné determinanty organologického výskumu historických organov. Drevené organové registre = The Basic Determinants of Organological Research of Historical Pipe Organs. Wooden organ stops. Recenzenti: Bárdiová, M. , Danihelová, A. Revúca : Quirinus, 2018. 102 s. ISBN 978-80-972541-1-7.
- [4] KAČIC, Ladislav. *Dejiny hudby III. – Barok*. Bratislava, IKAR, a.s., 2008, ISBN 978-80-551-1510-8.
- [5] ŠTULRAJTEROVÁ, Jana. *Vývin učiteľského vzdelávania na Slovensku do roku 1945*. In *Paedagogika*, Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Bratislava, 2013, Ročník 25. (https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kped/projekty/Archiv_Paedagogica/25-1.pdf)
- [6] PETŐCZOVÁ, Janka. Migrácia hudobníkov ako pozitívny kultúrny faktor v starších dejinách Spiša. In *Z minulosti Spiša : ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči*, XXX. ročník : venované pamiatke Mgr. Petra Zmátla, PhD. - Levoča : Spišský dejepisný spolok v Levoči, 2022, s. 67-86. ISBN 978-80-971553-9-1. (VEGA č. 2/0012/21 : Migrácia hudobníkov a transmisia hudby v 17. – 19. storočí na Slovensku a v strednej Európe).
- [7] LEHOTSKÁ, Darina – ORLOVSKÝ, Jozef: *Najstaršia jeľšavská mestská kniha*. Martin: Osveta, 1976.
- [8] Listina – Muráň, ustálenie kantorských dôchodkov. *Archív Biskupského úradu v Rožňave*, Sig. 122/1944 z 31. mája 1944.
- [9] MAYER, Marian Alojz.: *Vývoj pamiatkovej starostlivosti o organy na území Slovenska*. In: ŠURIN, Stanislav. – TRUMMER, Johann.: *Historické organy*, zborník organologickej konferencie 28.9 – 1.10. 2000. *Bachova spoločnosť na Slovensku 2001*, s. 44 – 52.
- [10] Napríklad: <https://hc.sk/o-slovenskej-hudbe/osobnost-detail/20-ferjencikova-zuzana>
- [11] <https://hc.sk/kontrakty>
- [12] <https://www.pamiatky.sk/pamiatkovy-urad/vyroczne-spravy/>
- [13] <https://www.culture.gov.sk/ministerstvo/legislativa/pravne-predpisy-v-oblasti-kultury/>
- [14] <https://www.restauro.sk/vykon-povolania/zoznam-clenov?filter=U9o>
- [15] <https://www.restauro.sk/predpisy-formulare/legislativa>
- [16] <https://docplayer.cz/107891941-Jan-valovic-organ-v-rimskokatolickom-kostole-sv-ladislava-v-pustych-ulanoch-posudok-navrh-na-opravu-restaurator-organar.html>
- [17] <https://www.culture.gov.sk/ministerstvo/dotacie-mk-sr/> (dotácie 2021-2023)

Will We Preserve Slovak Historical Organs for the Coming Generations?

Mgr. art. Andrej Štafura, PhD.

Institute of Materials and Machine Mechanics, Slovak Academy of Sciences, Dúbravská cesta 9/6319
845 13 Bratislava, a.stafura@gmail.com – andrej.stafura@savba.sk

Abstract

Slovakia possesses a significant number of historical organs in proportion to the size of its population. This is demonstrated by the fact that, even in the smallest villages, we can find at least one historical instrument, while in larger towns and cities there are frequently to be found several organs which, at a high level, can serve not only liturgical but also cultural purposes. In respect of historical organs, this is the sole instrument from our musical culture whereby we may not only anticipate, capture, and renew its original (initial) sound concept but, subsequently, also reconstruct and comprehend not just the musical culture of the region which the given organ is part of. Despite this significant historical-social value, Slovak historical organs are currently the most threatened of monuments; if we do nothing, we will lose their authentic sound expression within just a few years. This study includes an analysis of the current state and proposes measures which could remediate the present critical situation.

Key words: organ, monument protection, restoration, acoustics, material

BARDKONTAKT 2023

Ako ďalej v ochrane pamiatok v málopočetných obciach na vidieku?

Ing. arch. Simona Vítazová Bohovicová

Ústav manažmentu STU, Vazovova 5, 812 43 Staré Mesto, Bratislava

Ako ďalej v ochrane pamiatok v málopočetných obciach na vidieku?

Ing. arch. Simona Vítazová Bohovicová

Ústav manažmentu STU, Vazovova 5, 812 43 Staré Mesto, Bratislava, s.bohovicova@gmail.com

Abstrakt

Vplyvom propagácie kvantitatívneho nárastu faktorov ľudských sídiel je stav, kedy sa prakticky uprednostňujú sídla mestského typu. Pohľad do histórie však ukazuje, že kvalitatívny rozvoj spoločnosti vrátane miest bol vždy umožnený produkciou vytvorenou mimo plôch miest. Mestá a vidiecke prostredie, vrátane vidieckych sídiel v minulosti vždy tvorili symbiotický - vzájomne prospešný vzťah. Z minulosti sa na vidieku zachovalo mnoho celospoločensky hodnotného dedičstva, ktorého ochrana ja vplyvom aktuálneho uprednostňovania miest vážne ohrozená: málopočetné komunity vlastníkov nemajú zdroje ani kapacity na jeho udržateľné spravovanie.

Príspevok poukazuje na nedôslednosti v legislatívnej výbave aj inštitucionálnej štruktúre ochrany pamiatkového fondu, ktoré výrazne obmedzujú akcieschopnosť vlastníkov pamiatkového fondu na vidieku v prospech udržateľnosti tohto dedičstva.

Kľúčové slová: architektonické dedičstvo, vidiecke komunity, malé obce, ochrana pamiatok

1. Úvod

Slovensko v zastúpení 2890 vidieckych sídiel a 141 mestských sídiel jednoznačne patrí medzi **vidiecke krajiny**. Preto rozvoj vidieckych sídiel a ich komunít je mantrou súčasnej doby, aj keď málokedy sa pritom presnejšie špecifikuje aký rozvoj sa má na mysli. Najčastejšie sa pod pojmom rozvoj myslí rozširovanie a znásobovanie ekonomických aktivít - nárast produkcie, zvyšovanie počtu užívateľov konkrétnych produktov, nárast ekonomických benefitov alebo rozširovanie zastavaného územia – nová výstavba. V oblasti urbanizmu pojem rozvoj spravidla znamená plošný nárast sídiel a ich aglomerácií, zvyšovanie počtu obyvateľov, pracovných príležitostí, budovanie vybavenosti služieb a ďalších vyvolaných súvislostí. Zriedkavejšie sa pod rozvojom myslí skvalitňovanie podmienok života obyvateľov vidieckeho sídla. Aj keď práve kvalitatívne faktory života umožňujú všestranný osobnostný (nielen kvantitatívny) rast členov zúčastnených komunít.

Výsledkom propagácie a reklamy kvantitatívneho nárastu faktorov ľudských sídiel je stav, kedy sa prakticky uprednostňujú sídla mestského typu, čo je z ekonomického hľadiska pochopiteľné.

Pohľad do histórie však ukazuje, že kvalitatívny rozvoj spoločnosti vrátane miest bol vždy umožnený produkciou vytvorenou mimo plôch miest: vždy išlo o extrakciu a transformáciu prírodných zdrojov. Či už to bola ťažba a spracovanie nerastného bohatstva (drahé a úžitkové kovy, materiály na výstavbu), obhospodarovanie lesov a ich produkcia, alebo poľnohospodárska výroba - potravín alebo aj technických plodín na odevy alebo dobré fungovanie iných sektorov života, vždy sa to primárne realizovalo v prostredí mimo miest, teda na vidieku. Preto mestá a vidiecke prostredie, vrátane vidieckych sídiel vždy tvorili symbiotický - vzájomne prospešný vzťah.

Ak teda v súčasnosti ide o skutočný rozvoj celej ľudskej spoločnosti, potom otázky rozvoja nemožno obmedzovať (a teda sledovať a podporovať) len z hľadiska miest, ale je potrebné zaoberať sa aj rozvojom vidieka.

Vplyv urbanizácie miest minulého storočia zásadne zasiahol život na vidieku a jeho ďalší rozvoj. Vidiecke sídla, a to hlavne v menej rozvinutých regiónoch, sa do značnej miery vyprázdnilo a populačný index

z produktívneho veku sa znížil na vekovú kategóriu seniorov. Rozvoj je v súčasnosti predmetom záujmu aj podpory tak teoretikov, ako aj odborníkov z praxe. Veľký dôraz sa kladie na novú výstavbu a zahusťovanie. Tento typ kvantitatívneho rozvoja sa aplikuje v mestách, predmestiach, prímestských častiach aj vo vidieckych sídlach v okolí miest – hlavne ako nové možnosti bývania pre pracujúcich v meste. Malé vidiecke sídla – vzdialenejšie od miest a horšie dostupné – sú v očiach verejnosti aj z pohľadu štátneho riadiaceho systému prehlíadané, akoby odsúdené na zánik. Tieto sídla však tiež potrebujú rozvoj, avšak iného typu: zameraný na zvyšovanie kvality života v nich tak, aby spĺňal súčasné životné nároky a potreby. Dotácie a investície do vybavenostnej infraštruktúry (školy, škôlky, obchody, zdravotná vybavenosť, služby, dopravné možnosti) podobných území sú podľa ekonomických „ukazovateľov“ neefektívne, a preto v realite sú minimálne. Silný potenciál sa týmto sídlam priznáva pri rozvoji cestovného ruchu a rekreácie. **Vidiek speje k monofunkčnej kultúre destinačného cestovného ruchu a rekreácie.** Silnejší vplyv tohto trendu pozorujeme v sídlach, v ktorých sa nachádza prvok či súbor kultúrneho dedičstva alebo bohatá prírodná krajina ako prvok rekreačného využitia, ktoré zvyšujú záujem o rekreačné aktivity.

Architektonické dedičstvo vidieka predstavuje súhrn skúseností mnohých predchádzajúcich generácií a zároveň predstavuje dedičstvo, ktoré je dokladom tvorivej činnosti človeka prostého ľudu v minulosti a celkového vývoja ľudskej spoločnosti. Hmotné historické štruktúry s architektonickým dedičstvom podliehajú neustálym zmenám, obmenám, transformáciám, a preto patria medzi tie najohrozenejšie hmotné súčasti kultúrneho dedičstva. Jedinečnosťou architektonického dedičstva na vidieku je jeho špecifická forma, ktorá sa v jednotlivých regiónoch, dokonca aj lokalitách prejavuje odlišne v závislosti od prostredia a komunit v nej žijúcich. Zachované prejavy objasňujú vzťah človeka a krajinnej štruktúry: sú reakciou tamojších obyvateľov na podmienky aj zmeny prírodného prostredia a kultúrnej society. **Kľúčový význam architektonického dedičstva pre komunity, jeho dôležitosť a hlavná podstata tkvie v originalite miesta, v ktorom sa formovalo.** Vďaka tomu v danej lokalite pôsobí charakteristická atmosféra – genius loci, ktorá tvorí základný aspekt rozpoznávania lokálnej, komunitnej alebo aj národnej identity v rôznych územných celkoch. Pochopenie princípov a kvalít kultúrneho dedičstva a jeho interpretácia pôsobia valorizačne v rámci celej komunity a následne ako súčasť kultúrneho potenciálu celého národa.

Spoločným znakom pamiatkovo chránených lokalít s obsahom architektonického hmotného dedičstva na slovenskom vidieku je zastúpenie málopočetnými komunitami súkromných vlastníkov, ktorým chýbajú odborné znalosti o chránenom dedičstve a podmienkach jeho zachovania. Nedostatočná je informovanosť a profesionálny kontakt s kompetentnými inštitúciami alebo aj odborníkmi, materiálové a finančné zdroje potrebné na údržbu o objekty, ako aj celkové povedomie o dôležitosti a význame pamiatkovo chránených lokalít, ktoré sú v ich užívaní. Príspevok poukazuje na niektoré vybrané okolnosti, ktoré podmieňujú vyššie naznačenú disfunkciu starostlivosti vlastníkov o chránené architektonické dedičstvo vo vidieckych lokalitách.

2. Stav poznania

K tejto problematike, okrem Zákona č. 49/2002 Z. z. O ochrane pamiatkového fondu a Vyhlášky č. 253/2010 Z. z. Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, ktorou sa vykonáva zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov, neexistuje žiadna odborná literatúra. Občas sa v časopisoch a zborníkoch objavajú príspevky typu šírenie dobrých skúseností, napríklad v časopise ASB alebo na známom architektonickom portáli Archinfo, v časopise Monument Revue a ľudovej architektúre bolo venované celé číslo zborníku MONUMENTORUM TUTELA. Ochrana pamiatok 15 z roku 2004. Treba však povedať, že bežný majiteľ pamiatok nie vždy dokáže princíp dobrej skúsenosti preniesť a aplikovať v inom prostredí. Čo samozrejme neznamena, že by sa tieto dobré skúsenosti nemali šíriť ďalej a propagovať.

Publikácia od Jozefa Čahoja – *Budúcnosť ľudovej architektúry Slovenska* [1] ponúka prehľad architektonických návrhov, tvorených na základe objednávok a komunikácie so zákazníkom, aj náčrt stavebnej histórie súvisiacej s domami ľudovej architektúry a prehľad základných typov ľudovej architektúry zatriedenej podľa regiónov. Publikácia je príkladom šírenia dobrej skúsenosti, ale neponúka metodický postup. Avšak predmetom publikácie je ukázať príklady dobrej obnovy ľudovej architektúry a hlavne pochopenie regionálnych odlišností v prejavoch ľudovej tvorby a nie metodické vzdelávanie čitateľa.

Vynikajúcou publikáciou a cennou pomôckou je *Zachovanie a pokračovanie rodu* [2] od Igora Krpelána, ktorá poskytuje ucelený prehľad drevenej ľudovej architektúry, metodické postupy pri obnove, vhodné stavebné materiály, overené postupy tradičných remeselných foriem a príklady dobrej obnovy domácej aj zahraničnej. Všetko je detailne slovne napísané aj graficky podporené fotografiami aj autorskými skicami. Podobná príručka o vidieckej architektúre z iných materiálov nie je k dispozícii.

Stratégia ochrany pamiatkového fondu na roky 2017 – 2022 vypracovaná Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky v marci 2017 je posledným zverejneným strategickým materiálom, ktorý sa zameriava na konkrétne opatrenia realizované subjektami verejnej správy a snaží sa odstrániť disproporciu medzi záväzkami SR v ochrane pamiatkového fondu a vyčleňovaním reálnych zdrojov na jeho záchranu a udržanie. V dokumente je vypracovaná SWOT analýza, ktorá sa zameriava na budúci rozvoj v oblasti ochrany pamiatkového fondu. Autori dokumentu uvádzajú, že za silnú stránku v ochrane pamiatok považujú „*legislatívne zabezpečenie štátnej ochrany pamiatkového fondu, komplexný právny systém zákona o ochrane pamiatkového fondu a súvisiacich predpisov a transparentná báza odbornometodických materiálov prístupná pre vlastníkov NKP a verejnosť prostredníctvom publikovaných výstupov revízie Ústredného zoznamu pamiatkového fondu, Zásady ochrany pamiatkových území a sprístupnený archívny fond na webových stránkach inštitúcie,*“ [3].

V nasledujúcich kapitolách tohto článku si postupne rozoberieme legislatívne stanoviská a ich negatívne či pozitívne pôsobenie v rámci praktickej ochrany pamiatok. V slabých stránkach sú okrem iného uvedené body:

- „*nedostatok finančných zdrojov na zabezpečenie ochrany pamiatkového fondu a z neho vyplývajúca nerovnováha medzi požiadavkami na vlastníkov pamiatok a kompenzačnými opatreniami štátu,*
- *absencia systematickej výchovy a vzdelávania mládeže vo vzťahu k ochrane a zachovaniu kultúrneho dedičstva vrátane pamiatkového fondu,*
- *negatívne vnímanie statusu národných kultúrnych pamiatok ich vlastníckmi, kedy je zápis objektu do Ústredného zoznamu národných kultúrnych pamiatok a povinnosti z toho plynúce vnímané ako neúmerné zaťaženie vlastníka.*“ [4]

Vo SWOT analýze dokumentu sú veľmi výstižne a presne zhodnotené príležitosti:

- „*zlepšenie interpretácie, prezentácie, manažmentu a marketingu verejných kultúrnych hodnôt ako súčasť formovania kvalitného životného prostredia,*
- *silný potenciál pre formovanie a zvyšovanie zdravého vlastenectva, národnej hrdosti a lokálpatriotizmu, vzťahu ku krajine a k jej kultúrno-historickým hodnotám a k životnému prostrediu.*“ [5]

Z uvedeného vyplýva, že príslušné orgány verejnej správy si viaceré nedostatky uvedomujú, ale ich zmeny a aplikovanie niekde stagnujú.

2.1 Dotačné programy

V roku 2022 bolo v dotačnom systéme Ministerstva kultúry Slovenskej republiky – v programe Obnovme si svoj dom na rok 2022 v podprogramoch zameraných na fyzickú obnovu pamiatok pridelených 13 331 000,00 €. Pre porovnanie v Českej republike v sledovanom roku 2022 prideliť 24

296 508,46 €, čo je 1,8 násobok finančných prostriedkov. Je potrebné podotknúť, že tento rozdiel sa od roku 2015 zmenšil, kedy boli pridelené finančné prostriedky v Českej Republike o 3,5 násobok vyššie než na Slovensku. Z pohľadu štatistiky v sledovanom roku boli do registračného systému MK SR prijaté žiadosti o finančnú dotáciu vo výške 78 243 695,00 €, z čoho Ministerstvom pridelená čiastka predstavuje 17%. Z dôvodu neadekvátnej garancie pridelenia dotácie a plnenia v plnej výške alebo aspoň nad 70% záujem o vyplňanie žiadostí každým rokom klesá. Zákon sa ku uvedenému stavia jednoznačne: **vlastník má právo žiadať o finančnú dotáciu, avšak nikto nemá povinnosť mu vyhovieť.** Ďalšie dotačné schémy zamerané na obnovu pamiatok vyhlasujú samosprávne kraje, z ktorých je možné financovanie menších obnov. Možnosti žiadania grantov sa ponúkajú aj prostredníctvom Programu obnovy dediny, ktorý nie je zameraný konkrétne na obnovu kultúrneho dedičstva, ale nevyvíja ho z podmienok. Tento grant je zameraný hlavne na zlepšovanie životného prostredia a ponúka výšku finančnej dotácie do 5 000,00 €. Ďalšie možnosti financovania sú prostredníctvom Národnej siete rozvoja vidieka SR – LEADER, alebo prostredníctvom Fondu na podporu umenia. V súčasnosti obľúbené a najviac využívané dotácie smerované na vidiek sú prostredníctvom nadácií súkromných firiem a organizácií, ktoré sú spravidla vo výške 2 000 - 5 000 €.

V zahraničí sú inšpiratívne pôžičkové fondy (zvýhodnené pôžičky) na obnovu kultúrnych pamiatok pre vlastníkov. Medzi úspešné pôžičkové fondy v zahraničí patria napríklad tieto: National Restauratiefonds Holandsko, Architectural Heritage Fund a Building preservation Trust, Veľká Británia alebo Heritage Fund v Londýne a ďalšie.

Je preto žiaduce navýšiť financovanie ochrany a obnovy pamiatok tak, aby sa dosiahla porovnateľná úroveň s ostatnými štátmi Európskej únie.

3.1 Postavenie zákona voči právam vlastníkov pamiatok

Zákon č. 49/2002 Z. z. O ochrane pamiatkového fondu formuluje práva a povinnosti jednotlivých aktérov procesu ochrany pamiatok s explicitným definovaním ich hlavných činností.

Je všeobecne známe, že neznalosť zákona neospravedlňuje, ale vedia vlastníci pamiatkovo chránených objektov o svojich právach a povinnostiach? Samozrejme, že pri vymáhaní priestupkov, ba až trestných činov v prípade porušenia ich povinností sa o tom dozvedia, ale to je v častých prípadoch už neskoro. Bežný vlastník pamiatky nemá vedomosti o kultúrnych hodnotách, význame ani podstate ochrany týchto budov. Ak je v záujme štátu, aby sa kultúrne pamiatky chránili (viď Ústava SR, čl. 44), potom informovanosť vlastníkov zo strany odborníkov a úradov je nedostatočná, a to ako v právach a povinnostiach, tak aj v usmerneniach a ich aplikácií. Systém je v súčasnosti nastavený tak, že negatívnym situáciám sa nepredchádza, ale sa riešia už len ich dopady.

Podľa § 28 zákona Práva a povinnosti vlastníka ods. (1) bodu a) vlastník kultúrnej pamiatky **má právo** „požiadať krajský pamiatkový úrad o bezplatné poskytnutie odbornej a metodickéj pomoci vo veciach ochrany kultúrnej pamiatky,“ [6]. Krajské pamiatkové úrady nemajú svoje vlastné internetové stránky, fungujú pod spoločnou doménou www.pamiatky.sk, čo je doména Pamiatkového úradu. Vlastník tak môže skúsiť vyhľadať odbornú a metodickú pomoc na tejto stránke alebo kontaktovať „svoj“, t.j. územne príslušný krajský pamiatkový úrad. Na internetovej stránke Pamiatkového úradu v sekcii Usmernenia, metodické a odborné materiály je možné dohľadať niekoľko dokumentov, ktoré by mali byť nápomocné vlastníčkovi pamiatky. Sú tu materiály ako:

- Konceptia ochrany pamiatkového fondu, ktorý obsahuje úlohy pre Ministerstvo kultúry,
- Metodický pokyn Ministerstva kultúry Slovenskej republiky na ochranu národných kultúrnych pamiatok v krízových situáciách, ktorý je určený pre vlastníkov hnutelných kultúrnych pamiatok
- Stratégia ochrany pamiatkového fondu na roky 2017 – 2022, ktorý je neaktuálny, ale obsahuje aj určité prepojenia medzi kompetentnými orgánmi a vlastníčkmi.

Zvyšné dokumenty uvedené v tejto sekcii taktiež nie sú nápomocné vlastníčkovi, sú určené odborníkom – profesistom pre vypracovanie rôznych typov výskumných dokumentácií (stavebné, archeologické,

historické, umelecké a pod.) Dokument, ktorý by mohol byť užitočný pre bežného vlastníka pamiatky je dohľadateľný v sekcii Potrebujem vybaviť pod názvom Príručka vlastníka NKP. Dokument Vademecum je určený pre tri typy vlastníkov, a to 1. pre vlastníka kultúrnej pamiatky, 2. pre vlastníka nehnuteľnosti v pamiatkovom území a ochrannom pásme a 3. pre vlastníka a správcu hnutelností v sakrálnom objekte. Príručka má 32 strán, čo je pre vlastníka už na prvý pohľad odradzujúce, okrem toho v nej absentuje obsah. Po úvodných 10 stranách nasleduje kapitola *Ako postupovať pri obnove nehnuteľnej kultúrnej pamiatky?*, ktorá ponúka metodický postup pre vlastníka pri zámere obnovy pamiatky. Už v prvých riadkoch, podľa ktorých sa má doručiť krajskému pamiatkovému úradu Žiadosť o rozhodnutie k zámeru budovy, je zrejmé, že túto žiadosť vlastník nedokáže vypracovať sám. Chýbajú mu odborné znalosti o možnej kapacite budovy a jej hodnotách, ktoré musí v žiadosti vypísať. Ďalšie kroky sú zrozumiteľné pre odborníka, ktorý sa pohybuje v tejto problematike, ale stále tu absentuje základná pomoc, inštrukcie, pokyny, na koho sa má vlastník obrátiť pre spracovanie dokumentácie, dokonca v niektorých bodoch príručka odkazuje na oprávnené osoby podľa zákona, zoznam ktorých opäť musí vlastník samostatne dohľadať.

Druhým bodom v právach vlastníka uvedeným v § 28 Práva a povinnosti vlastníka ods. (1) je bod b), kde je uvedené, že **vlastník má právo** „požiadať obec a ministerstvo o finančný príspevok alebo o poskytnutie štátnej pomoci na zachovanie pamiatkovej hodnoty kultúrnej pamiatky,“ [7]. Pri obnove pamiatky je vlastník povinný postupovať podľa rozhodnutia krajského pamiatkového úradu, v ktorom sú definované podmienky obnovy, ktoré sa finančne navyšujú kvôli potrebnej prípravnej dokumentácií a špecifickým materiálom a postupom. K tejto problematike nadväzuje aj posledné **právo vlastníka** z bodu c) „na primeranú náhradu preukázateľnej ujmy, ktorá mu vznikne aplikáciou tohto zákona alebo rozhodnutím podľa tohto zákona.“ [8] Jediná možnosť financovania obnovy nad rámec vlastníkových možností je žiadosť na obec alebo štát o nenávratný finančný príspevok či dotáciu, ktoré ale **nie sú právne nárokovateľné**. Podľa štatistik výška požadovaných dotácií šesťnásobne prevyšuje skutočnú výšku pridelených dotácií. Rovnako je zrejmé, že žiadosti nie sú podporené do plnej výšky, ale v priemere len do 1/3 požadovanej dotácie, (čo pôsobí veľmi demotivujúco).

Zákon síce hovorí o týchto právach ako možnostiach pre vlastníka, ale táto podpora je v praxi veľmi ťažko uplatniteľná. Existuje možnosť obrátiť sa na iné orgány ohľadom pomoci, ale zákon nikomu neudáva povinnosť žiadostiam vyhovieť. Konkrétne, samosprávy malých obcí nemajú zdroje, aby mohli vlastníkovi pomôcť, a nemôžu ho ani metodicky usmerniť – kam sa obrátiť, na to v samosprávach nie je dosť odborne znalých osôb. Čiže legislatívne je tento problém ošetrený, ale kvôli nedôslednosti previazania zákona s praxou nie je garantované, že sa problém aj vyrieši. Automatická záväznosť v tomto ohľade absentuje, čo má za následok nedôveru vlastníkov voči kompetentným orgánom: vlastníci z presvedčenia, že im nikto s financovaním nepomôže, o finančnú pomoc ani nežiadajú. Pomoc krajského pamiatkového úradu v tomto prípade predstavuje len to, že vlastníka usmernia aké materiály použiť, ale neodporúčia vhodného dodávateľa, ani garanciu finančnej pomoci.

Sumárne: Zákon usmerňuje práva a povinnosti vlastníkov pamiatok, ktoré sú na prvý pohľad zreteľné, ale pri aplikovaní sú málo konkrétne. Tým, ktorých sa týkajú, nie sú nápomocné. Pre zlepšenie situácie je dôležité pochopiť čo je „pomoc v zmysle zákona“ a čo je **objektívna reálna pomoc**.

3.2 Povinnosti kompetentných orgánov vo vzťahu pomoci vlastníkovi pamiatky

Nedostatočné definovanie formulácií v Zákone č. 49/2002 Z. z. O ochrane pamiatkového fondu sa vyskytuje aj v častiach práv a povinností kompetentných orgánov ako sú krajské pamiatkové úrady, samosprávne kraje a obce. Nedostatočne sa tu definujú povinnosti k pamiatkam vo vlastníctve obcí a štátu, ale aj povinnosti kompetentných orgánov voči iným vlastníkom.

V zákone chýba definovanie vzťahu medzi kompetenciou krajského pamiatkového úradu a vlastníkom (fyzická osoba / právnická osoba / organizácia / samospráva) v závislosti od odbornej metodiky postupu obnovy. Podľa § 11 ods. (2) bodu c) Krajský pamiatkový úrad „**usmerňuje činnosti právnických osôb**

a fyzických osôb pri záchrane, obnove a využívaní pamiatkového fondu, archeologických nálezov a archeologických nálezísk a poskytuje im odbornú a metodickú pomoc," [9] a podľa bodu g) „poskytuje obci metodickú a odbornú pomoc pri evidovaní miestnych pamätihodností," [10]. Čo znamená odborná a metodická pomoc a aké sú jej náležitosti, v zákone (ani v iných dokumentoch) už definované nie je. Zároveň platí, že krajský pamiatkový úrad usmerňuje samosprávy len pri evidovaní pamätihodností a už nie pri konkrétnych povinnostiach samospráv ohľadom pomoci vlastníkom pri záchrane, obnove a užívaní pamiatkového fondu.

Zákon ďalej jednou vetou definuje povinnosti samosprávneho kraja k ochrane pamiatok, respektíve povinnosti k usmerňovaniu vlastníkov v § 13 nasledovne: „Samosprávny kraj vo svojom územnom obvode **utvára podmienky na ochranu pamiatkového fondu, vyjadruje sa o návrhoch na vyhlásenie a zrušenie pamiatkových území a spolupracuje s orgánmi štátnej správy na ochranu pamiatkového fondu pri záchrane, obnove a využívaní kultúrnych pamiatok a pamiatkových území.**" [11] Aké podmienky má samosprávny kraj vytvárať na ochranu pamiatkového fondu? A v čom tkvie jeho spolupráca pri záchrane, obnove a využívaní pamiatok a pamiatkových území?

Rovnako nekonkrétna formulácia vytvárania podmienok je stanovená v § 14 ods. (1) pre obce, a to: „**Obec utvára všetky podmienky potrebné na zachovanie, ochranu, obnovu a využívanie pamiatkového fondu na území obce.**" [12] Z uvedeného vyplýva, že samospráva v súvislosti povinností na ochranu pamiatok nie je len v pozícii vlastníka, ale je zodpovedná za vytváranie podmienok aj pre ochranu pamiatok v iných formách vlastníctva (súkromné, skupinové).

V žiadnej metodickéj príručke ani v iných známych dokumentoch nie je uvedené čo majú predstavovať podmienky uvedené v zákone. Krajské pamiatkové úrady majú zákonnú povinnosť vypracovať zásady ochrany pre Národné kultúrne pamiatky alebo pre chránené územia. Tieto dokumenty obsahujú detailné spracovanie prieskumu predmetu záujmu a návrh opatrení na zachovanie pamiatkových hodnôt. Ale nekonkretizujú bližšie podmienky, ani neidentifikujú a nedelegujú aktérov do navrhovaných procesov.

Chcelo by to buď novelizáciu legislatívnych nástrojov, alebo doplnenie inštitucionálnej štruktúry o podporné a poradenské centrá.

3.3. Odborná erudícia aktérov

Pre správnu činnosť ochrany pamiatok, by sa mali jednoznačne určiť úlohy a priradiť ich správnym kompetentným. Kompetentní potrebujú mať dostatočné znalosti a schopnosti tieto úlohy vykonávať, čo by mal predpokladať vyššie postavený orgán pri prideľovaní úloh. Dokument Zásady ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt, ktorý vypracovávajú krajské pamiatkové úrady je kľúčovým vstupným dokumentom pre tvorbu ÚPN a Programov rozvoja obce. Bez konkrétneho ozrejmene hodnôt, určenia nositeľov týchto hodnôt v chránenom území a bez stanovenia limitov, regulácií, či odporúčaní, spracovateľ ÚPN alebo PRO štandardne nie je vybavený na to, aby tieto podmienky dokázal určiť sám. Sú to rôzne interiérové a exteriérové priehľady, hranice ochranného pásma, hranica územia dotvárajúceho historický charakter, výškové a plošné limity, typy a druhy stiech, strešných krytín, otázky zásobovania a dostupnosti pre udržateľný turizmus, vyhradené parkovacie plochy atď. Podstatné je aj stanoviť hranice funkcií, ktoré sa môžu vytvárať alebo naopak sú úplne nežiaduce v určenom prostredí. Tieto podmienky spracovateľovi ÚPN a PRO jednoznačne pomôžu určiť smerovanie vytypovaného prostredia. Následne ÚPN a PRO by malo sformulovať podmienky pre samosprávu. Jasnými reguláciami sa stanoví rozvoj obce s historickým jadrom. Vytvorí kontinuitu medzi historickým prostredím a novou zástavbou. Určí obci ako má ďalej postupovať pri ochrane, obnove a prezentácii hodnôt pamiatok, ktoré sú aj nie sú v jej vlastníctve. Uvedené dokumenty sformulujú prioritné úlohy, ktoré je potrebné v následnej postupnosti splniť. V súčasnosti je u vlastníkov chránených objektov pretrvávajúci odpor voči ochrane a obnove – chápu ich ako obmedzovanie slobody využívania svojho vlastníctva a nevedomujú si aké hodnoty pre spoločnosť tieto objekty majú

a aký potenciálny prínos by mohli mať aj pre nich samotných. Práve obec, ako kompetentný orgán potrebuje, aby sa tento stav zlepšil, aby obyvatelia vnímali pamiatky ako spoločné kultúrne dedičstvo a aby bolo v ich záujme ochraňovať a zveľaďovať ho. Pomocou rôznych aktivít podporujúcich prezentáciu hodnôt pamiatok obec môže zvýšiť kolektívne povedomie o dôležitosti ich zachovania.

3.4. Prípadová štúdia Brhlovce

Nedôslednosť v automatickej záväznosti uložených, respektíve neuložených povinností pre obec od krajského pamiatkového úradu bude poukázaná na príklade Pamiatkovej rezervácie ľudovej architektúry Brhlovce. Obec Brhlovce je malá hontianska obec s 287 obyvateľmi v okrese Levice. V obci Brhlovce sa nachádzajú na Slovensku jedinečné skalné obydlia, ktoré sú vyhlbené do tufového masívu a ktoré sa stali podnetom pre vznik pamiatkovej rezervácie. PRLA Brhlovce bola vyhlásená Vládou SSR nariadením v uznesení č. 272/1983, zo dňa 14. septembra 1983, ktorá v prílohe k uzneseniu č. 272 uložila Opatrenia na záchranu, obnovu a využitie pamiatkovej rezervácie ľudovej architektúry v Brhlovciach.

Obr.1: Pohľad na tufový masív (v pozadí) s napojenými rodinnými roľníckymi usadlosťami.
Zdroj: Vydavateľstvo CBS. 2016 [cit. 2023-09-07].

Následne, v roku 1984 Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave vypracoval dokument Konceptia záchranu, obnovu a využitia pamiatkovej rezervácie ľudovej architektúry v Brhlovciach a ešte v tom istom roku spracoval Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti v Bratislave Zásady pamiatkovej starostlivosti pre PRLA Brhlovce. Keďže dokumenty obsahovali požiadavky pamiatkovej starostlivosti podľa vtedy platnej legislatívy, v roku 1999 bola vypracovaná aktualizácia Pamiatkovým ústavom – regionálne stredisko v Nitre a Odborom ochrany pamiatok v Bratislave. Dôvodom pre aktualizáciu bola požiadavka odborného podkladu pre územnoplánováciu

dokumentáciu, na ktorej sa pracovalo od roku 1998 (AVENIR, Ing. arch. M. Cifra, Nitra: Prieskumy a rozbor 02/99, ÚHZ 08/99). Ďalšia a posledná aktualizácia Zásad ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia, ktorá je v súčasnosti platná, bola vypracovaná v roku 2006 a zachováva ciele, rozsah predmetu a odborné princípy pamiatkovej starostlivosti tak, ako boli stanovené v Zásadách z roku 1984. Aktualizácia sa týka len tých strán Zásad, ktoré sa v priebehu 23 rokov od vytvorenia dokumentu zmenili ako napríklad trend opúšťania objektov, spustnutosť objektov bez využitia. Dokument ďalej rozvíja a podrobnejšie dopĺňa podmienky ochrany alebo reaguje na súčasné trendy v stavebnej činnosti. Bol doplnený o novšiu grafickú dokumentáciu a fotodokumentáciu.

Zásady ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia pre PRĽA Brhlovce obsahujú detailný popis, aké materiály majú byť použité na obnovu objektov, aj keď neuvádzajú odporúčané technológie spracovania alebo konkrétnych dodávateľov. Tieto informácie si musí vlastníč dohľadať sám, aj keď nemá žiadne odborné znalosti k tradičnej stavebnej činnosti. Je dôležité spomenúť aj proces verejného obstarávania, ktorý je povinne predpísaný aj pri obnove pamiatok. Zaužívané postupy pri verejnom obstarávaní, najmä s obľubou stanovené kritérium najnižšej ceny, ohrozujú systém ochrany pamiatkového fondu a znižujú kvalitu realizovaných obnov. Platí, že najlacnejšia cenová ponuka vyhráva, ktorá nerešpektuje špecifickú náročnosť opravných / obnovovacích prác na pamiatkach, a preto sa stretávame s neodbornými obnovami, ktoré často pamiatku ešte viac poškodia. Bolo by vhodné zvážiť vypustenie povinnosti verejného obstarávania pri obnovách pamiatok, alebo vytvoriť špecializované pracovisko, ktoré by sa zaoberalo výberom dodávateľov podľa ich kvality a odborných znalostí.

Ďalej sú v dokumente uvedené zásady zachovania, ochrany, rehabilitácie, regenerácie, obnovy a prezentácie jednotlivých typov štruktúr a prvkov, kde sú odporúčania uvedené jasne, ale málo konkrétne, napríklad: „Je preto nutné v rámci pamiatkovej ochrany, v zmysle platnej legislatívy, túto činnosť usmerňovať tak, aby pamiatkové hodnoty objektov aj územia boli v čo najmenšej miere narušené.“, [13] alebo v prípade kapitoly C.1.1. Zachovanie a ochrana historickej pôdorysnej schémy: „Stavebná činnosť na pamiatkovom území má zachovávať, upravovať, obnovovať a dotvárať priestory, objekty a súbory objektov tak, aby pôvodný objem skalného sídliska, jeho pozícia prírodnej a urbanistickej dominanty a historická urbanistická štruktúra chráneného územia ako aj špecifický vzájomný vzťah skalného sídliska a ostatnej historickej urbanistickej štruktúry, zostali zachované. Stavebná činnosť má zachovávať pôvodný vzťah sídla k okolitej prírode a k širšiemu prostrediu obce. Stavebná činnosť má zachovávať pôvodnú konfiguráciu terénu.“ [14] Tieto odporúčania tvorili základ pre tvorbu ÚPN Brhlovce (aj keď len čiastočne, keďže aktualizácia Zásad bola vydaná v roku 2006 a na jar v roku 2007 začalo schvaľovanie ÚPN Brhlovce. Z toho dôvodu sú limity a regulácie v ÚPN pre lokality susediace s PRĽA alebo ochranným pásmom PRĽA uvedené nasledovne:

- „nepripustnosť živočíšnej výroby nad rámec samozásobovania
- nepripustnosť prevádzok spôsobujúcich hluk, prach, zápach a iný negatívny dopad na obytnú zónu
- výška zástavby max. 2 n.p. plus zapustený suterén“ [15]

Pritom táto časť územia je v tesnej nadväznosti na PRĽA, umožňuje priehľady na hodnotný a pamiatkovo chránený skalný masív, utvára harmonické prostredie „malebnej hontianskej dedinky“, ... V ÚPN je v zásadách a regulatívoch pre lokalitu 3 – PRĽA Brhlovce napísané presné usmernenie pre obec voči vlastníkom, a to: „uložiť vlastníkom pamiatkových objektov povinnosť údržby objektov v dobrom stave“. [16] Znovu sa však vytvára biele miesto v tom, kto odborne hodnotí a sleduje dobrý stav, v akých časových intervaloch, kto tvorí hodnotiacu komisiu, kto je do procesu prizvaný, ako sa stanovujú usmernenia pre ďalšie konanie, prípadne aká je výška pokút a pod. Pravdou je, že tieto postupy nie sú predmetom spracovateľa ÚPN, ale pravdepodobne by sa mohli riešiť v Programe rozvoja obce, kde tiež nič bližšie konkretizované nie je.

V zásadách sú konkrétne vymenované limity pre zachovanie pôvodnej parcelácie, a to: „*Stavebná činnosť na pamiatkovom území má zachovávať, ochraňovať pôvodnú historickú parceláciu, preto je potrebné posudzovať pri stavebnej činnosti tento aspekt ochrany. Z tohto dôvodu je neprípustné: vytváranie nových parciel nerešpektujúcich pôvodnú parceláciu, narušenie parcelných čiar novou zástavbou, zmena uličnej čiary, spájanie viacerých parciel do jednej.*“ [17] Avšak tieto regulácie sa taktiež vzťahujú len na územie PRLA, nanajvýš na ochranné pásmo PRLA. Autori sa ďalej nevyjadrujú k okolitej výstavbe, ani k tej, čo je v tesnej nadväznosti na chránené územie.

V kapitole C.1.6. o strešných rovinách autori uvádzajú odporúčanie v znení: „*PRLA Brhlovce sú špecifickým príkladom ochrany strešnej roviny, z dôvodu, že strešnou rovinou skalných obydlí je samotný skalný masív a zeleň nachádzajúca sa na nej. Preto je nutné zachovávanie, ochrana a obnova skalného masívu ako strešnej roviny, t.j. pôsobenie nekontrolovane rastúcej vegetácie, prerastajúcej povrch skaly a pod.*“ [18] Aktuálna skutočnosť je taká, že vegetácia rastúca na povrchu masívu tufovej skaly prerastá koreňmi do masívu, kam zateká voda zo zrážok a postupne obmýva a zvetráva previsy masívu. V zimnom období navyše voda v prasklinách zamrzá a spôsobuje väčšie praskliny, ktoré štiepia masív na kamenné bloky. Samovoľné odtrhnutie týchto blokov vyvoláva život ohrozujúci stav.

V Zásadách je v kapitole C.1.12. o archeologických náleziskách uvedené usmernenie pre orgány pamiatkovej starostlivosti v znení: „*Orgán pamiatkovej starostlivosti by mal v katastri obce uskutočniť povrchovú prospekciu za účelom zistenia rozsahu osídlenia tohto územia v minulosti.*“ [19], ktoré však od roku 2006 nebolo uskutočnené. Konkretizovanie v akom časovom intervale má byť povrchová prospekcia uskutočnená v dokumente uvedené nie je.

Zaujímavá je kapitola C.1.20. Spolupráca a účasť orgánov, organizácií a samosprávy na regenerácii pamiatkového územia, ktorá je predmetom tohto článku. Sú v nej uvedené citácie zákona a úlohy rôznych orgánov z neho vyplývajúce. Opäť sa v texte objavuje nekonkrétne usmernenie: „*Pre zachovanie pamiatkových hodnôt územia je nevyhnutná osveta všetkých občanov obce, zvyšovanie povedomia o kvalitách a hodnotách pamiatkového územia, pretože najdôležitejšou súčasťou procesu regenerácie územia PRLA Brhlovce sú vlastníci jednotlivých pamiatkových objektov, pretože iba prostredníctvom nich môže byť proces regenerácie a revitalizácie územia pamiatkovej rezervácie plnohodnotný a efektívny.*“ [20] Ani slova o tom, kto to má zabezpečiť alebo akými prostriedkami, v akom časovom horizonte.

V závere sú popísané najdôležitejšie opatrenia, ktoré sú predložené vo forme návrhu, tzn. že ich zapracovanie je ľubovoľné na riešiteľovi. Krajský pamiatkový úrad tak neukladá nikomu povinnosť splniť tieto opatrenia, nie sú časovo podmienené, nie je určený orgán ani spôsob kontroly vykonania. Príkladom je kapitola D.2. Inžiniersko-geologický výskum skalného masívu, kde je popísaný havarijný stav tufového masívu, ktorý sa preukazuje v exteriéri aj v interiéri, a to rôznymi prasklinami, trhlinami a zosuvmi. Autori uvádzajú jasnú formuláciu: „*Preto je nevyhnutné realizovanie inžiniersko-geologického výskumu skalného masívu na zistenie stavu geologického prostredia, ktoré budú podmieňovať ďalšie opatrenia, postupy za účelom zachovania a ochrany pamiatkového územia*“, [21] ale opäť nie je bližšie stanovené komu sa ukladá zodpovednosť za vyhotovenie prieskumu, ani časový harmonogram a pod.

4. Záver

Kľúčovým jadrom problému uvedeného v príspevku sa javí nedostatok odborného personálu, ktorý by bol zodpovedný za informovanie a usmerňovanie vlastníkov ako sledovať stav, aké návrhy riešení použiť, kde získať financie, ako postupovať pri aplikácii krokov obnovy a ako ďalej udržiavať obnovený stav. Rovnako neúnosný je stav kompetenčnej nezáväznosti a neurčitosti úloh tak v polohe ich obsahovej zreteľnosti, ako aj v polohe adresnosti zodpovedných osôb / inštitúcií. Nezaškodilo by ani stanovenie pravidelnej periodicity kontroly (monitoringu) a prípadnej aktualizácie prijatých

dokumentov spojených s kontrolou prijatých odporúčaní – samozrejme tieto úlohy by tiež mali byť funkčne a inštitucionálne konkretizované.

Ako úplne výstižná sa v polohe záveru javí citácia zo Stratégie ochrany pamiatkového fondu na roky 2017 – 2022 vypracovaná Ministerstvom kultúry SR v marci 2017, v znení: **„Vyžadovať priebežnú kontrolu vykonaných prác, ktorá je zo strany štátu doteraz nepostačujúca. Zapojiť do systému projekt pamiatkového úradu Pro Monumenta, ktorý by mohol vykonávať vstupný (zhodnotenie stavu kultúrnych pamiatok a vhodnosti predkladaného projektu) aj výstupný odborný posudok (kvalita obnovy, zhoda projektu s realizáciou) práve na veľkých projektoch viacročného financovania. Pripraviť nový systém finančnej podpory obnovy kultúrnych pamiatok a kompenzácie verejného záujmu formou poskytovania primeranej náhrady zvýšených nákladov spojených s obnovou kultúrnej pamiatky v porovnaní s obnovou objektu, ktorý nie je kultúrnou pamiatkou. Náklady, ktoré sú zvýšené kvôli vyžadovaniu špeciálnych materiálov, postupov, výskumov by boli po úspešnom ukončení obnovy vlastníkom kultúrnej pamiatky preplatené a boli by právne nárokovateľné.“** [22]

Bibliografia

- [1] ČAHOJ, Jozef: Budúcnosť ľudovej architektúry Slovenska. Bratislava : Čahoj Jozef, 2018. 128 s. ISBN 9788097306052
- [2] KRPELÁN, Igor: Zachovanie a pokračovanie rodu. Bratislava : Eurostav, 2017. 184 s. ISBN 9788089228546
- [3] ONDREJKOVÁ, Zuzana: Stratégia ochrany pamiatkového fondu na roky 2017 – 2022. Bratislava : Ministerstvo kultúry SR, 2017. s. 9.
- [4] ONDREJKOVÁ, Zuzana: Stratégia ochrany pamiatkového fondu na roky 2017 – 2022. Bratislava : Ministerstvo kultúry SR, 2017. s. 9-10.
- [5] ONDREJKOVÁ, Zuzana: Stratégia ochrany pamiatkového fondu na roky 2017 – 2022. Bratislava : Ministerstvo kultúry SR, 2017. s. 11.
- [6] Zákon č. 49/2002 Z. z. O ochrane pamiatkového fondu. § 28 ods. (1) bod a)
- [7] Zákon č. 49/2002 Z. z. O ochrane pamiatkového fondu. § 28 ods. (1) bod b)
- [8] Zákon č. 49/2002 Z. z. O ochrane pamiatkového fondu. § 28 ods. (1) bod c)
- [9] Zákon č. 49/2002 Z. z. O ochrane pamiatkového fondu. § 11 ods. (2) bod c)
- [10] Zákon č. 49/2002 Z. z. O ochrane pamiatkového fondu. § 11 ods. (2) bod g)
- [11] Zákon č. 49/2002 Z. z. O ochrane pamiatkového fondu. § 13
- [12] Zákon č. 49/2002 Z. z. O ochrane pamiatkového fondu. § 14 ods. (1)
- [13] TÓTH, Imrich – DUDOVÁ, Alena: Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Brhlovce. Zásady ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia. Aktualizácia 2006. Komárno : Krajský pamiatkový úrad Nitra, 2013. s. 12.
- [14] TÓTH, Imrich – DUDOVÁ, Alena: Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Brhlovce. Zásady ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia. Aktualizácia 2006. Komárno : Krajský pamiatkový úrad Nitra, 2013. s. 14.
- [15] CIFRA, Martin: Brhlovce Územný plán. Nitra, 2006. s. 83.
- [16] CIFRA, Martin: Brhlovce Územný plán. Nitra, 2006. s. 11.
- [17] TÓTH, Imrich – DUDOVÁ, Alena: Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Brhlovce. Zásady ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia. Aktualizácia 2006. Komárno : Krajský pamiatkový úrad Nitra, 2006. s. 14.
- [18] TÓTH, Imrich – DUDOVÁ, Alena: Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Brhlovce. Zásady ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia. Aktualizácia 2006. Komárno : Krajský pamiatkový úrad Nitra, 2006. s. 16.

- [19] TÓTH, Imrich – DUDOVÁ, Alena: Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Brhlovce. Zásady ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia. Aktualizácia 2006. Komárno : Krajský pamiatkový úrad Nitra, 2006. s. 26.
- [20] TÓTH, Imrich – DUDOVÁ, Alena: Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Brhlovce. Zásady ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia. Aktualizácia 2006. Komárno : Krajský pamiatkový úrad Nitra, 2006. s. 33.
- [21] TÓTH, Imrich – DUDOVÁ, Alena: Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Brhlovce. Zásady ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia. Aktualizácia 2006. Komárno : Krajský pamiatkový úrad Nitra, 2006. s. 36.
- [22] ONDREJKOVÁ, Zuzana: Stratégia ochrany pamiatkového fondu na roky 2017 – 2022. Bratislava : Ministerstvo kultúry SR, 2017. s. 29.

How to proceed in the protection of monuments in small villages in the countryside?

Ing. arch. Simona Vítázová Bohovicová

Institute of Management STU, Vazovova 5, 812 43 Staré Mesto, Bratislava, s.bohovicova@gmail.com

Abstract

The effect of the promotion of the quantitative increase in the factors of human settlements is the state where urban-type settlements are practically preferred. However, a look at history shows that the qualitative development of society, including cities, has always been made possible by production created outside of city areas. Cities and rural environments, including rural settlements, have always formed a symbiotic - mutually beneficial relationship in the past. In the past, a lot of socially valuable heritage has been preserved in the countryside, the protection of which is seriously threatened due to the current preference for cities: the small communities of owners do not have the resources or capacity to manage it sustainably.

The paper points to inconsistencies in the legislative equipment and institutional structure of the protection of the monument fund, which significantly limits the ability of the owners of the monument fund in the countryside to act in favour of the sustainability of this heritage.

Key words: architectural heritage, rural communities, small villages, preservation of monuments

BARDKONTAKT 2023

Zastrešovanie hradných ruín

Stanovisko Národného komitétu ICOMOS Slovensko k Rezolúcii o možnostiach a spôsoboch zastrešovania hradných objektov pre Pamiatkový úrad SR

Ing. arch. Ľubica Pinčíková

ICOMOS Slovensko, Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava

Zastrešovanie hradných ruín

Stanovisko Národného komitétu ICOMOS Slovensko k Rezolúcii o možnostiach a spôsoboch zastrešovania hradných objektov pre Pamiatkový úrad SR

Ing. arch. Ľubica Pinčíková

ICOMOS Slovensko, Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava, lubica.pincikova@pamiatky.gov.sk,
icomos@icomos.sk

Abstrakt

Stanovisko NK ICOMOS Slovensko reaguje na požiadavku niektorých vlastníkov a správcov hradov na umožnenie ich častejšieho zastrešovania, hlavne z dôvodu ich lepšieho využitia pre cestovný ruch a efektívnejšiu údržbu. Prioritou obnovy ruín hradov je zachovanie ich pamiatkových hodnôt. Základom pri rozhodovaní o individuálnej metóde ich obnovy je pamiatkový výskum, ktorý spresní nielen ich pamiatkové hodnoty, ale i prvky zachovania autenticity a integrity. Moderné a vedecky overené aspekty ochrany a obnovy hradných ruín možno oprieť len o precízny vedecký prístup k ich poznaniu, vysoko odborný prístup k realizácii obnovy a celkový, k okolitej prírode šetrný a environmentálne udržateľný zásah do okolia. NK ICOMOS Slovensko navrhuje Pamiatkovému úradu SR precízne vedecky zhodnotiť doterajší prístup k obnove hradných ruín a tieto diskutovať na medzinárodnom odbornom podujatí, a výsledky odbornej diskusie publikovať i ostatnej verejnosti prístupnou formou a ponúka k tomu svoju odbornú pomoc.

Kľúčové slová: hradná ruina, zastrešovanie, pamiatková ochrana

Úvod

Na zasadnutí Odbornej sekcie hradov a fortifikácií (ďalej len „sekcie“), ktoré sa konalo na pôde Pamiatkového úradu Slovenskej republiky (ďalej len Pamiatkový úrad SR“) dňa 29. 6. 2023 v Bratislave bol Národný komitét ICOMOS Slovensko (ďalej len „NK ICOMOS Slovensko“) požiadaný o stanovisko k prerokúvanej Rezolúcii o možnostiach a spôsoboch zastrešovania hradných objektov, predloženej Pamiatkovému úradu SR Občianskym združením Donjon, ktoré spolu s viacerými členmi združenia Zachráňme hrady a predstaviteľmi miestnej samosprávy je tvorcom tejto iniciatívy. Rezolúciu celkovo podporilo 23 signatárov.

Pár slov k rezolúcii

Kľúčovou požiadavkou rezolúcie tak, ako bola prezentovaná na zasadnutí sekcie, je: „prinavrátanie niektorých objektov (myslí sa hradov) do funkčného stavu, čo sa žiaľ bez striech a vnútorných priestorov nedá“. Rezolúcia vyjadruje aj kritiku doterajšej praxe obnovy ruín hradov na Slovensku, ktorá uplatňuje prioritne konzervačnú metódu ako nosnú metódu pri obnove pamiatok v torzálnom (ruinálnom) stave zachovania. Súčasne žiada zmeny v prístupe orgánov na ochranu pamiatkového fondu v prospech povoľovania rekonštrukčných metód vo väčšom rozsahu aj pri obnove torzálnych zachovaných objektov a taktiež ich zastrešenia, v záujme „lepšieho funkčného využitia, efektívnejšej údržby a využitia“. Prostredníctvom toho sa má „zvýšiť návštevnosť v rámci rozvoja cestovného ruchu a s takto nastavenou stratégiou môžu jednotlivé organizácie spravujúce hradné objekty vlastnou činnosťou získať ďalšie finančné prostriedky použiteľné na obnovu a údržbu daných areálov“. Zastrešenie vybraných objektov hradných ruín považujú signatári rezolúcie aj za jeden zo zásadných nástrojov zefektívnenia vynakladania verejných finančných prostriedkov. Požadujú umožniť priznané

strechy, obnovu a čiastočnú rekonštrukciu objektov ruín všade tam, kde takýto zásah zlepši možnosti prevádzkovania pamiatky, zatraktívni vzhľad pamiatky alebo rozšíri prehliadkovú trasu, pri zachovaní pôvodných konštrukcií a pamiatkovej hodnoty objektu. Touto rezolúciou signatári vyjadrujú požiadavku a apel na odborníkov, pôsobiacich v oblasti metodiky pamiatkovej obnovy, aby spoločným úsilím hľadali kompromisy a možnosti, ako naše hrady funkčne skvalitniť.

Obnova pamiatkovo chránených hradných ruín

Slovenská republika, prostredníctvom viacerých dotačných schém, dlhodobo podporuje obnovu hradných ruín. Nemáme k dispozícii presnú štatistiku koľko obnov hradov bolo finančne podporených, ale výsledky tohto procesu sú výrazne vnímateľné na celom Slovensku. Cieľom podpory obnovy ruín hradov bolo prioritne **zamedzenie ich postupnému zániku**, ktorý, samozrejme, prirodzene nastáva pri ruinách bez zásahu.

Pamiatková hodnota

Pri otázke každej obnovy pamiatky, vrátane hradnej ruiny, musí byť hlavným východiskom jej **pamiatková hodnota**. Je to pomenovanie/vyjadrenie toho, prečo je ten-ktorý objekt predmetom ochrany. Je východiskom pre akýkoľvek zásah do pamiatky, jej pochopenie a zachovanie, je základom rozhodovania o obnove, a zahŕňa aj využitie pamiatky. Charakteristickým znakom pamiatky je jej individuálna hmotná podstata a súbor jej pamiatkových hodnôt (významných historických, spoločenských, krajinných, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných alebo umelecko-remeselných hodnôt). **Akýkoľvek zásah do pamiatky nesmie ohroziť jej pamiatkové hodnoty**. Musíme ich preto náležite poznať, pochopiť, rešpektovať a chrániť.

Pamiatkový výskum - dôkladné poznanie pamiatky a jej hodnôt

Východiskom ochrany a obnovy každej hradnej ruiny sú jej hodnoty, ktorých pochopenie závisí, okrem iného, od stupňa dôveryhodnosti zdrojov informácií, ktoré sa nimi zaoberajú. Preto je základom obnovy ruín hradov precízny **pamiatkový výskum**, ktorý spresní nielen ich pamiatkové hodnoty, ale i prvky zachovania ich autenticity a integrity, a stanoví návrh obnovy [1]. Ak sa napr. pri výskume zistí zachovaný strešný štít, prípadne čitateľný negatív po krovovej konštrukcii, tak vtedy je rozhodovanie o zastrešení hradnej ruiny jednoduchšie.

Stav zachovania

Dôležitým faktorom pri rozhodovaní o obnove sú, samozrejme, aj špecifické posúdenia aktuálneho stavu zachovania hradnej ruiny, vychádzajúce z **interdisciplinárneho charakteru obnovy**. V tejto súvislosti je potrebné poznamenať, že niektoré vyjadrenia v rezolúcii nereflektujú dostatočne aktuálny stav odborného poznania. V rezolúcii sa napríklad uvádza, že „Zaužívaným a preferovaným trendom sú skryté strechy, ktoré síce chránia interiéry stavieb, ale nechrania koruny samotných murív“. NK ICOMOS by rád upozornil, že touto problematikou sa zaoberajú viaceré nedávno publikované zahraničné i domáce odborné články, poukazujúce na veľmi účinnú tzv. inžiniersko-biologickú ochranu korún torzálne zachovaných historických stavieb. V prípade záujmu je NK ICOMOS Slovensko pripravený poskytnúť podrobnejšie informácie a odkazy na príslušné odborné zdroje.

Individuálne posúdenie metódy obnovy

Závisí vždy na individuálnom pochopení a posúdení zachovania pamiatkových hodnôt pri každom predpokladanom zásahu do pamiatky. Zmena využitia predstavuje rovnako veľký zásah do pamiatkových hodnôt dochovaného objektu a posúdenie dôsledkov tejto významnej zmeny na ich zachovanie je snáď najzásadnejšie. Zastrešenie hradnej ruiny (nachádzajúcej sa častokrát v lese, na kopci, mimo obce) a jej možné permanentné využitie sprevádza aj množstvo ďalších zásahov do

objektu a jeho okolia (osvetlenie, voda, kanalizácia, kúrenie, doprava, zásahy do krajinného prostredia, atď.), ktoré menia samotnú podstatu objektu – ruina už prestáva byť ruinou.

Hodnoty hradných ruín nemožno obetovať túžbam po ich súčasnom stálom využití. Skutočne moderné a súčasne vedecky overené a nadčasové aspekty ochrany a obnovy hradných ruín možno oprieť len o precízny vedecký prístup k ich poznaniu, remeselný, ak je potrebný i reštaurátorský, prístup k ich obnove na vysokej odbornej úrovni a celkový, k okolitej prírode šetrný a environmentálne udržateľný zásah do okolia.

Nemožno riešiť oddelene či má byť ruina zastrešená alebo nie, ale **ako tento zásah rešpektuje jej pamiatkové hodnoty**. Zastrešenie je len jedným z potenciálnych prístupov k obnove a nemožno ho vytrhávať z jej celkového kontextu. Toto dokazuje i fakt, že počas dosiaľ realizovaných aktivít na záchranu hradných ruín boli individuálne zastúpené rôzne prístupy k ich obnove. Napr. z príspevku Mgr. Michala Šimkovica, ktorý prezentoval na sekcii, vyplynulo z posúdenia obnovy 67 hradov Slovenska, že na 39 hradných ruinách sa nachádza aspoň jeden prekrytý, resp. zastrešený priestor a že na nich boli použité rôzne individuálne prístupy obnovy. Preferovaná metodika obnovy sledovala minimalizáciu zásahov do ruiny hradu a v prípade intervencií uprednostňovala reverzibilné riešenia. Popri konzervačnej metóde sa uplatňovalo aj dopĺňanie a čiastočné nadmurovanie torzálne zachovaných objektov s cieľom ich statickej stabilizácie, v záujme predĺženia životnosti murív. Určite aj tu bolo urobených veľa chýb, častokrát spojených s neodborným zásahom do pamiatky, prípadne s experimentálnym prístupom.

Záver

Úlohou Pamiatkového úradu SR je jasná a komplexná identifikácia pamiatkových hodnôt každej chránenej hradnej ruiny a jej dôsledná ochrana, ktorej zodpovedá i spôsob obnovy. V snahe vyvarovať sa ďalších chýb a zachovať toto dedičstvo pre nasledujúce generácie NK ICOMOS Slovensko navrhuje Pamiatkovému úradu SR **precízne vedecky zhodnotiť doterajší prístup k obnove hradných ruín** vo vzťahu k zachovaniu ich pamiatkových hodnôt, venovať sa ako pozitívnym, tak aj negatívnym príkladom realizácie obnov ruín hradov, vrátane ich zastrešovania, tieto **prezentovať a diskutovať na širokom odbornom fóre** (medzinárodnej konferencii, príp. i sérii podujatí), a **výsledky odbornej diskusie následne publikovať i ostatnej verejnosti prístupnou formou**. NK ICOMOS Slovensko ponúka k tomu svoju odbornú pomoc.

Bibliografia

[1] DVORÁKOVÁ, Viera, HUSOVSKÁ, Ľudmila (ed.): Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS, 1. diel - Charty a odporúčania, ICOMOS Slovensko, Bratislava 2002, 112 s., ISBN 80-88855-45-4: citujem z tu uvedeného Dokumentu o autenticite, Nara 1994, s. 84 - 87:

„9. Ochrana kultúrneho dedičstva vo všetkých jeho podobách a zo všetkých historických období vychádza z hodnôt prisudzovaných tomuto dedičstvu. Čo najpresnejšie chápanie týchto hodnôt závisí, okrem iného, od stupňa dôveryhodnosti zdrojov informácií, ktoré sa nimi zaoberajú. Posúdenie a pochopenie autenticity tohoto zdroja informácií vo vzťahu k originálu a ďalším črtám kultúrneho dedičstva a ich významu je základom pre stanovenie všetkých prvkov autenticity.

10. Autenticosť, tak ako bola určená a potvrdená Benátskou chartou, sa javí ako hlavný kvalitatívny faktor, pokiaľ ide o pochopenie autenticity hrá základnú úlohu vo všetkých vedeckých štúdiách o kultúrnom dedičstve pri plánovaní ochrany, obnovy a reštaurovania, ako aj pri procese zápisu používanom pre Dohovor o ochrane svetového dedičstva a pri iných kultúrnych zoznamoch.“

Roofing of castle ruins

Opinion of the National Committee of ICOMOS Slovakia on the Resolution on the issues of possibilities and methods of roofing castle buildings for the Monuments Board of SR

Ing. arch. Ľubica Pinčíková

ICOMOS Slovakia, Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava, icomos@icomos.sk

Abstract

The opinion of NC ICOMOS Slovakia responds to the request of some owners and managers of castles to use more frequent roofing of objects during their conservation. The reason is better use for tourists and more efficient maintenance. The priority of the conservation of castle ruins is the preservation of their monument values. Monument research is the basis for deciding on individual methods of their conservation. It will clarify not only monument values, but also the elements of preserving authenticity and integrity. Modern and scientifically proven aspects of the protection and conservation of castle ruins can only be supported by a precise scientific approach to their knowledge and to the implementation of the conservation process and as well as a general, environment-friendly, and environmentally sustainable intervention in the surroundings. NC ICOMOS Slovakia proposes to the Monuments Board of the SR to carry out a precise scientific evaluation of the current approach to the conservation of castle ruins, and to discuss these at an international professional event, and to publish the results of the professional discussion in a form accessible to the public and offers its professional assistance for this.

Key words: castle ruins, roofing, monument protection of the cultural heritage

BARDKONTAKT 2023

Od konzervačnej metódy k rekonštrukcii: výstavba na Trenčianskom hrade

Ing. arch. Martina Jelínková

Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok, Fakulta architektúry a dizajnu STU,
Nám. slobody 19, 812 45 Bratislava

Od konzervačnej metódy k rekonštrukcii: výstavba na Trenčianskom hrade

Ing. arch. Martina Jelínková

Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok, Fakulta architektúry a dizajnu STU, Nám. slobody 19,
812 45 Bratislava, martina.jelinkova@stuba.sk

Abstrakt

Udržateľnosť pamiatok môžeme v určitom ohľade označiť ekvivalentom - využiteľnosť pamiatok. O zapojení pamiatok do života sa v odbornej verejnosti vedú diskusie už od prelomu 19. a 20. storočia. Niet pochýb o tom, že ak má pamiatka prežiť, musí slúžiť potrebám súčasnosti. No medza toho, čo je ešte pre pamiatku únosné, môže byť veľmi vratká.

Prostredníctvom histórie obnovy Trenčianskeho hradu po druhej svetovej vojne, kedy z ruín povstali nové objekty a z konzervácie sa stala rekonštrukcia, sa článok snaží poukázať na úskalía, s ktorými sa odbor pamiatkovej starostlivosti pri snahách o oživenie pamiatok stretáva.

Novodobá história rekonštrukcií v areáli Trenčianskeho hradu navyše pokračuje až do súčasnosti. A ak sa vrátíme k základným tézám pamiatkovej starostlivosti a k hodnotám, pre ktoré historické objekty vôbec chránime, pri pohľade na výsledok činnosti na Trenčianskom hrade ostáva len pachuť.

Kľúčové slová: konzervačná metóda, rekonštrukčná metóda, Trenčiansky hrad, Karol Chudomelka

1. Úvod

Udržateľnosť je definovaná ako také riadenie zdrojov, ktoré umožňuje uspokojovanie potrieb súčasných generácií bez toho, aby boli ohrozené potreby generácií budúcich. [1] Ak uvážime, že v kontexte s pamiatkami môžeme za potrebu súčasnej spoločnosti považovať napríklad ich využiteľnosť a zároveň budeme mať na mysli predovšetkým pamiatky architektonické, posunieme sa tak do roviny tém o zapájaní pamiatok do života, čo je ale problematika, ktorej sa odborná spoločnosť venuje už vyše sto rokov. Očividne však ide o tému, ktorá je stále aktuálna. Vezmime si napríklad nedávno vydanú publikáciu Institutu plánovania a rozvoje hlavného mesta Prahy „Živá památka“ [2], ktorá sa zaoberá okrem iného aj tým, že je nutné prepojiť pamiatky a potreby súčasnej spoločnosti, a tým skvalitniť jej život. Pretože len o to, na čom nám záleží, sa bude naša spoločnosť i starať a zákonom definované spojenie „pamiatková obnova a ochrana“ sa razom prinavracia do svojho pôvodného znenia „pamiatková starostlivosť“: „...vezmeme v úvahu péči o architekturu. Prostá záruka, že stavby nespadnou, nikdy nemôže byť životným cieľom. Péče o architekturu je pro lidský život významná jen potud, pokud působí ve vztahu k jeho zlepšování.“ [3] ... „Realita je v tuto chvíli taková, že zlepšování života tato péče ne vždy slouží. Podívají-li se architekti pod masku památkářské profese, zjistí, že její etika péče je velmi omezená. ... Památkové regulace pak reálně neberou v úvahu, zda chráněné stavby zlepšují náš život nebo z něj něco ubírají.“ [4]

Jednou z otázok bez jasných odpovedí ostáva i miera, čo je pre pamiatku únosné, aké vstupy do historickej architektúry sú ešte vyhovujúce tak, aby z nášho života, respektíve zo života ďalšej generácie niečo neuberali, aby sa napokon úplne nevytratil dôvod, prečo ich vôbec chránime a zachováame pre nasledujúce generácie. Napokon i definícia spomínaného pojmu „udržateľnosť“ má aj druhú, podstatnú časť, a to, že nemajú byť ohrozené potreby budúcich generácií.

2. Stav poznania

Vzhľadom k tomu, že v našom texte sa budeme zaoberať konkrétnym príkladom pamiatkovej obnovy Trenčianskeho hradu, kedy sa z hradnej ruiny stal do veľkej miery znovu postavený hrad, navyše

v súčasnosti prebiehajú v hradnom areáli stále rekonštrukčné práce, ktoré absolútne nezodpovedajú základným princípom pamiatkovej obnovy, v stručnom prehľade stavu poznania vyberáme základné odborné texty s citátmi, ktoré utvoria dôležitý kontext pre ideu predkladaného príspevku.

Rozkol medzi využiteľnosťou pamiatok a ich pôvodným pôsobením je badateľný už v textoch Aloisa Riegla zo začiatku 20. storočia, kedy úžitková hodnota (Der Gebrauchswert) si protirečí s hodnotou veku (Der Alterswert): „Obecně lze tedy říci, že užitné hodnotě je vlastně lhostejný způsob, jakým zacházíme s památkou, pokud není dotčena její existence, ale užitná hodnota nesmí dělat absolutně žádné ústupky hodnotě stáří.“ [5] Riegl vo svojich teóriách rozlišoval spôsob zániku pamiatok s tým, že bol zástancom prirodzeného kolobehu a vplyvu prírodných síl. Inými slovami počítal s rozpadom a prirodzeným zánikom pamiatok a ich nahradením novými pamiatkami. V hradných ruinách videl pamiatky, ktoré už pre súdobú spoločnosť nemohli mať praktický význam. Takéto rezíduá boli z jeho pohľadu ideálne pre rozvíjanie neobmedzeného pôvodu hodnoty veku. Protirečenie nastáva v momente, ak išlo o pamiatky, ktoré sme boli zvyknutí vídať ako plne využívané ľuďmi. Tu mala hodnota veku ustúpiť hodnote úžitkovej. [6]

Nasledujúca generácia Rieglovho žiaka Maxa Dvořáka a jeho prívržencov, akými bol napríklad Zdeněk Wirth, pokračovala v rozvíjaní nastolenej konzervačnej metódy. No už Dvořák jasne formuloval zásadu, že pamiatky majú byť súčasťou života: „Stará umělecká díla pro nás znamenají nesrovnatelně více než jen muzejní předměty. Mají všude zkrášlovat život a již proto je nutné, aby zůstala v trvalé souvislosti se životem, aby nebyla považována za nějaký brak a aby s nimi nebylo jednáno jako s něčím odtrženým od současnosti.“ [7] I v textoch prvého periodika s tematikou pamiatkovej starostlivosti z medzivojnového obdobia „Za Starou Prahu“ sa stretávame s myšlienkami nutnosti využívania „starých domov“. [8] Po preskúmaní dobovej odbornej literatúry môžeme zodpovedne prehlásiť, že celá prvá polovica 20. storočia sa zaoberá problematikou adaptácií historických objektov a historických jadier miest. A súčasne, čo je pre toto obdobie charakteristické, v odbornom prostredí prevláda silný odpor ku kópiám: „... při způsobu restaurace kopiemi celku nebo částí dostavila se smrt originální hmoty památkové ještě dříve, v téměř okamžiku, kdy se restaurátor domníval, že památku zachránil, kdežto při řádné a pečlivé konservaci chátrání památek nepostupuje tak rychle, aby nebylo naděje, že ještě několik generací se bude těšiti z pohledu na ně.“ [9]

Výsledok názorov a práce medzivojnovkej generácie odborníkov v pamiatkovej starostlivosti, či už historikov alebo architektov, sa po nástupe socialistického režimu čiastočne pretavil do legislatívnej podoby v prvých prijímaných zákonoch, na ktorých sa niektorí z odborníkov sami podieľali [10], a ďalej ho nachádzame aj v prvých metodikách vytvorených odborným pracoviskom Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů, ktoré viedol Dobroslav Líbal [11].

V čom je však výrazný rozdiel medzi obdobím pred druhou svetovou vojnou a po nástupe totalitného socialistického režimu, je vzťah k ruinám. Zatiaľ, čo prvá polovica 20. storočia sa prikláňala k pietnej konzervácii ruín [12], nastolená legislatíva druhej polovice 20. storočia hovorila jasným jazykom: pamiatky, presnejšie povedané štátny kultúrny majetok (ďalej uvádzané ako ŠKM), kam spadali aj hrady a zrúcaniny, mal mať „vhodné využitie“, o čo sa mali starať novozaložené Národné kultúrne komisie (ďalej uvádzané ako NKK). [13] Bez vhodného využitia ŠKM sa oficiálne strácal dôvod jeho existencie. [14]

3. Pamiatková obnova Trenčianskeho hradu

Ako exemplárny príklad, kedy snaha po využiteľnosti a zároveň prezentácii všetkých hodnôt, aj tých stratených, prerástla do výstavby v podobe rekonštrukcie úplne zaniknutých častí stavieb, uvádzame Trenčiansky hrad. Nakoľko ide o akciu, ktorá začala v období socializmu od roku 1954 a v súčasnosti neustále pokračuje, inými slovami uvažujeme o období takmer sedemdesiatich rokov, obmedzíme náš príspevok len na najnutnejšie míľniky, ktoré spôsobili zmenu z preferovanej metódy konzervácie na rekonštrukčnú metódu. V súvislosti so vzťahom odbornej verejnosti v medzivojnovom období ku

kópiám a taktiež, ak vychádzame z názoru, že hodnota pamiatky spočíva v jej originálnej matérii, potom rekonštrukčná metóda môže byť uznaná za správnu len vo výnimočných prípadoch. Otázne je, či práve v prípade Trenčianskeho hradu bolo a stále je nutné uchyľovať sa k rekonštrukciám objektov.

3.1 Konzervačná metóda na Trenčianskom hrade

Trenčiansky hrad pri prevzatí do Správy štátneho kultúrneho majetku v roku 1952 bol evidovaný ako hradná zrúcanina. [15] (obr. 1) V prvom architektonicko-pamiatkovom zámere, ktorý vypracovala Dr. Cidlinská, pracovníčka Slovenského pamiatkového ústavu, v roku 1956 sa uvádzalo, že hrad sa má konzervovať, strechy, ktoré sú na hradných objektoch opraviť a niektoré palácové budovy, ktoré sú zachované len ako črepy, napríklad Barborin palác, stiahnuť klieštinami. Vzhľadom k tomu, že lokálny program jasne uvažoval o tom, že hradný areál bude slúžiť turistickým a rekreačným účelom, už v tomto zámere sa písalo, že „*bude nutné zriadiť pre návštevníkov aj určitú vybavenosť, v prvom rade hygienické zariadenia, ďalej bufet, miestnosť pre sprievodcu, čakáreň a pod.*“ [16] Na základe tohto zámeru bola následne vypracovaná a schválená projektová úloha, kde sa konkrétnejšie uviedlo, že v dolnom hrade bude zriadený bufet a byt sprievodcu, nocľahárne a inšpekčné izby. Počítalo sa s doplnením murív hradných palácov tak, aby bola doplnená silueta hradu. Po ukončení pamiatkovej údržby mal hradný areál slúžiť okrem cieľov, o ktorých sa zmieňoval architektonicko-pamiatkový zámer, aj na kultúrne účely – výstavy a obrazárne. Investorom akcie bol spočiatku Krajský národný výbor Bratislava (ďalej uvádzané ako KNV BA). [17]

br.1: Stav Trenčianskeho hradu pred pamiatkovou obnovou. Celkový pohľad na hrad a pohľad na paláce v hornom hrade, 1955 – 1958.
(Zdroj: Archív PÚ SR)

V tomto duchu sa začali vypracovávať najprv čiastkové projekty týkajúce sa zaistenia najviac deštruovaných častí hradu. Hlavným architektom celej pamiatkovej obnovy v období socializmu bol Dr. Ing. arch. Karol Chudomelka. Vzhľadom k tomu, že zameranie a prieskumy hradného areálu boli stavom pamiatky a nedostatkom financií veľmi sťažené a navyše nebolo jasne určené, čomu presne bude hrad po oprave slúžiť [18], trvalo niekoľko rokov od schválenie projektovej úlohy, kým bolo možné vypracovať projekt generálnej opravy.

Po inštitucionálnych zmenách na poli pamiatkovej starostlivosti došlo začiatkom šesťdesiatych rokov minulého storočia k zmene investorstva, s čím súviselo aj vypracovanie nového architektonicko-pamiatkového zámeru, ktorý mal slúžiť pre vypracovanie novej investičnej úlohy. Úlohu vypracovalo Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (ďalej uvádzané ako KSŠPSOP) v spolupráci so Slovenským ústavom pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (ďalej uvádzané ako SÚPSOP), pričom investorskú činnosť prevzalo Krajské pamiatkové stredisko s nadriadeným orgánom Západoslovenského Krajského národného výboru (ďalej uvádzané ako ZsKNV). Investičná úloha sa stále pridržala konzervačnej metódy, a to dokonca tak striktne, že na rozdiel od predchádzajúceho architektonicko-pamiatkového zámeru a projektovej úlohy neuvažovala ani o zriadení potrebnej vybavenosti pre z roka na rok stúpajúci počet návštevníkov.

Až projekt generálnej opravy vypracovaný v roku 1962 Karolom Chudomelkom posunul nastolenú konzervačnú metódu do takej roviny, ktorá by umožnila využitie opravenej pamiatky pre spoločnosť. Ako sám uvádzal vo svojich textoch, jeho snahou bolo zabezpečiť nielen jednorazovú opravu, ale každodennú údržbu, ktorá sa mala docieľiť práve novým, vhodným využitím. [19] Napriek vsadenej novej funkcii (výstavné sály a trvalé expozície, doplnené o zázemie pre návštevníkov, bytu údržbára, zázemia pre sprievodcov, či inšpekčných izieb) Chudomelka neporušil konzervačný princíp pamiatkovej obnovy, ctil si zažitú siluetu hradu a nenavrhol ani rekonštruovanie palácových budov v hmotách, ani historizujúce zastrešenia Matúšovej veže a bášt.

V šesťdesiatych rokoch v duchu tejto atmosféry sa podpísal Karol Chudomelka svojím nezameniteľným rukopisom na konzervácii palácových budovy horného hradu, ako i na tzv. Prevádzkovej budove, známej donedávna ako „skleník“.

3.2 Prechod od konzervačnej metódy k rekonštrukčnej

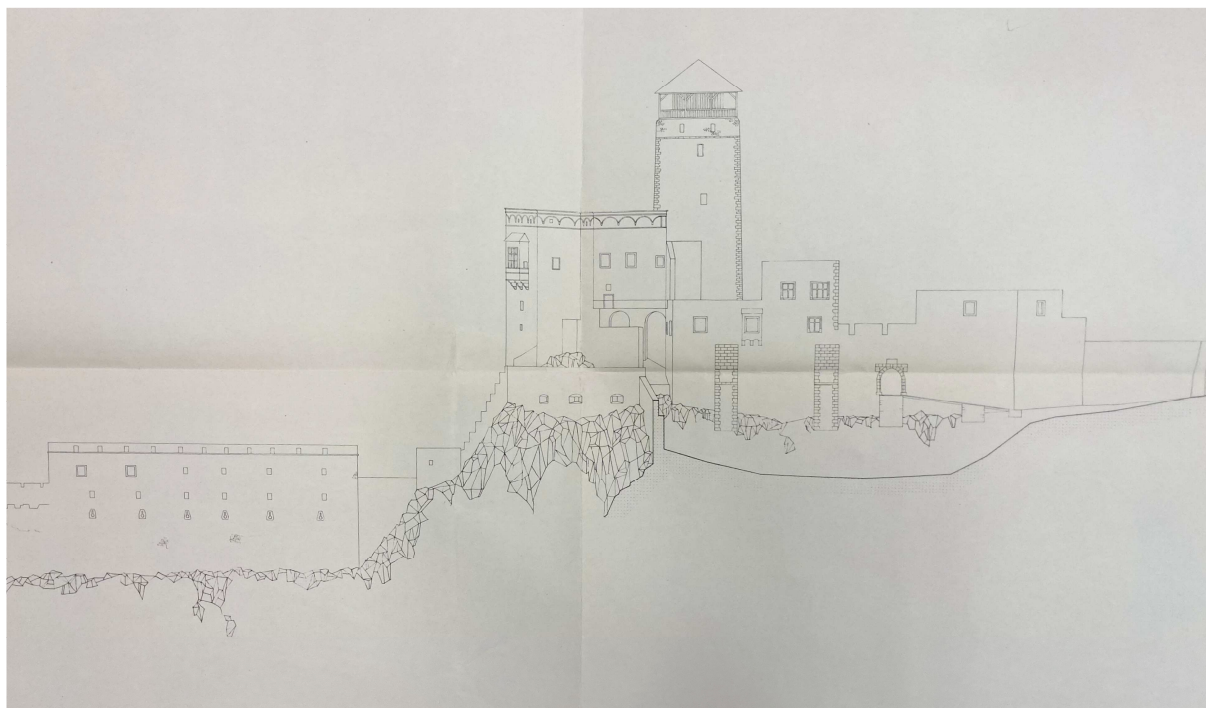
Pri hľadaní zlomu, kedy došlo k názorovej zmene a z konzervácie Trenčianskeho hradu sa stala rekonštrukcia, odpoveď nebude jednoznačná. V každom prípade už v prvom architektonicko-pamiatkovom zámere vypracovanom Dr. Cidlinskou tušíť nutnosť adaptačných zmien, keďže sama považovala za potrebné zriadiť v hradnom areáli vybavenosť pre návštevníkov a zároveň bolo jasne stanovené, že v hradnom areáli nie je povolená žiadna nová výstavba. [20] Konzervácia v zmysle využiteľnosti znamenala, že niekoľko hradných objektov malo byť zastrešených, a to aj z toho dôvodu, že hrad sa nachádza v náletovom kuželi blízkeho letiska a nezavetrené vysoké múry palácov sa správali ako chvejúce sa membrány. Akonáhle sa však hradné budovy začali zastrešovať, zo strany správy hradu, ktorým bolo Okresné múzeum v Trenčíne, sa začala vyvíjať snaha o maximálnu podlažnú plochu, ktorá by sa dala využiť pre muzeálne účely. Na zasadnutí Predsedníctva Rady pre múzeá a galérie (ďalej uvádzané ako SRMG) v roku 1965, kde bola prítomná i správa hradu, i Slovenská pamiatková komisia sa rozhodlo o konkrétnom využití objektov dolného hradu (predovšetkým Delovej bašty a susediacich objektov) a palácových budov horného hradu. Naviac bolo ujednané, že „*vzhľadom k tomu, že objekt (Trenčianskeho hradu – pozn. autorky) má vysokú návštevnosť a je žiaduce čo najdlhšie predĺžiť návštevnú sezónu, ako aj z dôvodu, že vystavené exponáty vyžadujú potrebné temperovanie, doporučuje sa, aby v príslušných objektoch zaviedlo sa kúrenie.*” [21] Návrh SRMG bol následne schválený Poverením SNR pre školstvo a kultúru a rozhodnutie o temperovaní hradných budov nutne viedlo napríklad k potrebe výmeny dovtedy používaného jednoduchého zasklenia na okenných výplniach.

Ďalším faktorom, ktorý malo významný vplyv na prechod k rekonštrukčnej metóde boli jednak výsledky architektonicko-historických výskumov pod vedením Ing. arch. Andreja Fialu, a tiež celková situácia, akým prebiehala pamiatková obnova. Na jednom z mimoriadnych kontrolných dní, ktorý sa konal v roku 1968, sa konštatoval katastrofálny stav priebehu a výsledku prác vyplývajúcich predovšetkým z neodbornej činnosti dodávateľa - Pamiatkостavu, kedy dochádzalo napríklad k nahrádzaniu pôvodných kamenných článkov kópiami, množstvo pôvodného materiálu bolo spolu so sutinami vyvezené mimo hradný areál a celkovo prevedené práce boli nekvalitné, obnovené palácové budovy zatekali, nehovoriac o tom, že sa konštatovalo, že plánovaný čas ukončenia prác nebude dodržaný. [22] Okrem toho, že tento stav vzbudil negatívnu pozornosť najvyšších štátnych orgánov, Okresného výboru Komunistickej strany Slovenska, zúčastnení začali hľadať vinníka, ktorý mal niesť zodpovednosť za vzniknutú situáciu. Jedným z adeptov, na ktorého padali obvinenia bol i hlavný projektant. Celé dianie bolo podtrhnuté ďalšou inštitucionálnou zmenou, kedy prešlo investorstvo do rúk SÚPSOPu a zároveň sa zmenilo i jeho vedenie. V rámci navrhovaných opatrení, ktoré mali zlepšiť celkový stav na hrade, sa mali upresniť projektové a realizačné práce a mal byť vypracovaný dodatok k pôvodnej Investičnej úlohe. Tu sa už začína konštatovať, že „*čistota pôvodného konzervačného zámeru už nebude môcť byť v plnej miere zachovaná, a že tu nutne dochádza k metodickým výkyvom od konzervácie smerom k rekonštrukcii a adaptácii a to nie vždy náležite dôsledne. Preto ani konzervačná metóda v konečnom výraze už nemôže byť dôsledná.*” [23] A hoci začiatkom sedemdesiatych rokov je SÚPSOP výrazným kritikom prác na Trenčianskom hrade a odsudzuje údajný nábeh na rekonštrukčnú metódu, je to práve tento ústav, ktorý v blízkej dobe pod rúškom glorifikácie mnohých významných objavov uskutočnených Andrejom Fialom a na pozadí vlastnej administratívno-správnej zodpovednosti za hrad [24] pristúpi k rekonštrukcii zaniknutých stavebných častí hradu.

Po obvinení Karola Chudomelku zo zlého vedenia prác na Trenčianskom hrade dochádza k okliešteniu jeho architektonicko-pamiatkovej činnosti. SÚPSOP stanovuje v roku 1974 trojčlennú komisiu v zložení archeológ Dr. Adrián Vallášek, architekt a historik Ing. arch. Andrej Fiala a metodik obnovy Ing. arch. Štefan Čáčani, ktorá mala štvrtročne vyhodnocovať vykonané práce a tieto vecne preberať za objednávateľa (SÚPSOP Stredisko Bratislava) od dodávateľa (Trenčianske múzeum v Trenčíne). [25] Andrej Fiala bol i tvorcom architektonicko-historických výskumov, výsledkom ktorých bol vždy tzv.

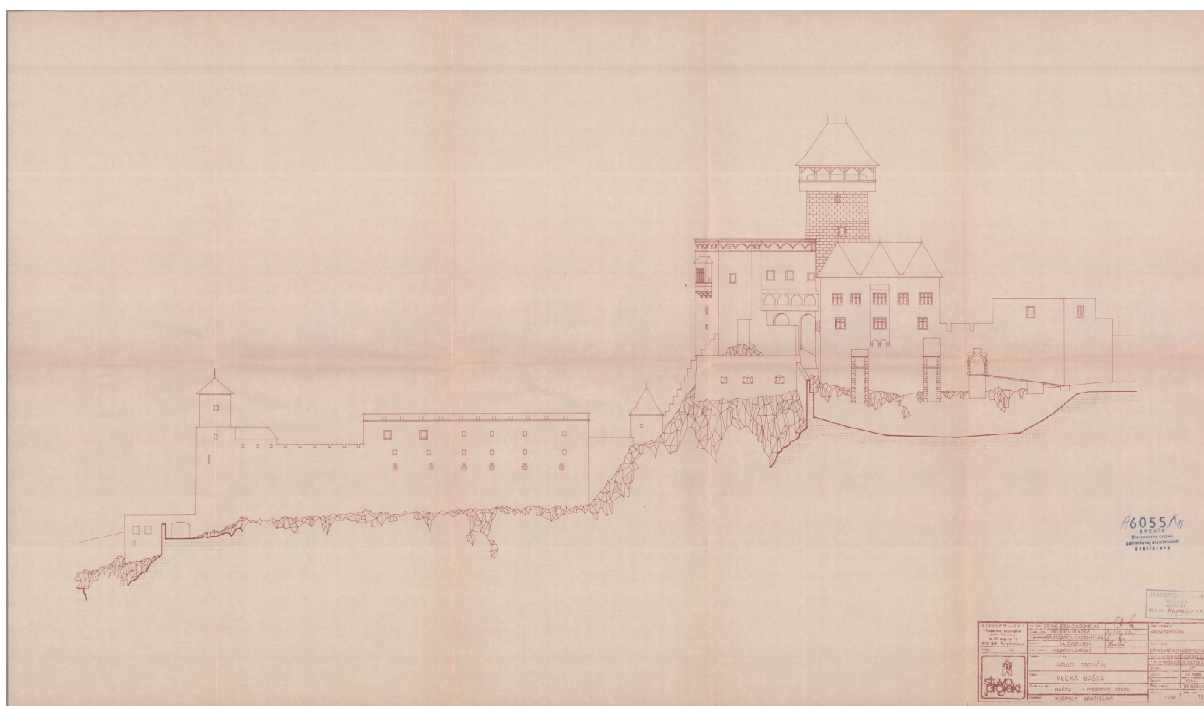
Program pamiatkových úprav, ktorý pomerne presne stanovil mantinely, v ktorých sa musel Karol Chudomelka pohybovať. Prvým takýto výskum sa uskutočnil na Matúšovej veži. Výsledkom intervencie Andreja Fialu, na základe výstupu z výskumu, sa napríklad rozhodlo, že bude zrekonštruovaná ochodza na Matúšovej veži a taktiež bude vytvorená nová strecha v historizujúcom tvare. V podobnom duchu následne dochádza k dostavbe Zápoľského paláca a pri prekrytí nájdených zvyškov stredovekej architektúry na nádvorí horného hradu – rotundy sa dostavuje i juhozápadná časť Barborinho paláca, hoci pôvodne sa uvažovalo, že tento úsek dostavaný nebude, východný zvyšok múru paláca sa mal len konzervovať a okná s nájdenými maľbami mali byť len prekryté strieškou.

Dnešná situácia v hradnom areáli vzbudzuje znovu veľkú pozornosť. Okrem toho, že bola odstránená Prevádzková budova a nahradená stavbou, ktorá nezodpovedá ani zásadám pamiatkovej starostlivosti [26], ani ju nemôžeme považovať za príkladnú stavbu tradičného staviteľstva, ktorá by vznikla na základe dochovaných zvyškov a zachovaných historických materiálov [27], nachádzame v dolnom hrade ďalšiu novopostavenú architektúru Kasární, vykazujúcu podobné znaky neodbornosti ako „nová prevádzková budova“. Naskytá sa príležitosť mnohých výčitiek voči súčasnému stavu na hrade. No pri podrobnom prejení archiválií zistíme, že snahy o dostavbu Kasární majú korene už v osemdesiatych rokoch minulého storočia, kedy tzv. Návrh dokončenia rekonštrukcie hradu hovorí, že „jednoduchá dispozícia pamiatkovo chráneného objektu (Kasární – pozn. autorky) umožňuje vypracovanie projektovej dokumentácie dostavby nenáročným spôsobom, dostavba bude prebiehať jednoduchým stavebným spôsobom bežných účelových stavieb.“ [28] Najvýpovednejšia myšlienka, ktorá výstižne charakterizuje celú situáciu, je opäť uvedená vo vyššie zmieňovanom dokumente: *“Zdôvodnenie dostavby objektu a predbežný program: ... Dnes po rýchlom vzraste obyvateľstva mesta Trenčína, pri stúpajúcom nároku na množstvo a kvalitu kultúrno-výchovnej činnosti, po čiastočnom ukončení archeologicko-historického a statického prieskumu aj po prehodnotení využívania opravných pamiatkových objektov je zrejme, že finančné prostriedky, ktoré sa vynaložili na výskum, statiku, konzerváciu, reštaurátorské práce sú také vysoké, že by bolo únosné takýto objekt aj využívať.”* [29]

Obr.2: Návrh konzervačnej úpravy Trenčianskeho hradu, pôvodný projekt generálnej opravy, autor Karol Chudomelka.

(Zdroj: Archív PÚ SR)

Obr.3: Návrh rekonštrukčnej úpravy Trenčianskeho hradu, upravený a realizovaný projekt, autor Karol Chudomelka.
(Zdroj: Archív PÚ SR)

4. Záver

Ako sme už uviedli, obnova Trenčianskeho hradu je širokou témou. Podrobnejšie sa jej venujeme v našom dizertačnom výskume. V tomto príspevku nie je možné obsiahnuť celú históriu obnovy, no našim cieľom bolo poukázať na vratkosť situácie, kedy snaha po využiteľnosti a zapojení pamiatok do života môže viesť k strate podstaty, prečo vlastne vybrané pamiatky chránime, poťažmo sa o ne staráme. Teda v prípade, ak vychádzame zo zásady, že originálna pamiatka je hodnotnejšia ako duplikát, ktorý nie je postavený ani rovnakým technickým a technologickým spôsobom ako bol pôvodný originál.

Domnievame sa, že pri téme udržateľnosti pamiatok, ktorá je do určitej miery ekvivalentom témy využiteľnosti pamiatok je treba byť stále ostražitý a možno sa navrátiť k diskusii o základných princípoch pamiatkovej starostlivosti. Pretože snaha o využiteľnosť a zapojenie pamiatok do života môže viesť k strate podstaty ochrany.

K záveru sme zvolili citát Pavly Melkovej z jej eseje „Zapojení památek do života“ publikovanej v už zmieňovanej „Živej památce“: „I památka, stejně jako každá architektura, může mluvit. Mlčíci památku, která zapomněla řeč anebo už neovládá jazyk současnosti, je třeba rozmluvit.“ [30] Poetická veta, no dosť obecná a každý si ju môže vyložiť svojsky. V tom je možno to nebezpečie.

Obr.4: Stav Trenčianskeho hradu po pamiatkovej obnove, 2001.
(Zdroj: Archív PÚ SR)

Táto práca vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0286/21 „Inovácie v architektúre 20. storočia na Slovensku“ riešeného na Fakulte architektúry a dizajnu STU a na Historickom ústave SAV.

Príspevok je parciálnym výstupom dizertačného výskumu „Karol Chudomelka a inovácie v pamiatkovej starostlivosti v druhej polovici 20. storočia“.

Bibliografia

- [1] Definícia pojmu prevzatá z Štatistického úradu SR [online]. Dostupné na: <https://slovak.statistics.sk/PACVPEM/vocabPagesDetails.html?id=19200&lang=sk>,
- [2] MELKOVÁ, P., OTERO-PAILOS, J., ŠVÁCHA, R., JEŘÁBKOVÁ, E., SCHMIDT, N., HÁJEK, P., a kol.: *Živá památka*. Praha : Institut plánování a rozvoje hlavního města Prahy, 2022, s. 239. ISBN 978-80-88377-41-2.
- [3] OTERO-PAILOS, J.: Od etiky kořistění k etice péče. In *Živá památka*, [rozhovor Pavly Melkové s Jorgem Otero-Pailosem], 2022. *Živá památka*. Praha : Institut plánování a rozvoje hlavního města Prahy, 2022, s. 239. ISBN 978-80-88377-41-2.
- [4] Tamtiež.
- [5] RIEGL, A.: *Moderní památková péče*. Praha : Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2003. 172 s. ISBN 80-86234-34-7.
- [6] Tamtiež.
- [7] DVOŘÁK, M. *Katechismus památkové péče*. 2. české vyd. Praha : Národní památkový ústav, 2004. 195 s. ISBN 80-86234-55-X.
- [8] Například článok *Adaptujte staré domy!*. THOŘ, F.: *Adaptujte staré domy!*. In *Za Starou Prahu*. Praha : Dělnická knihtiskárna, 1910, roč. 1, č. 11-12, s. 87.
- [9] WIRTH, Z.: *Zásady ochrany památek a veřejné estetiky*. I. *Obnova a udržování*. Restaurace a konzervace. In *Za Starou Prahu*. Praha : Dělnická knihtiskárna, 1910, roč. 1, č. 4, s. 25.
- [10] Jedným z aktérov, ktorý sa podieľali aj na príprave povojnových zákonov týkajúcich sa pamiatkovej starostlivosti bol i Zdeněk Wirth.
- [11] Například LÍBAL, D. a kol.: *Metodika obnovy historických staveb a urbanistických celků*. Praha : SÚRPMO, 1956. 4 zv.
- [12] Například vyjadrenie Maxa Dvořáka: „*U zřícenin se musí především přihlížet k tomu, aby nebylo zničeno to, v čem spočívá jejich jedinečný půvab. Je to charakter stavebního díla, pomechaného jako obět působení věků, tvořící malířský jev v krajině. Dostavěná zřícenina už není žádnou zříceninou, ale novou, poněkud průměrnou stavbou.*“, a ďalej v praktických stavebných radách uvádza: „*... Nutné vestavby a přístavby provádíme jako jednoduché, celkovému vzhledu podřízené účelové stavby bez historizujících forem.*“ DVOŘÁK, M. *Katechismus památkové péče*. 2. české vyd. Praha : Národní památkový ústav, 2004. 195 s. ISBN 80-86234-55-X.
- [13] *Zákon č. 137/1946 Zb., o národních kulturních komisích pro správu státního majetku*.
- [14] CHARVÁTOVÁ, E. *Správa a využití státního kulturního majetku*. In *Zprávy památkové péče*, 1953, roč. XIII, č. 2, s. 33-53.
- [15] Na hrade sa po jeho vyhorení na konci 18. storočia uskutočnili len minimálne opravné práce (napríklad bolo zriadené zastrešenie a ochodza Matúšovej veže), čo spôsobilo, že z impozantnej stavby zostali stáť v polovici 20. storočia skôr len črepy palácov, rozpadajúce sa bašty a hradné múry.
- [16] *Architektonicko-pamiatkový zámer vypracovaný 29.1.1956*. Archív PÚ SR, F: KÚŠPSOP, kr. 136.
- [17] Archív PÚ SR, F: KÚŠPSOP, kr. 136.
- [18] Zo začiatku sa uvažovalo o tom, že na hrade bude Vojensko-historické múzeum, no tento plán stroskotal. Neexistovalo ani libreto, ktoré by presne určilo, aký druh výstav opravené časti hradu pojmu.
- [19] Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, Inv. č. 817 – Trenčiansky hrad.
- [20] *Trenčín – hrad – vyznačenie chránených oblastí vypracovaný 16.7.1957*. Archív PÚ SR, F: SPÚ, kr. 88.
- [21] *Zápisnica zo zasadnutie Predsedníctva Slovenskej rady pre múzeá a galérie a i. zo dňa 25.6.1965*. Archív PÚ SR, F: KÚŠPSOP, kr. 137.

- [22] Plán dokončenia pamiatkovej obnovy bol nastavený na dve etapy. Prvá etapa mala byť dokončená pri príležitosti 20. výročia Februárového víťazstva, čo sa týkalo horného hradu a zvyšok hradu mal byť dokončený a odovzdaný v roku 1970. *Komplexná investičná úloha*. Archív PÚ SR, F: KÚŠPSOP, kr. 136.
- [23] Upresnenie projektových a realizačných prác pre rok 1971 spísané 12.2.1971. Archív PÚ SR, F: SÚPSOP, kr. 248.
- [24] 20. 9. 1971 dochádza k udeleniu štatútu Národnej kultúrnej pamiatky, kedy zastúpenie vlastníctva hradu prechádza na Okresný národný výbor a správou hradu je poverený SÚPSOP. Archív PÚ SR, F: SÚPSOP, kr. 248.
- [25] *Určenie členov komisie dňa 2.8.1974*. Archív PÚ SR, F: SÚPSOP, kr. 248.
- [26] Máme na mysli napríklad Benátsku chartu, čl. 12: „*Prvky, ktoré by mali nahradiť chýbajúce časti, sa majú harmonicky prispôbovať celku, pritom sa však majú od pôvodných častí odlišovať tak, aby obnova a reštaurovanie neznamenali sfaľovanie historického a umeleckého dokumentu.*“
- [27] Nehovoriac o strate originálnej stavby postavenej na princípoch tzv. kontrastnej metódy od dvojice Dr. Ing. arch. Karol Chudomelka – Ing. arch. Eva Vrtílková.
- [28] *Návrh dokompletizovania rekonštrukcie hradu z 19.5.1980*. Archív PÚ SR, F: SÚPSOP, kr. 248.
- [29] Tamtiež.
- [30] MELKOVÁ, P.: Zapojení památek do života. In *Živá památka*. 2022. Živá památka. Praha : Institut plánování a rozvoje hlavního města Prahy, 2022, s. 239. ISBN 978-80-88377-41-2.

From method of conservation to reconstruction: building at Trenčín castle

Ing. arch. Martina Jelínková

Institute of History and Theory of Architecture and Monument Restoration, Faculty of Architecture and Design
STU in Bratislava, Nám slobody 19, 812 45 Bratislava, martina.jelinkova@stuba.sk

Abstract

In a certain respect, the sustainability of monuments can be characterized by an equivalent - the usability of monuments.

The involvement of monuments in life has been discussed in the professional public since the turn of the 19th and 20th centuries. There is no doubt that if a monument is to survive, it must serve the needs of the present. But the limit of what is still bearable for a monument can be very shaky.

Through the history of the restoration of Trenčín Castle after the Second World War, when new buildings arose from the ruins and conservation became reconstruction, the article tries to point out the pitfalls faced by the field of monument care in efforts to revive the monuments.

In addition, the modern history of reconstructions in Trenčín Castle continues to the present day. And if we return to the basic theses of monument care and the values for which we protect historical objects at all, when looking at the result of the activity at Trenčín Castle, only an aftertaste remains.

Key words: method of conservation, reconstruction, the Trenčín Castle, Karol Chudomelka

BARDKONTAKT 2023

Využitelnosť priemyselnej architektúry slovenského riečneho prístavu v Bratislave

Ing. arch. Ing. Martin Dubiny, PhD.

Fakulta architektúry a dizajnu STU, Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava 1

Využitelnosť priemyselnej architektúry slovenského riečného prístavu v Bratislave

Ing. arch. Ing. Martin Dubiny, PhD.

Fakulta architektúry a dizajnu STU, Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava 1, martin.dubiny@stuba.sk

Abstrakt

Priemyselná architektúra v Bratislave sa postupne v 2. pol. 20. storočia ocitla v strede rozvíjajúceho sa mesta. Architektúra bratislavského prístavu bola vybudovaná, ako aj iné priemyselné objekty, za účelom ich rozvoja a transformácie, z dôvodu rozšírenia funkčnej náplne a modernizácie priemyselných technológií.

V súčasnosti strategický rozvoj prístavu, nielen, v Bratislave čelí odbornej diskusii. Akým smerom sa má rozvíjať a vhodnosť polohy k ďalej sa rozrastajúcemu sa mestu. Najstaršia dochovaná prístavná časť – Zimný prístav v Bratislave by sa v budúcnosti mohla stať historickou vrstvou novej mestskej štvrte, ak by sa naplnili niekoľkoročné zámery o presune prístavu ďalej po prúde, pod priemyselný areál Slovnaft. V poslednom desaťročí v tomto prístavnom území postupne vzniklo epicentrum historických objektov, so štatútom národnej kultúrnej pamiatky, ktoré dokladujú vývoj a význam Bratislavy ako prístavného mesta na Dunaji.

Presun strategicky významného prístavu na Slovensku je otázkou na niekoľko rokov a odborných diskusií. No už dnes sa môžeme pozrieť na to, či je toto územie možné rozvíjať, so zachovaním jeho historického charakteru.

Kľúčové slová: prístav, architektúra, transformácia, Dunaj, Bratislava

1. Úvod

Na Slovensku, na rieke Dunaj, máme tri hlavné prístavné mesta – Bratislava, Komárno a Štúrovo. Prístavy v týchto mestách boli od nepamäti, no ich novodobá história sa začína písať v 2. pol. 19. storočia, keď sa rozvoľnená rieka začína regulovať. Najmä v Bratislave regulácia toku rieky Dunaj spôsobila, že nespevnené riečne brehy a ramená rieky sa zmenili. Zasypanie starých ramien, úprava toku a brehov poskytli koncom 19. storočia nové plochy pre rozvoj. Mesto sa začína rozrastať, stavajú sa nové mestské objekty a pribúda priemysel. Bývala priemyselná zóna Mlynské Nivy v úzkom kontakte s riekou podnecuje rozvoj prístavnej infraštruktúry² a superštruktúry³. V bratislavskom prístave sa v rokoch 1897 – 1905(10)⁴ buduje zimný prístav, slúžiaci na prekládku tovarov a zimovanie lodí. Táto časť Bratislavy v tom období, prelom 19. a 20. storočia, predstavuje perifériu mesta, no v súčasnosti sa najstaršia zachovaná časť prístavu – časť Zimný prístav nachádza takmer v centre mesta. Z hľadiska stavebno-ekonomického ide o najlukratívnejšiu časť mesta, s ohľadom na dochádzkovú vzdialenosť do centra a lokalitu nachádzajúcu sa pri vode. Už roky sa hovorí o presunutí

² infraštruktúra prístavu – cestná a železničná infraštruktúra – napr. cesty, koľaje, trakčné vedenie, oznamovacia a zabezpečovacia technika; lodná infraštruktúra – napr. prístavné bazény, prístavné hrany a pontóny; vodnoenergetická infraštruktúra – napr. zariadenia na zásobovanie vodou, plynom, elektrickou energiou; informačná infraštruktúra – napr. spoje, telefón, TV, rozhlas [2]

³ superštruktúra prístavu – skladové priestory, haly a silá, a iné budovy v areáli prístavu, nádrže na tekutý tovar, lodenice, prekládkové vybavenie prístavu a zariadenia na manipuláciu s nákladom (napr. žeriavy, mobilné manipulačné prostriedky) [2]

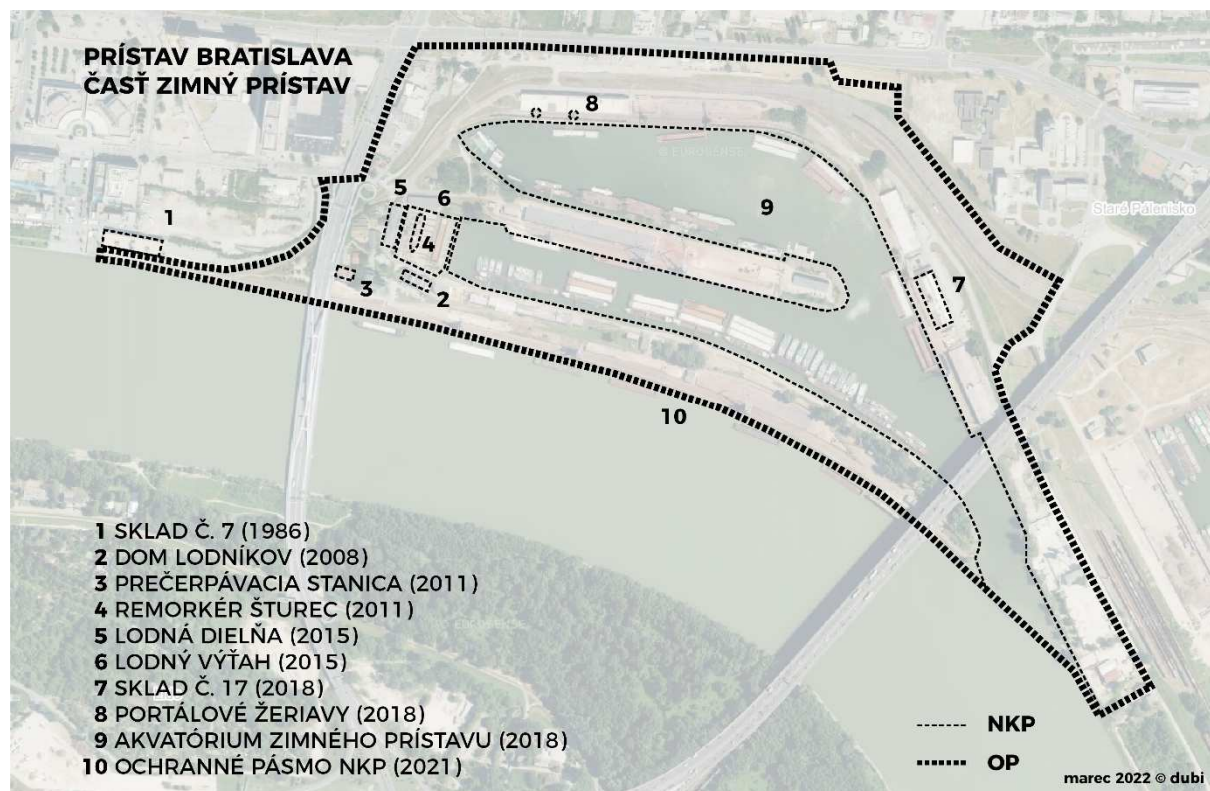
⁴ pozn. autora – v literatúre sa uvádza viacero časových období ukončenia výstavby, od roku 1905 po rok 1910

prístavu, nižšie po prúde rieky, čo by umožnilo uvoľnené plochy prístavu využiť na nové mestské štruktúry.

Preto dnes stojíme pred otázkou, akým spôsobom sa postavíme k územiu, ktoré formovalo slovenské prístavné mesto na Dunaji – Bratislavu? A je možné vôbec toto územie využiť so zachovaným genia loci prístavu? [1] Príspevok prezentuje časť výskumu dizertačnej práce spracovanej na tému Architektúra areálov riečnych prístavov na Slovenskom úseku Dunaja.

2. Zimný prístav Bratislava

Zimný prístav v Bratislave pozostávajúci z akvatoriálnej časti (južného a severného bazénu) patrí k najstarším zachovaným častiam bratislavského prístavu. Ide o územie vznikajúce na prelome 19. a 20. storočia. V súčasnosti prístav Bratislava pozostáva okrem Zimného prístavu z nábrežných polôh na mestskej – ľavej strane a petržalskej – pravej strane⁵, časti Pálenisko a Lodenica, ktoré boli postavené v 80. rokoch 20. storočia (1975 – 1983). V území Zimného prístavu sa dnes nachádzajú niektoré objekty alebo prvky so štatútom národnej kultúrnej pamiatky (NKP)⁶ (obr. 1). Najväčšia koncentrácia historických objektov sa však nachádza v západnej časti územia, ktorá je v úzkom kontakte s novom vznikajúcim „Downtown-om“ na nábreží.

Obr. 1: Mapa chránených objektov a častí bratislavského prístavu – časť Zimný prístav.

3. Limity a potenciály

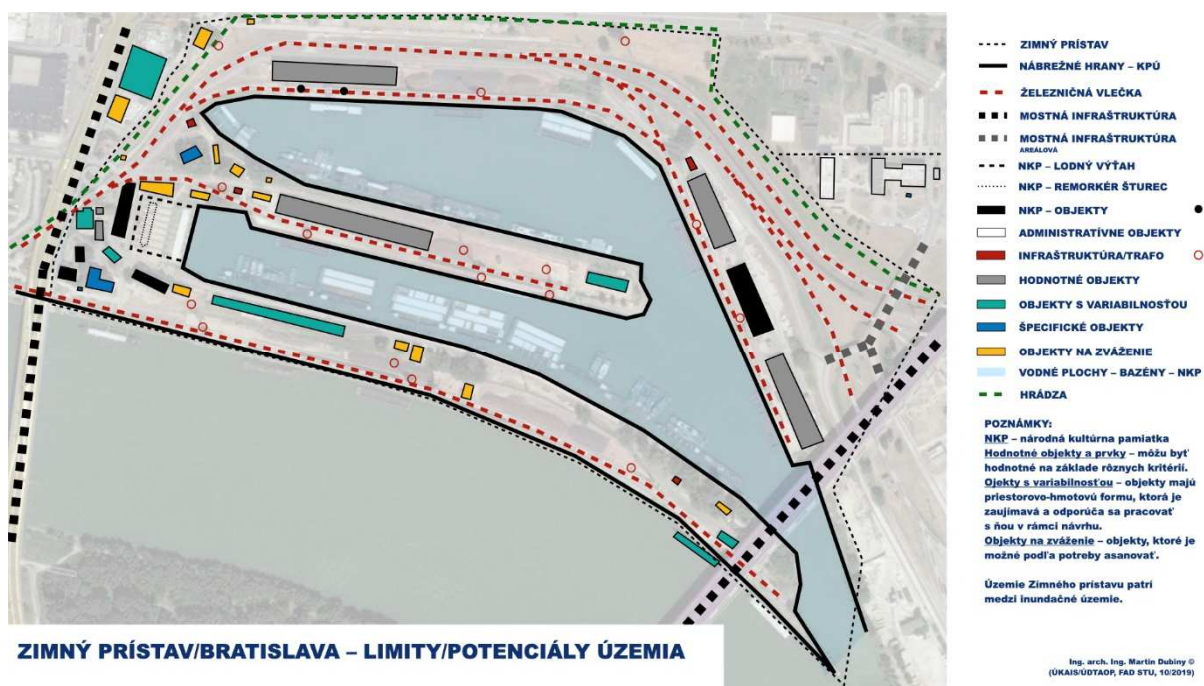
Pre zhodnotenie územia s výhľadom na ďalšiu využiteľnosť bolo nevyhnutné stanoviť si limity a potenciály, s ktorými by bolo možné ďalej pracovať. Limity a potenciály územia bratislavského prístavu – časť Zimný prístav (obr. 2) boli stanovené v rámci prebiehajúceho výskumu dizertačnej

⁵ pozn. autora – orientácia z pohľadu toku, smerom do Čierneho mora

⁶ pozn. autora – ochranné pásmo národných kultúrnych pamiatok stále nie je právoplatné

práce, ktorý sa zameriaval na prístavnú infraštruktúru prístavných miest – Bratislava, Komárno a Štúrovo. Identifikované limity a potenciály predmetného územia boli postupne overované počas pedagogického procesu v rámci ateliérovej tvorby na Fakulte architektúry a dizajnu STU, konkrétne na vybraných objektoch (Lodná dielňa/hala, Bunker, Sklad 12, Sklad 14, Sklad 17, Cementová poloha, ako aj na celé územie časti Zimný prístav). V rámci limitov a potenciálov boli sledované najmä nasledujúce prvky:

- objekty NKP – objekty (prístavné objekty, nábrežné hrany, akvatória prístavu) so štatútom národnej kultúrnej pamiatky potrebné akceptovať v návrhu,
- hodnotné objekty – objekty (prístavné), ktoré na základe archívneho a terénneho výskumu boli zaradené z hľadiska historického, urbanistického, architektonického a konštrukčného k hodnotným stavbám riešeného územia,
- objekty s variabilitnosťou – objekty (prístavné), ktoré na základe hmotovo-priestorového výrazu je možné v rámci konceptu návrhu zakomponovať,
- špecifické objekty – objekty, ktoré v území reprezentujú špeciálny typ objektu (napr. pamätníky),
- objekty na zváženie – objekty (prístavné a ďalšie), ktoré je potrebné podrobne vyhodnotiť z urbanistickej, architektonickej, konštrukčnej stránky a po vzájomnej diskusii s konzultantom zapracovať do návrhu alebo asanovať,
- ďalšie prvky ako napr. infraštruktúra územia (mosty, železničné vlečky, osvetlenia, atď.), vodné plochy a ďalšie – ďalej vyhodnotiť z historického, urbanistického a architektonického hľadiska a pracovať s nimi v návrhu.

Obr. 2: Limity a potenciály územia bratislavského prístavu – časť Zimný prístav

3. Využitelnosť územia

Podľa B. S. Hoyleho vývoj prístavných miest zákonite musí počítať s postupnou transformáciou prístavných území (obr. 3). Vývoj každého územia, nielen prístavu, nie je možné zastaviť, ale jeho regulácia je na mieste.

„Základné regulatívy predpísané v územnom pláne mesta by mali zabezpečiť kontinuitu pri transformácii územia. Potreba ich prepracovania, resp. dopracovania s ohľadom tvorby komplexnej vybavenosti územia, sa ukazuje v súčasnosti, aj z pohľadu okolitej výstavby, ako aktuálna. Regulatívy územia by mali byť definované z hľadiska funkčného využitia a priestorového usporiadania územia. Na plošné, objemové a výškové limity využitia územia sa vzťahuje priestorová regulácia. Z pohľadu zastavanosti územia v okolí prístavov by mala zohľadňovať zachovanie siluety mesta, významných výhľadov v rámci mestskej panorámy (významné vizuálne body v území - dominanty, rieku Dunaj), aj ochranu pamiatkových hodnôt v území. Z hľadiska plošnej a objemovej kompozície územia by budúca nová mestská štruktúra mala doplniť existujúcu prístavnú štruktúru formou postupne klesajúcej zástavby smerom k vode. Nová transformácia územia by mala využiť všetky potenciály pôvodného územia, aby v danom priestore spolu s kultúrno-historickými a urbanisticko-architektonickými hodnotami vytvorila novú pridanú hodnotu.“ [3]

Stage	Symbol 	Period	Characteristics
1 Primitive port city		Ancient / medieval to 19th century	Closed spatial and functional association between city and port.
2 Expanding port / city		19th - early 20th century	Rapid commercial / industrial growth forces port to develop beyond city confines with linear quays and break-bulk industries.
3 Modern industrial port / city		mid - 20th century	Industrial growth (especially oil refining) and introduction of containers / ro - ro require separation / spaces.
4 Retreat from the waterfront		1960's - 1980's	Changes in maritime technology include growth of separate maritime industrial development areas.
5 Redevelopment of the waterfront		1970's - 1990's	Large-scale modern port consumes large areas of land / water space, urban renewal of original core.

Obr. 3: Hoyle's model – rozdelenie vývoja prístavných miest [4]

Preklad textu [fáza – znak (mesto, prístav) – obdobie – charakteristika]

- 1) jednoduché prístavné mesto** | antika/stredovek po 19. storočie | uzatvorené priestorové a funkčné vzťahy medzi mestom a prístavom –
- 2) rozvíjajúci sa prístav/mesto** | 19. storočie a začiatok 20. storočia | rýchly komerčný/priemyselný rozmach núti rozvíjať sa prístavy za hranicami mesta s lineárnymi nábrežiami a prerušovaným priemyslom –
- 3) moderný priemyselný prístav/mesto** | pol. 20. storočia | priemyselný rast (špeciálne pohonných hmôt – ropa) a zavedenie kontajnerovej dopravy vyžadujúci RO-RO rampu a oddelené priestory –
- 4) odstúpenie nábreží** | 60. – 80. roky 20. storočia | prichádzajú zmeny v technológiách obzvlášť v oblasti námorného priemyslu –
- 5) prestavba nábrežia** | 70. – 90. roky 20. storočia | rozsiahly moderný prístav zaberá veľké plochy pevniny/nábrežia a verejný priestor | mestská obnova pôvodného jadra

Ak definíciu identity miesta – genius loci aplikujeme na Zimný prístav v Bratislave, tak začíname hovoriť o:

- kompozícií budov a priestorov – o ich vzájomnom usporiadaní v kontexte celého prístavného (priemyselného) územia, o jednotlivých prevádzkových vzťahoch medzi prístavnými plochami a jednotlivými budovami,
- architektúre – prístavných skladoch a dielňach, budovách administratívy, atď.,

- architektonickej krajine – bližšie o prvkoch ako sú prístavné bazény, prístavné hrany, móla, a ich vybavenosť, celkový pohľad na prístav z hladiny rieky, jej odraz vo vode a zároveň silueta mesta.

V územnom pláne sú klasifikované rozvojové územia mesta s potenciálom pre ďalší rozvoj mesta. Industriálne areály, označované aj ako brownfields, medzi ktoré môžeme čiastočne zaradiť aj prístavy, skrývajúce v sebe potenciál, ktorý je pri vhodnej kombinácii s novou formou a využitím možné vyzdvihnúť a prezentovať. Ide o kombináciu (obr. 4):

- polohy – v rámci mesta vo vzťahu k dostupnosti do centra, atď.,
- rozlohy – v rámci mesta ako rozvojovej plochy,
- formy – vplyv rekonštrukcie (dostavby, prístavby, vstavby).

Obr. 4: Kombinácia transformácie [1]

4. Záver

Vzájomná kombinácia faktorov, nadväzujúce na hmotné atribúty (znaky, formy, objemy) prináša potenciálne vhodný pomer pre ďalší rast mesta. Dôležité je vyhodnotenie historických hodnôt, aby ostal zachovaný ráz mesta. Aby moderné nadviazalo na historické, aby moderná výstavba úplne nenahradila historickú vrstvu deklarujúcu vývoj mesta. Za posledných 20 rokov prílev nových investícií sa v Bratislave zamerail práve na priemyselné areály mesta. Následkom nie vždy kontrolovaných, resp. regulovaných, zásahov sa vytratila historicky dôležitá časť pamäti územia mesta. Industriálne územia a objekty boli vždy navrhované s možnosťou rozvoja a transformácie. Variabilnosť územia a objektov bola potrebná pri modernizácii výroby, ktorá zabezpečovala rozvoj a životaschopnosť podniku. Ich vnímanie sa však zmenilo začiatkom 90. rokov 20. storočia. V prevažnej miere sú u nás pozostatkom socialistického režimu a sú vnímané ako „jazvy“ na tvári moderného mesta. Identita miesta, genius loci, reflektuje vzájomnú koexistenciu reprezentujúcu genetický zápis vybraného územia, a to aktivít z minulosti a potenciál tvorby hodnôt v súčasnosti. [1]

Ch. Norber-Schulza uvevádza vo svojej knihe Genius loci – Krajina, miesto, architektura: „Treba si uvedomiť, že ochrana nie je založená vždy na zotrvaní na minulom, ale v pochopení a následne v citlivom súdobom doplnení miesta tak, aby naši potomkovia mohli v krajine čítať a poznávať stopy predchádzajúcich generácií, teda i naše.“ [5]

Bibliografia

- [1] DUBINY, Martin: Architektúra areálov riečnych prístavov na slovenskom úseku Dunaja. Dizertačná práca. Bratislava: Fakulta architektúry a dizajnu STU, 2023, 269 s..
- [2] MDVaRR: Návrh aktualizovanej koncepcie rozvoja verejných prístavov Bratislava, Komárno a Štúrovo, UV-43525/2010 [online]. Bratislava, 2010 [cit. 2016-03-30]. Dostupné na: <<https://hsr.rokovania.sk/16185/5-/>>
- [3] DUBINY, Martin: Kontext prístavu a mesta z urbanistického hľadiska. Zimný prístav v Bratislave. In *Projekt*. Roč. 59, č. 1 (2017). s. 36-39. ISSN 1335-2180
- [4] HOYLE, Bratin S.: Cities and Ports: Concepts and issues [Mestá a prístavy, pojmy a problémy, v angl.], In *VEGUETA*, 1997-1998, no. 3., s. 268
- [5] NORBERG-SCHULZ, Charles: Genius loci – Krajina, miesto, architektura. [prekl.] Petr Kratochvíl a Zdeněk Karník. Praha: Dokořán, s 4., ISBN 978-80-7363-303-5

Usability of industrial architecture of the Slovak river harbour in Bratislava

Ing. arch. Ing. Martin Dubiny, PhD.

Faculty of Architecture and Design STU, Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava, martin.dubiny@stbua.sk

Abstract

Industrial architecture in Bratislava gradually in the 2nd half. In the 20th century, it found itself in the centre of a developing city. The architecture of the harbour of Bratislava was built, as well as other industrial buildings,

for the purpose of their development and transformation, due to the expansion of the functional content and the modernization of industrial technologies.

Currently, the strategic development of the harbour, not only in Bratislava, is facing a professional debate. In what direction should it develop and the suitability of the location for the further growing city. The oldest preserved part of the harbour – the Winter Harbour in Bratislava could become a historical layer of the new city quarter in the future, if the several-year-old plans to move the harbour further downstream, under the Slovnaft industrial complex, are fulfilled. In the last decade, an epicentre of historical buildings, with the status of a national cultural monument, has gradually emerged in this harbour area, which document the development and importance of Bratislava as a harbour city on the Danube.

The relocation of a strategically important port in Slovakia is a matter of several years and expert discussions. Well, today we can look at whether it is possible to develop this territory, while preserving its historical character.

Key words: harbour, architecture, transformation, Danube, Bratislava

BARDKONTAKT 2023

Vzťah komunity k priemyselnému dedičstvu v obci Vaľkovňa na Horehroní

Ing. arch. Veronika Aschenbrierová, PhD.
Ústav manažmentu STU, Vazovova 5, 812 43 Bratislava

Vzťah komunity k priemyselnému dedičstvu v obci Vaľkovňa na Horehroní

Ing. arch. Veronika Aschenbrierová, PhD.

Ústav manažmentu STU, Vazovova 5, 812 43 Bratislava, veronika.aschen@gmail.com

Abstrakt

Priemyselné dedičstvo je významnou súčasťou histórie, ktorá formovala rozvoj územia na Slovensku. Železiarne sa stávali sídlotvorným prvkom a priamym základom obcí [2] akou je dnes aj samostatná obec Vaľkovňa. Spriemyselnovanie prinieslo do pôvodne poľnohospodárskeho prostredia nové možnosti obživy, vzdelania, kontaktov, ako aj nové formy bývania. V súčasnosti sa táto časť regiónu radí k ekonomicky a sociálne slabým. Po 100 rokoch od zániku železiarskej výroby Pohorelského železiarskeho komplexu chýbajú nie len jeho pamiatky, ale aj miestne komunity. Príspevok ponúka náhľad na doposiaľ málo skúmanú a prezentovanú tému vzťahu obyvateľov k histórii a historickým objektom, ktoré sa zachovali po železiarskej výrobe a ich pohľad na rozvoj obce. Kvalitatívny výskum overil stav poznania obyvateľov a poukázal na vysokú potrebu prepájania lokálnej spoločnosti do aktivizačných procesov záchranu a obnovy priemyselného dedičstva už od prvotných fáz.

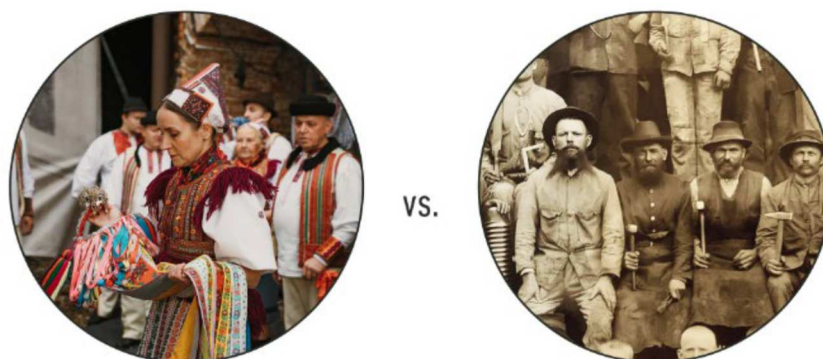
Kľúčové slová: priemyselné dedičstvo, udržateľný rozvoj, vzťah k pamiatkam, Horehronie

1. Úvod

Východná časť Horehronia, v ktorej sa rozprestiera Pohorelský železiarsky komplex (ďalej ako PŽK), je známa silnou etnografickou ľudovou kultúrou – krojov, piesní a tancov. Výskumu ľudových tradícií a ich zachovávaní kontinuálne vynakladali pozornosť viaceré inštitúcie. Aj keď o hutníckej tradícii vedeli, nevenovali sa jej vzhľadom na nedostatok odborných a pracovných kapacít. Táto vrstva kultúry výrazne prekryla hutnícku tradíciu PŽK a toto dedičstvo bolo roky prehliadané a podceňované. Donedávna tu prevládalo nízke povedomie o priemyselnom dedičstve, o jeho hodnotách a význame zachovania budúcim generáciám, ako aj o potenciále, ktorým môže rozvoju obce alebo regiónu výrazne napomáhať.

Historické priemyselné lokality 19. storočia na Slovensku v súčasnosti trpia mnohými sociálnoekonomickými problémami a regióny, v ktorých sú situované, sa radia často k menej rozvinutým. Tieto regióny trpia odlivom perspektívneho obyvateľstva, vysokým podielom dlhodobo nezamestnaných, nízkym vzdelaním obyvateľstva a chýbajúcimi pracovnými zručnosťami [4]. Súčasný systém nevedie ani k zlepšeniu životných podmienok obyvateľov, ani k zachovaniu a využitiu pamiatok priemyselného dedičstva spôsobom, ktorý by udržateľne riešil obe tieto oblasti.

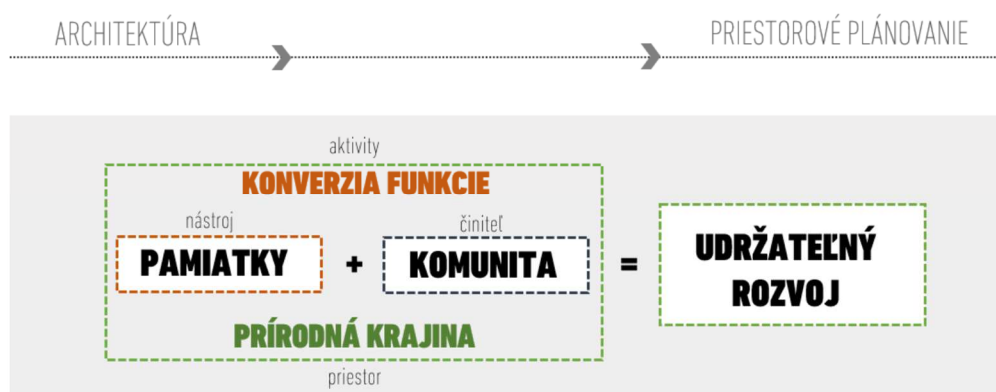
Priemyselné dedičstvo je atribútom identity obyvateľov týchto lokalít, ktorý nebol doposiaľ jasne definovaný a skôr bol chápaný ako atribút hanby a nie niečoho, čím by sa mohla obec pýšiť. Pre dobrý manažment ochrany kultúrneho a industriálneho dedičstva je veľmi dôležité jeho poznanie a porozumenie [7]. Spolu s pamiatkami priemyselného dedičstva je predmetom skúmania príspevku miestna komunita, na ktorú sa často pri záchrane či obnove zabúda. Práve tá je dennodenne s týmto dedičstvom v kontakte a práve aj konkrétna obnova by mala pomôcť pozdvihnúť aj danú komunitu. Rozhovory s obyvateľmi vo Vaľkovni môžu slúžiť ako ukážka, že pri regenerácii dedičstva je dôležité preveriť aj stav poznania miestnej komunity, ich vzťah k daným objektom a k územia ako aj názor na ďalší rozvoj.

Obr. 1: Silný pretrvávajúci folklor verus miznúca hutnícka tradícia na Horehroní (© VA, Zdroj: S. Maruškin, Coburgovci na Slovensku, Stey Slovakia, Coburgovci na Slovensku)

2. Stav poznania

Tejto časti kultúrneho dedičstva – priemyselnému dedičstvu sa v regióne Horehronie do roku 2019 nik systematicky nevenoval. Venovala sa jej len skupina nadšencov a osobností z kultúrno-spoločenského života obce Pohorelá, ktorí spracovali zhrnutie histórie železiarskej výroby. Už v roku 2006 Horehronské múzeum spracovalo výskum lokalít PŽK a fotograficky zdokumentovalo najdôležitejšie stavby a druhotné výstupy horehronských lejárrov – liatinové kríže, ďalej sa touto témou však nezaoberalo. Až v roku 2017 dizertačná práca Evy Bellákovej priblížila doposiaľ nespracovanú tému architektúry historických železiarní na Slovensku, kde bol Pohorelský železiarsky komplex preskúmaný ako oblasť, ktorá svojím dochovaným stavom vynikala. Na túto prácu nadviazala diplomová práca Veroniky Aschenbrierovej (2019) sústredená na revitalizáciu železiarskeho areálu Ferdinandovej huty v Novej Maši a dizertačná práca (2023)⁷, z ktorej výskumu príspevok pramení. Bellákovej (2018) práca je kľúčovým zdrojom, ktorý napomohol uchopiť historický význam, technické a kultúrne hodnoty zosobnené v architektúre priemyselných stavieb a rozšíriť tak argumenty pre ich ochranu. Znalosť miestnych a regionálnych potrieb na jednej strane, na druhej strane znalosť lokálnych špecifik – ako perspektívne alebo podmiennečne silných stránok, môže pri rozvojových stratégiách naštartovať aktivizáciu územného potenciálu, a tak ho využiť v prospech optimálneho dlhodobého rozvoja [8].

Obr. 2: Zobrazenie predmetu dizertačnej práce (2023) [1] (Zdroj: Aschenbrierová, 2023)

⁷ S názvom: *Priemyselné dedičstvo ako nástroj udržateľného rozvoja na príklade Pohorelského železiarskeho komplexu*. Vypracovaná na Ústave manažmentu STU v Bratislave v roku 2023

Priemyselné lokality boli v dobe svojho fungovania dôležitým elementom v regionálnom ekonomickom rozvoji a raste. Práve úpadok po skončení výroby si vyžadoval prehodnotenie role pozostatkov výroby v strategickom rozvoji. Rozvoj bol dlho spájaný s ekonomickými aspektmi, ktorými by sme dnes označili skôr regionálny rast, a teda všetky aktivity, ktorých cieľom je zlepšiť ekonomickú pohodu (wellbeing) oblasti. Ekonomický rozvoj stále zohráva hlavnú rolu v rozvoji, hoci sa v súčasnosti vníma komplexne, spolu so sociálnymi, kultúrnymi, politickými a ekologickými aspektami.

Priemyselné dedičstvo zvyčajne rozvinulo silné prepojenia na ďalšie regionálne a lokálne identity – triedy, viery, etnikum, rasové, rodové a kultúrne identity. V takýchto lokalitách sa nehmotné faktory napájajú na hmotné (priestorové). Identita oblastí priemyselného dedičstva sa formovala storočia a dekády. Hoci identifikácia komunity s priemyselným dedičstvom nie je vždy samozrejímavá, môže byť znovu založená. Príčiny, prečo to tak v mnohých prípadoch nie je môžu byť nasledovné:

- pamiatka nie je časťou rodinnej histórie obyvateľov, pretože sa vymenilo obyvateľstvo,
- pamiatka je v takej zlej kondícii, že je vnímaná ako bolestivé miesto obce, mesta a regiónu,
- je tam nedostatok povedomia o historickom význame a unikátnosti pamiatky,
- ide o dlhý proces, ktorý musí byť sprevádzaný intenzívnou komunikáciou a inklúziou silných multiplikátorov,
- nedostatok ekonomických merateľov: nedostatok špecializovaných profesionálov v sektore turizmu, väčšinou vyžadujú veľké investície na rekonštrukciu a obnovu,
- priestorové a regionálne zložitosti: rôzne národy a regióny majú rôzne postoje na priemyselné dedičstvo.

Priemyselné dedičstvo, rovnako ako kultúrne dedičstvo všeobecne, môže reprezentovať pridanú hodnotu regionálnych aktív pre komunitu, ktorá je zodpovedná za jeho ochranu.

Udržateľný spôsob regenerácie území priemyselného dedičstva hľadal aj projekt LUDA (2010), podľa ktorého by mal byť v integrácii cieľov sociálneho, kultúrneho, ekonomického a environmentálneho charakteru. Pri revitalizácii by fyzické prostredie malo byť rovnocenné s požiadavkami revitalizácie sociálneho a kultúrneho prostredia. Koncept je založený na sociálnych potrebách ľudí (a budúcich užívateľov) a kvalitatívnych aspektoch miesta po revitalizácii. Pre realizáciu strategicky udržateľných cieľov, v kontexte rozvoja prostredia a miestnych spoločností, je dôležité najmä pracovať na zlepšení imidžu priemyselného dedičstva (zo strany vonkajších ako aj vnútorných užívateľov). Revitalizačné stratégie zakladať na kombinácii poznania dialektických súvislostí medzi ekonomickou recesiou, úpadkom fyzického prostredia a vyvolanými stresovými javmi sociálneho charakteru. Je dôležité zohľadňovať nasledovné sociálne ciele (sociálne potreby ľudí):

- ochraňovať kultúru, ktorú si vážia miestni a preskúmať možnosti vzniku nových foriem spoločenského a kultúrneho rozvoja,
- umožniť vyškolenie obyvateľov alebo poskytnúť nadstavbové štúdium v záujme zlepšenia možnosti zamestnanosti,
- zaistiť možnosti zamestnania, primerané pre navrhovaný rozvoj územia,
- podporiť sociálnu rovnosť pri rozvoji.

Do cieľov prostredia (kvalitatívne aspekty miesta) by sa mali zaradiť nasledovné:

- zlepšiť vnímanie a celkový imidž rozvoja špecifických funkčných areálov,
- prispievať k strategicky udržateľným cieľom v kontexte prostredia,
- zaistiť fyzickú dostupnosť,
- vytvárať obývatel'né a udržateľné životné prostredie pre miestne komunity [3].

Charta kultúrneho turizmu (2002) taktiež hovorí o dôležitosti vzdelávania. Je dôležité, aby aj hostiteľská komunita poznala vlastné kultúrne hodnoty a vedela ich sprostredkovať návštevníkom. Zaangažovanie

miestnych sprievodcov môže prehlbovať znalosť a rešpekt k dedičstvu. Je nevyhnutné podporovať miestnych obyvateľov, aby sa priamo zaujímali o ochranu a obnovu [6].

Verejnosť a jej zapojenie do procesu plánovania ochrany a regenerácie zohráva významnú úlohu na poli vzdelávania. Zapojenie komunitných, kultúrnych skupín, vlastníkov, odborníkov, obyvateľov do tohto procesu môže zvýšiť hodnotnosť výsledku. Pri identifikácii lokalít zohrávajú významnú úlohu i združenia a spoločenstvá dobrovoľníkov. Pomáhajú zapojiť širokú verejnosť do obnovy industriálneho dedičstva, výskumu a rozširovaniu informácií, a preto sú nenahraditeľnými aktérmi na scéne priemyselného dedičstva [9]. Takýmto sa v riešenej lokalite stalo občianske združenie Coburgovci na Slovensku.

Podľa Agendy 2030 prírodné a kultúrne dedičstvo predstavuje kapitál miestneho a regionálneho rozvoja, ktorý ponúka jedinečné príležitosti na rozvoj a kvalitné prostredie na život. Udržateľné a účinné využívanie zdrojov by malo byť prospešné pre miestne komunity a malo by podporovať miestne podnikateľské príležitosti. Jej cieľom je podporovať inkluzívnu a udržateľnú budúcnosť pre všetky územia a v Európe pomáhať dosahovať ciele udržateľného rozvoja. Z teoretických výstupov vyplýva potreba zapojiť priemyselné dedičstvo do rozvojových stratégií. Zistenia skúmanej problematiky naznačujú, že komunita a kvalita prostredia zohráva významnú úlohu v udržateľnom rozvoji priemyselného dedičstva. Je dôležité zapájať do procesu ochrany miestnu komunitu a vnímať sociálne potreby ľudí, miestnych ako aj budúcich návštevníkov [8].

3. Vaľkovňa

Osada Vaľkovňa je príkladom novozaloženého sídla v dôsledku rozširovania výrobných prevádzok v rámci komplexu. Od roku 1954 (519 obyvateľov) sa osada zároveň stala administratívno-správnym sídlom samostatnej obce Vaľkovňa, ktorá združuje ďalšie hámornícke osady komplexu – Zlatno, Švábolku a Novú Mašu.

Štruktúra zástavby sa ťahá hneď pozdĺž hlavného dopravného ťahu. Historickú štruktúru v 2. polovici 20. storočia doplnila nová zástavba rodinných domov. Vaľkovňa má najväčší počet zachovaných historických objektov, vznikla len kvôli zakladaniu skúňovacích hámrov a valcovní v extraviláne vtedajších obcí, no stala sa aj úradným a administratívnym miestom vtedajšieho gemerského Horehronia. Vaľkovňa je jedným z najzachovalejších železiarskych areálov na Slovensku, hoci sa nezachoval v pôvodnej objektovej skladbe. Zachované stavby takejto architektúry sa v súčasnom okrese Brezno vymykajú z okolitého štandardu, ktorý sem šľachta (Coburgovci) svojimi podnikateľskými aktivitami priniesla. „V obci Vaľkovňa je v podstate každý objekt priamo či nepriamo spojený s históriou železiarstva“ [2].

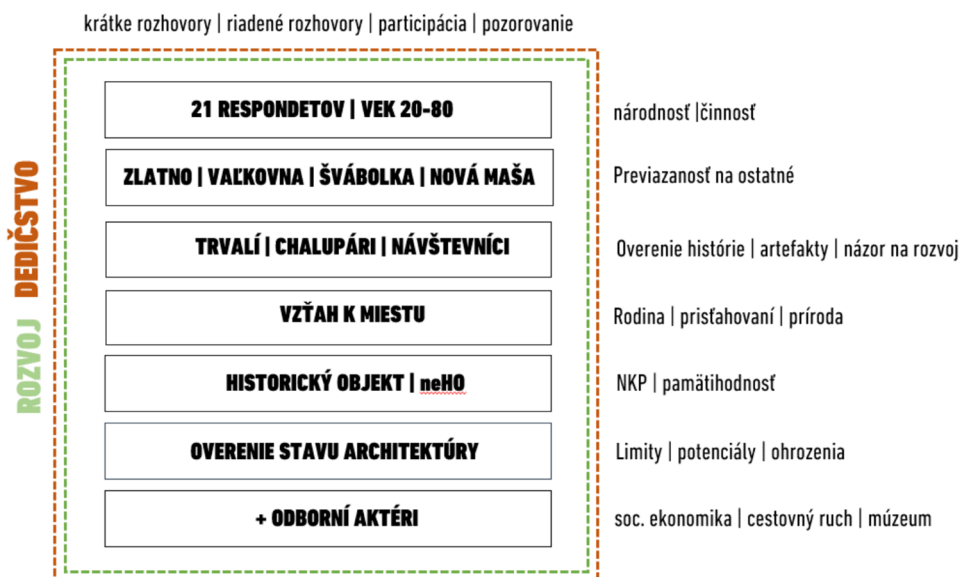
Obec má v súčasnosti 425 (2022) obyvateľov a je situovaná pozdĺž hlavného dopravného ťahu regiónom cesty 1/66. Obec je na zozname Atlasu rómskych komunít, s početnou rómskou komunitou (približne 300 obyvateľov), ktorá sídli v každej miestnej časti, s výnimkou Zlatna. Sídelne je čiastočne premiešaná s majoritou a čiastočne sídli na okraji obce. Hutnícka tradícia v týchto sídlach nevyformovala poľnohospodárov a nerozvinulo sa to ani družstvo. Podľa Kroniky obyvateľstvo pracovalo vo výrobných závodoch v Pohorelskej Maši, Závadke nad Hronom, na píle v Červenej Skale alebo v Mostárni v Brezne. Od doby vzniku obce tu fungoval poštový úrad, národná dvojtriedna škola. Školu v 50 rokoch navštevovalo 60 – 65 detí a navštevovali ju aj deti šumiackych „stodoliarov“. V každej miestnej časti sa nachádzala obchodná predajňa. V Novej Maši predajňa textilu, potraviny na Švábolke, vo Vaľkovni pohostinstvo, v Zlatne predajňa mäsa a neskôr potraviny. Hutníckej tradícii sa nepripisovala významná pozornosť a hodnota. Kronika uvádza: „obec po stránke národopisnej nemá nijakých zvláštností. Zvyky, ktoré by si zaslúžili pozornosti, sa nevyskytujú pri nijakých rodinných príležitostiach“ (Kronika, s. 10). Počas socialistického režimu kronika nijako nepripomína železiarsku históriu a historickú prepojenosť. Obec žila komunitným a spoločenským životom. V obci sa konali

prednášky, uskutočňovali sa zábavy ako aj oslavy štátnych sviatkov. Podľa kroniky bola Vaľkovňa pri kategorizácii obcí z hľadiska sídelného rozvoja zaradená ako obec bez ďalšieho rozvoja, čo pravdepodobne predurčilo jej postupný úpadok. Po podrobnom terénnom výskume bolo v obci spozorované, že rozvoj tu roky nenapredoval a v žiadnej miestnej časti sa nediali rozvojové aktivity. Neskôr to preukázali aj rozhovory [10].

3. Výskum

Výskum riadenými rozhovormi sa sústredil na obec Vaľkovňa a jej štyri miestne časti – hámornícke osady (zastúpenie opýtaných: Zlatno 16%, Vaľkovňa 53%, Švábolka 10%, Nová Maša 21%), ktoré tvoria jadro železiarskeho komplexu na sledovanej trase. Doterajším výskumom bolo identifikované, že práve tu sa sústreďuje najväčší počet zachovaných historických stavieb aj NKP⁸. Tieto miestne časti sú od seba vzájomne oddelené a majú svoje individuálne charakteristické hodnoty a vlastnosti. Výber respondentov bol ovplyvnený prehľadom o cieľovej lokalite ako aj poznaním miestnych obyvateľov. Cieľom otázok bolo zozbierať a preveriť nasledovné informácie a ukazovatele:

- mieru poznania histórie obce,
- vzťah k objektom priemyselného dedičstva,
- názor na rozvoj obce,
- predstavy o budúcom rozvoji,
- príbehy a fotografie (artefakty) súvisiace s históriou, sledovanou historickou architektúrou.

Obr. 3: Zhrnutie riadených rozhovorov (Zdroj: Aschenbrierová, 2023)

Riadené rozhovory boli vo výskume zamerané predovšetkým na obyvateľstvo, ktoré vo Vaľkovni žije (s trvalým pobytom) alebo pravidelne túto lokalitu navštevuje (chalupári, turisti). Zároveň boli rozhovory uskutočnené aj s pamätníkmi, ktorí sa v lokalite narodili, vyrastali tu, a vďaka ktorým mohlo byť poznanie o histórii obce doplnené o nehmotné zložky dedičstva alebo o historické fotografie. Rozhovory boli cieľené na obyvateľov s priamym vzťahom k historickým objektom, ktorí v objektoch bývajú, resp. sezónne bývajú, ale i tých, ktorí bývajú v novej zástavbe (50. roky a neskôr). Výber respondentov ovplyvnil skúmaný stav zachovania objektov PŽK a ich hodnoty. Respondenti odpovedali

⁸ Národných kultúrnych pamiatok

na 14 otázok, tematicky rozdelených na otázky vzťahujúce sa k dedičstvu a otázky k rozvoju obce. Cielené riadené rozhovory prebehli s 21 respondentmi. V priebehu výskumu boli doplnené o ďalšie krátke, väčšinou neplánované, rozhovory v priebehu terénneho výskumu architektúry v lokalitách. Najväčšie zastúpenie respondentov bolo z Vaľkovne (53 %)⁹.

Štruktúra otázok sa zameriavala na zistenie nasledovného:

- Do akej miery obyvatelia poznajú históriu obce?
- Aký je vzťah obyvateľov k historickým objektom?
- Aká je Vaľkovňa ako obec a ako sa rozvíjala?
- Aký by si obyvatelia želali budúci rozvoj?

4. Získané dáta a ich vyhodnotenie

Rozhovory preukázali pretrvávajúce mentálne väzby s okolitými osadami (Pohorelská Maša, Červená Skala) bývalého komplexu, ktoré sú v súčasnosti administratívne odčlenené a spadajú pod iné obce. K obsahovému obohateniu vyhodnotenia rozhovorov prispeli skutočné príbehy respondentov – pamätníkov, ktoré pomohli ozrejmiť vplyv priemyslu na život ľudí, reálnu skúsenosť so štandardom bývania v historických objektoch v minulosti a dnes a prispeli k poznaniu významných historických súvislostí Pohorelského železiarskeho komplexu (napr. prepojenie s Francúzskom). Pri rozhovoroch boli zároveň odkryté doposiaľ nepoznané informácie, ktoré sa z generácie na generáciu tradovali ústnym podaním. V historických objektoch, ktoré sú doposiaľ využívané, boli identifikované pôvodné architektonické prvky alebo zariadenie (klenby, drevená výzdoba, pec,...), ako i kvalita štandardu bývania v kontexte na súčasné požiadavky.

Terénny výskum a rozhovory s obyvateľmi v lokalite ukázali, že aj rómska komunita, ktorej príslušníci v historických objektoch bývajú, vníma tieto stavby pozitívne alebo neutrálne a pripisuje im isté historické hodnoty, aj keď presnú históriu nepozná. Vzhľadom na nevyhovujúce tepelno-technické či priestorové podmienky na život v súčasnosti, objekty upravujú a rekonštruujú podľa svojich potrieb a aktuálnych trendov v stavebníctve (zatepľovanie, farebné silikátové omietky, plastové okná a pod.).

Po zahĺbení sa do problematiky a poznaním historických súvislostí, rozvojových ako aj sociálno-ekonomických, sa predpoklad o neznalosti prostredia a nezájme o toto poznanie nepotvrdil. Miestni obyvatelia nepoznajú históriu presnejšie, v problematike sa neorientujú a konkrétne hodnoty objektov nemajú odkiaľ poznať, pretože doposiaľ o ne nejavil nik zvonka alebo z vedenia samosprávy záujem a nadobudli pocit, že nie sú hodnotné. Historické objekty bývalého PŽK však považujú za zaujímavé a iné. Takmer všetci respondenti prejavili záujem dozvedieť sa viac a daná téma ich zaujala a zaujíma.

Opakujúce sa témy, ktoré sa výrazne negatívne zmenili a trápia väčšinu obyvateľstva boli:

- starostlivosť o okolitú krajinu (udržiavané vršky) a životné prostredie;
- spoločenský a komunitný život v obci – obecné kino, slávnosti, oslavy, podujatia;
- občianska vybavenosť – škola a s ňou spätý učiteľ ako autorita, obchod, pošta, krčma.

Zaujímavosťou je, že obyvateľ každej miestnej časti vníma najsilnejšie len svoje bezprostredné okolie a nevie, čo sa nachádza v ostatných lokalitách. Za najzaujímavejšie vždy považovali objekty, v ktorých bývajú alebo s nimi bezprostredne susedia. Jeden z respondentov dokonca uviedol „pekné rozloženie budov“ vo Vaľkovni, konkrétne architektonické prvky ako pavlač a kruhové stĺpy na šalande v Novej Maši. Ďalšou zaujímavosťou boli odpovede dvoch pamätníkov, ktoré priniesli ukážku porovnania štandardu bývania v objektoch približne v 50. rokoch 20. storočia. Jedna vnímala nový štandard bývania

⁹ Rozhovory sa vo veľkej miere odohrávali priamo v domácnostiach obyvateľov v historických objektoch, kde bol zároveň sledovaný stavebno-technický stav, s dôrazom na pôvodné architektonické prvky alebo na zmeny historických objektov.

(v budove bývalého slúžňovského úradu) pozitívne, bol absolútne odlišný od dreveníc (v ktorých vyrastala) svetlou výškou miestností, výškou dverí a okien. Naopak, po rozhovore s pôvodnou obyvateľkou šalandy v Novej Maši, bolo bývanie v tomto objekte veľmi náročné, bez pitnej vody v blízkosti (dochádzanie viac ako 400 m). Štandard bytov bol nižší a miestnosti boli chladné – orientované na sever.

Poznáte železiarsku históriu Val'kovne? Vždy ste Val'kovňu spájali so železiarskou históriou?

TYP RESPONDENTA A VÄZBA NA LOKALITU	PRIEREZ ODPOVEDÍ
TRVALÉ BÝVANIE A RODINA	áno vždy (príbehy starého otca) áno, dozvedel som sa na dejepise áno, písala kroniku tužil, no nemal to kto presne vysvetliť čiastočne, posledné čiastočne, od požiaru šalandy viac nie, kvôli biede a náročnému životu nebol priestor skôr nie (MRK)
SEZÓNNE BÝVANIE (CHALUPÁRI) A RODINA	Len posledných pár rokov, ako skladačka čiastočne, posledné 2 roky vďaka občianskym aktivistom; príbehy starého otca, ale veľmi nekonkrétne vôbec, len príbehy s Coburgom nikdy sa nezamýšľala, len od požiaru na šalande postupne
PRISŤAHOVANÍ (BEZ RODINNEJ VÄZBY)	Na začiatku vôbec až postupne čítaním čiastočne

Obr. 4: Výber odpovedí opýtaných na znalosť priemyselnej histórie obce (Zdroj: Aschenbrierová, 2023)

Opýtaní považovali za historicky cenné a zaujímavé nasledovné objekty: evanjelický kostol, ruinu Ferdinandovej huty v Novej Maši, robotnícky dom (šalanda) v Novej Maši, horný hámor v Zlatne, robotnícky dom (dufart) a úrad (slúžňovský úrad) vo Val'kovni. Ukázalo sa aj prepojenie s Pohorelskou Mašou, kde uviedli kaštieľ a liatinový pamätník. Za výnimočné na objektoch, v ktorých bývajú alebo ktoré vlastnia, považovali za hodnotné okrem originálnych architektonických prvkov, blízkosť prírody a väzbu (spomienky) na rodinné stretnutia a zážitky. Takmer všetci prejavili záujem dozvedieť sa viac. Niektorí by radi videli ako to vyzeralo pôvodne, napr. pomocou virtuálnej reality. Niektorí sa už veľa dozvedeli aj vďaka entuziazmu občianskych aktivistov (Čierne diery, Coburgovci na Slovensku, Posledné domy).

Ako vnímate pobyt/ bývanie vo Val'kovni?

POZITÍVNE	NEGATÍVNE
Prostredie: dvor záhrada ticho, božský kľud zima: sneh príroda miesto absolútneho ticha príroda bez signálu mimo hlavnej cesty (Zlatno) dostupnosť turistiky malé prechádzkové okruhy rodinné zázemie klíma izolovanosť (Covid)	MRK nízka úroveň obce nič tu nie je obchod komplikované majetkové vzťahy finančne nákladná starostlivosť o pamiatku vyludnené poľovníctvo veľmi blízko obydľí slabé dopravné spojenie nič pre deti vlastnícke spory fyzicky náročné vykurovanie drevom zarastené okolie bez kanalizácie žiadna koncepcia obce mŕtve až smutné chýba tu život
zachovalé pôvodné byty po predkoch historická stavba v dobrom stave presvetlený byt (2.NP, NKP)	Náročná zima – kamenné múry vysoké stropy

Obr. 5: Pozitíva a negatíva bývania vo Val'kovni a v historických objektoch; MRK – marginalizované rómske komunity, NKP – národná kultúrna pamiatka (Zdroj:Aschenbrierová, 2023)

Súčasný stav obce obyvatelia celkovo hodnotia veľmi negatívne. Vnímajú ju ako upadnutú obec, ktorá stráca život a vymiera. Ako zanedbané miesto bez budúcnosti. Často spomínali na minulosť, ako sa tu žilo lepšie, bol tu život, zdravý ruch a komunitná súdržnosť. Takisto si myslia, že *image* obce v regióne nie je pozitívny, resp. obec je ostatnou verejnosťou nepoznaná a prehliadaná.

Podľa obyvateľov tu absentujú zdravé medziľudské vzťahy a kultúrne akcie, či dostupný obchod s potravinami. Ľudia sa vzájomne nepoznajú. Starostlivosť o okolie upadlo a verejný priestor je na nízkej úrovni. Chýba tu práca a lepšie dopravné spojenie. Rozvoj obce hodnotia veľmi negatívne vo všetkých oblastiach, tým, že tu nie sú tu schopní ľudia (odliv perspektívneho obyvateľstva).

Podľa prieskumu s obyvateľmi ako aj z autorkiných analýz, tu chýba, resp. je tu zastaralá infraštruktúra – vodovod, kanalizácia, pevná linka, nedostupný internet. Upozorňovali na potrebu zlepšenia životného prostredia a riešenia problémov so skládkami odpadkov či znečisťovaním rieky. V prípade želaného rozvoja dominovala oblasť komunitného a spoločenského života a vzdelávania v obci. „Dôstojnejší život pre ľudí, aspoň nejaké pracovné príležitosti. Znížiť rozdiely v spoločnosti medzi majoritou a MRK¹⁰, ale tiež v rámci rómskej komunity ako takej. Pracovať s rómskou mládežou a deťmi. Prilákať ľudí. Perspektívne mať také vedenie samosprávy, ktoré by prilákalo ľudí, či mladé rodiny. Možno konštatovať, že väčšina obyvateľov Vaľkovne je odkázaná na príležitosti, ktoré vytvorí obec alebo susedné obce a z hľadiska socioekonomického stavu nie je v ich silách dochádzať za prácou do vzdialenejších lokalít [1].

4. Záver

Priemyselné dedičstvo je nutné vnímať ako pridanú hodnotu zanedbaného územia. Oživovanie zabudnutých objektov kultúrneho a priemyselného dedičstva môže byť výhodné pre obec a jej obyvateľov. Podporou záchranu kultúrneho (priemyselného) dedičstva v lokalitách so socioekonomickými problémami a jeho cielenou aktivizáciou je možné zmeniť/zlepšiť názory na atraktivitu prostredia, pamiatok ako aj komunít. Tým sa tieto miesta môžu stať lákavými nie len pre turistov, ale aj pre podnikateľské aktivity a postupné vytváranie pracovných príležitostí (formou sociálneho podnikania). Potenciál priemyselného dedičstva môže rozvinúť aj lokálnu úroveň. Vtedy je dôležité poznať/spoznať identifikovať ľudský kapitál komunity, ktorá je s priemyselným dedičstvom v priamom kontakte. Nájsť silné stránky komunity, ktoré sa k priemyselnému dedičstvu pridružia a pomôžu prekonať predsudky nie len voči chátrajúcim objektom, ale aj v rámci spoločnosti žijúcej náročný život v odľahlých regiónoch.

¹⁰ Marginalizované rómske komunity

Bibliografia

- [1] ASCHENBRIEROVÁ, V. 2023. Priemyselné dedičstvo ako nástroj udržateľného rozvoja regiónu na príklade Pohorelského železiarskeho komplexu. Dizertačná práca. Bratislava: Ústav manažmentu STU, 2023. 196 s.
- [2] BELLÁKOVÁ, Eva: Architektúra historických železiarní na Slovensku 1815-1948. Bratislava: EUROSTAV, 2018. ISBN 978-80-89228-55-3. S. 228
- [3] FINKA, M. – JAMEČNÝ, Ľ. 2010. Industriálne dedičstvo a rozvoj miest – skúsenosti z LUDA – projektu 5. RP EU. In Stopy priemyselného dedičstva na Slovensku. Bratislava: Slovenská technická univerzita v Bratislave, 2010. s. 36-43. ISBN 978-80-2273308-3
- [4] IÚS – PHSR BBSK. 20233. Integrovaná územná stratégia Banskobystrického samosprávneho kraja na roky 2022-2027 a Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Banskobystrického samosprávneho kraja na roky 2022-2030. [online]. Dostupné na internete: <https://www.bbsk.sk/integrovana-uzemna-strategia-bbsk-na-roky-2022-2027>
- [5] KRÁĽOVÁ, E. 2010. Priemyselné dedičstvo - téma pre kultúrny turizmus. In Kráľová, E. (ed.) Stopy priemyselného dedičstva na Slovensku. Bratislava: Slovenská technická univerzita v Bratislave, 2010. 44-65 s. ISBN 978-80-227-3308-3.
- [6] KULTÚRNY TURIZMUS. 2002. Charta kultúrneho turizmu. Zabezpečovanie turizmu na lokalitách s pamiatkami Mexiko: 1999
- [7] MACKOVIČOVÁ, K. 2018. Kultúrne dedičstvo ako súčasť územného kapitálu: dizertačná práca. Bratislava: ÚM STU, 2018. 169 s.
- [8] ÚZEMNÁ AGENDA 2030. 2011. Územná agenda Európskej Únie 2030: Smerom k inkluzívnej, inteligentnej, a udržateľnej Európe rozmanitých regiónov.
- [9] TICCIH. 2003. The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage. The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (TICCIH) [online]. Moscow: 2003 Dostupné na internete: <https://ticcih.org/wp-content/uploads/2013/04/NTagilCharter.pdf>
- [10] VAĽKOVŇA. 1956. Obecná kronika miestneho národného výboru. 198 s.

The Relationship of the Community to the Industrial Heritage in the village Valkovňa in the Horehronie region

Ing. arch. Veronika Aschenbrierová, PhD.

Ústav manažmentu STU, Vazovova 5, Bratislava, veronika.aschen@gmail.com

Abstract

Industrial heritage is an important part of history that shaped the development of the territory in Slovakia. Ironworks became a seat-forming element and the direct foundation of municipalities [2], such as the independent municipality of Valkovňa today. Industrialization brought new possibilities for sustenance, education, contacts, as well as new forms of living to the originally agricultural environment. This part of the region currently ranks among the economically and socially weak. After 100 years since the end of the iron production of the Pohorelá Ironworks Complex, not only its monuments, but also the local communities are decaying. The paper offers an insight into the so far little-researched and presented topic of the residents' relationship to history and historical objects that have been preserved after iron production and their view on the development of the village. Qualitative research verified the state of knowledge of the inhabitants and pointed out the high need to connect the local society to the activation processes of saving and restoring the industrial heritage from the initial stages.

Key words: industrial heritage, sustainable development, relationship to monuments, Horehronie

BARDKONTAKT 2023

Posilnenie odolnosti historických diel s papierovou podložkou voči deštrukcií z vonkajších vplyvov

Mgr. art. Martina Šottová, ArtD.

Vysoká škola výtvarných umení, Hviezdoslavovo námestie 175/18, Bratislava 814 37

Posilnenie odolnosti historických diel s papierovou podložkou voči deštrukciám z vonkajších vplyvov

Mgr. art. Martina Šottová, ArtD.

Vysoká škola výtvarných umení, Hviezdoslavovo námestie 175/18, Bratislava 814 37, sott.martina@gmail.com

Abstrakt

Posilnenie odolnosti papierovej podložky voči vonkajším vplyvom je dôležité pre zabezpečenie dlhšej životnosti a zachovania pôvodných vlastností. Zhodnotíme rôzne externé vplyvy, ktoré môžu ohroziť integritu papierových diel. Sem patria faktory ako svetlo, vlhkosť, teplota, depozitné znečistenie a mechanické poškodenie. V príspevku uvádzame základné opatrenia, ktoré vieme urobiť na zamedzenie poškodení zapríčinenými vonkajšími vplyvmi. Posilnenie odolnosti papierovej podložky voči vplyvom externých zmien je možné dosiahnuť rôznymi spôsobmi (výber kvalitných materiálov, technológie spracovania, špeciálne úpravy, skladovanie a manipulácia). Zamerali sme sa na štúdiu diela Námorná mapa sveta na papierovej podložke. Pri reštaurovaní sa dielo pozoruje ako celok, a preto je jedným z hlavných krokov zabezpečiť ucelenie podložky, respektíve nosiča, na ktorom sa dielo nachádza. Príspevok je obohatený fotografickými ukážkami.

Kľúčové slová: deštrukcie papiera, mapa, podmienky pre archiváciu

1. Úvod

Posilnenie odolnosti historických diel s papierovou podložkou voči deštrukcii z vonkajších vplyvov je dôležitým aspektom zachovávaného a ochrany umeleckého dedičstva. Táto problematika zahŕňa viacero faktorov, vrátane výberu vhodných metód a materiálov na zachovanie integrity diela, ako aj zváženie jeho histórie a unikátnej štruktúry. Historické diela vytvorené na papieri zaznamenávajú dobu a vyjadrujú ako umelecké, tak aj historické a spoločenské súvislosti svojho obdobia. Ich ochrana je preto esenciálna pre uchovanie duchovného bohatstva a spoločenskej identity.

Pri reštaurovaní a konzervovaní diel na papierovej podložke s výjavmi máp, ďalej ako aj pri iných a ostatných dielach na papierovej podložke, sa prihliada na čitateľnosť obrazového zobrazenia pamiatky. V tomto príspevku je na ukážku použité dielo Námorná mapa sveta, ktorej najvýraznejším poškodením je absencia papierovej podložky. Zároveň táto deštrukcia spôsobila do určitej miery mapu nečitateľnou z dôvodu absencie aj obrazovej časti obsahujúcej text popisujúci územia. Pri dopĺňaní absentujúcich miest sa v súčasnosti používajú rôzne metódy a techniky. Každé z diel potrebuje individuálny prístup a starostlivosť.

2. Vonkajšie vplyvy a ich pôsobenie na papier

Stav pozornosti venovaný ochrane historických diel v posledných desaťročiach priniesol nové poznatky. Vplyv rôznych faktorov, ako je svetlo, vlhkosť, teplota, znečistenie a mechanické poškodenie, na papierové diela bol podrobne skúmaný. Tieto výskumy sú základom pre vývoj nových metód a postupov na konzerváciu, ktoré sú účinné a šetrné k dielam.

2.1 Svetlo

Vplyv svetla na papier je zložitý proces, ktorý môže mať značný dosah na jeho fyzickú a estetickú integritu. Svetlo môže ovplyvniť papier rôznymi spôsobmi v závislosti od jeho intenzity, dĺžky vlny a expozície. Tu sú niektoré z hlavných vplyvov svetla na papier:

- Najvýraznejším dobre známym účinkom svetla na papier je **zblednutie farieb**. UV a viditeľné svetlo môžu poškodiť pigmenty vo farbách a dôjsť k ich strate intenzity a živosti.
- Svetlo môže spôsobiť **oxidáciu organických zlúčenín** prítomných v papieri. Čo vedie k jeho postupnému starnutiu a zhoršovaniu jeho fyzickej štruktúry. Papier sa môže stávať krehkým a žltým.
- Prolongovaná expozícia svetla môže ovplyvniť **pH hodnotu papiera**, čo môže spôsobiť jeho kyslosť alebo alkalitu. To môže narušiť jeho chemickú stabilitu a spôsobiť zlúčeniny, ktoré môžu ďalej ovplyvňovať farby a textúru, a ich deštrukciu.
- Ďalšie intenzívne svetlo, najmä UV zložky, môžu spôsobiť degradáciu molekúl celulózy v papieri, čo môže viesť k oslabeniu vlákien a **strate pevnosti**. [1]

Vzhľadom na citlivosť historických umeleckých diel, dokumentov, nákresov a máp na papieri na vplyvy prostredia, je dôležité obmedziť ich expozíciu intenzívnemu svetlu. To sa často dosahuje skladovaním diel v tmavých a kontrolovaných prostrediach, a používaním špeciálnych filtroch pri ich vystavovaní verejnosti. Pre ochranu historických diel na papieri je dôležité vybrať správne svetlo, ktoré minimalizuje ich expozíciu deštruktívnym vplyvom. Mnohé moderné svetelné zdroje a žiarovky sú špeciálne navrhnuté na emitovanie minimálneho množstva UV žiarenia. LED svetlá sú často považované za vhodné pre zachovávanie umenia a historických artefaktov. Mnoho LED svetiel je navrhnutých tak, aby produkovalo stabilné a kontrolovateľné spektrum svetla. Pre expozíciu diel citlivých na svetlo (akvarel, gvaš, tlač, kresby, rukopisy, grafiky, knihy) sa odporúčajú hodnoty svetla max. **50 lux**. V závislosti od dĺžky osvetlenia je pre túto kategóriu odporúčaný limit maximálnej ročnej expozície 4 týždňov v roku s intenzitou osvetlenia 30 luxov. [2]

2.2 Vlhkosť, teplota

Teplota môže ovplyvniť vlhkosť vzduchu, čo zase môže mať priamy vplyv na papier.

- Pri rýchlych zmenách teploty môže dôjsť ku kondenzácii vlhkosti na papieri, čo môže viesť k **deformáciám** a tvorbe **škvrn**.
- Opakovaná expozícia extrémnym teplotným zmenám môže výrazne skrátiť životnosť papierových materiálov. Dochádza k urýchlenému starnutiu a **degradácii vlákien**.
- Kombinácia svetla a vlhkosti (vysoká relatívna vlhkosť väčšia ako 70 %) môže vytvoriť vhodné podmienky pre **rast mikroorganizmov**, ktoré môžu narušiť integritu papiera a spôsobiť vznik plesni alebo hniloby.
- Relatívne nízka vlhkosť nižšia ako 35 % môže spôsobiť **vysušenie a skrehnutie** organických materiálov, môže tak dôjsť k prasklinám a rozpadu papiera. [3]

Rovnako je potrebné zohľadniť, že pri meniacich sa teplotách a vlhkosti môže dôjsť k rozpínaniu papierovej podložky. Tento cyklus rozťahovania a zmenšovania môže viesť k fyzickej deformácii, trhlinám a oslabeniu vlákna štruktúry papiera. Meniace sa teplotné podmienky môžu spôsobiť nežiaducu zmenu rozmerov papierových diel. V praxi to môže znamenať, že namerané veľkosti papierovej podložky nemusia byť zhodné pri opakovaných meraniach v rôznych klimatických podmienkach. Tento faktor môže byť kritický pri ich uchovávaní alebo expozícii. Odporúčané hodnoty relatívnej vlhkosti je **40-55 %** a teplota **18-20°C**. [4] [5]

2.3 Prach a mechanické poškodenie, škodce

Pri prachovom znečistení dochádza k nečitateľnosti diela, zmene farebnosti a v spojení s plynnými polutantmi k deštrukcii papiera. Dôležité je tiež brať do úvahy rôznorodú deštrukciu zapríčinenú ľudským zásahom, používaním a materiálnym opotrebovaním. Niektoré druhy hmyzu a červov môžu poškodiť papier tým, že sa živia vlhkými a organickými materiálmi. Tým spôsobujú absencie papierovej podložky. Kyslé produkty ich trávenia môžu poškodiť vlákna papiera a jej diskoloráciu.

Vhodné Exponovanie: Ak sú diela vystavované verejnosti, mali by byť umiestnené za sklenenými vitrínami, ktoré poskytujú ochranu pred dotykom a prachom.

Archivácia: Použitie vhodných pH obalov alebo skriniek s filtrom na vzduch môže zabrániť vstupu prachu, nečistôt a škodcov do priameho kontaktu s dielom.

Manipulácia: Pri manipulácii s papierovými dielami by sa mali používať rukavice, aby sa minimalizoval prenos mastnoty a nečistôt na povrch papiera.

Existuje množstvo prác, ktoré sa zaoberajú rôznymi aspektmi tejto problematiky a poskytujú prístupy k postupu. [6-7]

Obr.1 Ukážka deštrukcie: prach a mechanické poškodenie, škodce. Na fotografii je v strede viditeľná kukla po hmyze. Na okraji mechanické poškodenie. Po celej ploche diskolorácia spôsobená prachom, depozitným znečistením. Fotografia pri rozptýlenom osvetlení. Fotografický záznam vyhotovila: Mgr.art. Martina Šottová, ArtD. 2023

2.4 Problematika strojového papiera 19.storočia

Moderné papierové materiály vytvorené od druhej polovice 19. storočia spôsobujú vážne problémy v oblasti uchovávania archívnych a knižničných zbierok. Degradácia týchto materiálov je spôsobená najmä samotným procesom výroby, pričom drevo sa používalo ako hlavná surovina. Kyslé prostredie bolo zhoršené pridaním gleju kamenca alebo síranu hlinitého počas strojovej výroby. To malo za následok deštrukciu mechanických vlastností papiera a jeho skrátenú životnosť. [8]

Problémy súvisiace s kyslou hydrolyzou sú globálnym problémom. Existuje viacero metód na deacidifikáciu papiera, čo znamená znižovanie jeho kyslosti a predlžovanie jeho životnosti ako nosiča informácií.¹¹ Prípravok na báze polymérov tvorí polárny polymér a organická alebo anorganická báza

¹¹ V Slovenskej republike bol v roku 2008 realizovaný výskum s názvom "Záchrana, stabilizácia a konzervovanie tradičných nosičov informácií v Slovenskej republike" v rámci programu KNIHA.sk. Tento výskum sa venoval problematike uchovávania a ochrany historických materiálov. bol vyvinutý národný patent na prípravok, ktorý predlžuje životnosť starého papiera. Tento projekt priniesol optimalizované technologické riešenia na záchranu historických nosičov informácií z kyslého drevitého papiera, pričom zdokonalil existujúce technológie a vytvoril podmienky pre udržateľný rozvoj v Slovenskej republike.

rozpuštná v rozpúšťadle. Polymér zlepšuje mechanické vlastnosti a báza zabezpečuje neutralizáciu prítomných kyselín. Prípravok je aplikovaný ako impregnačný prostriedok sprejovaním, natieraním za pomoci štetca, alebo namáčaním v roztoku. [9]

Pri zisťovaní pH hodnoty papierovej podložky sa používajú tieto metódy:

- Meranie pH roztokov pomocou lakmusových papierikov.
- Meranie pH roztokov pomocou digitálneho pH metra.¹²

Tieto princípy a postupy môžu byť nájdené v knihách, článkoch a príručkách venovaných konzervácii a reštaurovaniu umenia. Praktické príklady môžu byť popísané v publikáciách, kde sa zdieľajú skúsenosti a príbehy z reálnej praxe reštaurátorov a konzervátorov. Takisto prebiehajú stále chemické a reštaurátorské projekty súvisiace s obnovou pamiatok.¹³

Obr.2 Umiestňovací plán obce Svidnička. Strojový papier. Fotografia pri rozptýlenom osvetlení. Výrazná deštrukcia papierovej podložky nevhodným uskladnením. Fotografický záznam vyhotovila: Mgr.art. Martina Šottová, ArtD. 2023

3. Reštaurovanie diela „Námorná mapa sveta“

Čiernobiela mapa na ručnom papieri o veľkosti 580x768 mm vytvorená technikou medirytiny datovaná na rok 1770. Autor mapy francúzsky kartograf Bellin Jacques Nicolas (1703 – 1772).

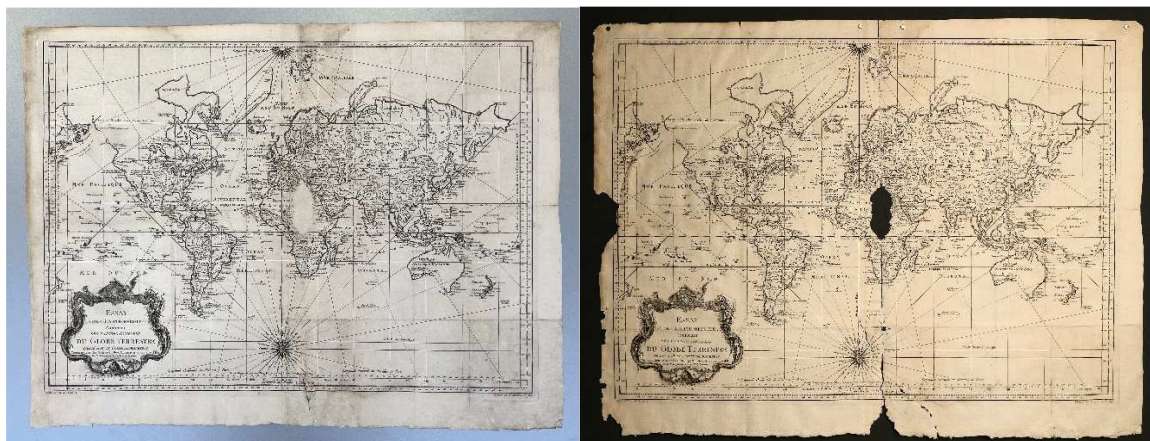
Pri reštaurovaní sa zdôrazňuje dôležitosť pochopenia problematiky poškodenia a vlastností pôvodného materiálu. Základom je vhodný výber materiálov, ktoré by mali mať podobné fyzikálne a chemické vlastnosti ako originál. V reštaurovaní sa vedú mnohé diskusie o technikách aplikácie materiálu tak, aby bol výsledný vzhľad, čo najvernejší pôvodnému dielu.

3.1 Metódy pri zhodnotení stavu

¹² Konzervovanie a stabilizácia objektov kultúrneho dedičstva z prírodných organických materiálov nízkoteplotnou plazmou (APVV-15-0460), projekt realizovaný STU Bratislava. 2017

¹³ V rámci súčasného projektu KEGA s názvom "Integrácia medziodborového výskumu do edukačného procesu reštaurovania-konzervovania" (Projekt č. 005VŠVU-4/2021) realizovaného na VŠVU prebieha výskum historických a modelových farebných vrstiev na papieri. Zámerom je inovovať výskumné procedúry nedeštruktívnych techník, pri ktorých sa využíva ultrafialové elektromagnetické žiarenie a následné spracovanie týchto dát.

Základnými metódami, nedeštruktívny a deštruktívny výskum, sa získava prehľad o stave pamiatky, umeleckého diela. Postup práce zahŕňa zhotovenie fotografických a mikroskopických analýz, aby sa získala komplexná predstava o problematike deštrukcií. Následne si zadefinujeme charakter vzniku poškodení, aby sa mohol vykonať výber vhodnej techniky, postupov, materiálov a ich príprava. V procese majú byť dodržiavané etické a konzervátorské normy. Samotný zásah by mal byť vykonávaný s veľkou precíznosťou, pričom sa dbá na zachovanie autenticity a estetického výrazu pôvodného diela. Nakoniec je zhotovená dokumentácia procesu

Obr.3 Námorná mapa sveta. Fotografia pri rozptýlenom osvetlení. Stav diela pred reštaurovaním – napravo. Stav diela po odstránení sekundárnych zásahov – naľavo. Fotografický záznam vyhotovila: Mgr.art. Martina Šottová, ArtD. 2022

3.2 Opis diela „Námorná mapa sveta“

Autor mapy bol známym francúzskym kartografom a intenzívnym prispievateľom do Diderotovej encyklopédie. Od roku 1721 pracoval vo funkcii námorného hydrografa (vodopisca) na *Depôt de la Marine* v Paríži. V kartuši je umiestnené venovanie francúzskemu štátnikovi a ministrovi námorníctva (1723 – 1749) grófovi Jeanovi-Frédéricovi de Maurepas (1701 – 1781), ktorého erb zdobí aj jej hornú časť. Maurepas bol známy aj tým, že vedel pre francúzske námorníctvo získať významné finančné zdroje a zamestnával najlepších odborníkov z rôznych vedeckých odvetví. Mapa vyšla prvýkrát rok pred jeho odvolaním z úradu, v o niečo zjednodušenej podobe. V niektorých zdrojoch sa vyskytuje informácia, že vročenie 1748 je vytlačené omylom a má ísť o rok 1784, čo však vzhľadom k dedikácii (životopisným údajom) nedáva zmysel. Ku koncu života Bellini (resp. niekto iný) mapu prepracoval a doplnil aj o objavy kapitána Jamesa Cooka (loď *Discovery* 1769 – 1772). Zároveň ju použili ako súčasť atlasu *Histoire Generale des voyages* od Antoine François Prevosta (1697 – 1763), zrejme však až v niektorom z jej neskorších vydání. Napriek tomu, že mapa vykazuje viac nepresností (chybné je napr. zobrazenie Austrálie), môžeme ju vnímať ako jeden z mnohých dôkazov snahy o obnovu pozície Francúzska čoby námornej veľmoci.¹⁴

3.3 Určenie stavu diela

Stav tohto diela poukazoval na viacero problémov, ktoré ovplyvňovali jeho celkový vzhľad a zachovanosť. Povrch diela bol kontaminovaný nečistotami a prítomnosť retušovaných oblastí

¹⁴ Umelecko-historický výskum vypracovala: Mgr. Jana Luková

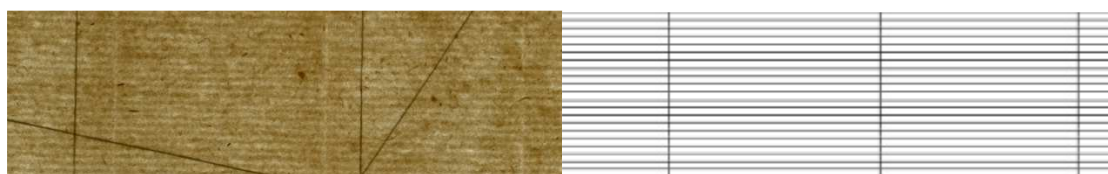

naznačoval sekundárny zásah (potvrdený nedeštruktívnym výskumom pri použití UV luminescencii). Diskoloráciu diela ovplyvnil biologický zásah (hmyz) a vonkajšie vplyvy (svetlo), často súvisiace s usadenými nečistotami. Hlavnými deštruktívnymi faktormi boli natrhnutia a deformácie podložky. Pôvodne celistvý charakter diela bol postihnutý vertikálnymi a horizontálnymi trhlinami spôsobenými uskladňovaním diela zložením na menší rozmer. Trhliny a zlomy papiera boli zrejme a mnohé z nich aj nasiaknuté nečistotami. Celkovo dielo bolo v značne degradovanom stave vyžadujúcom komplexný prístup ku konzervácii a reštaurovaniu na zachovanie jeho pôvodného charakteru.

Na nedeštruktívny vizuálny výskum štruktúry podložky prostredníctvom skenovania podložky sa použila metóda [10] z dizertačnej práce *Výskum štruktúry historického, ručne vyrábaného papiera 16.-18. storočia*. Výskum sa vykonával z dôvodu zistenia štruktúry a usporiadania vzniknutých línií. Vyrobil sa digitálny záznam štruktúry papierového nosiča. Vyhodnotenie na vzorke o rozmere 3x10 cm: Počet línií na 3 cm je 22. Počet línií na 10 cm je 3 línie.

Štruktúra na papierovej podložke je čitateľná a vznikla odtlačeními papiernickej formy pri výrobe papiera. Podložka je z ručne vyrobeného papiera.

Deštruktívny výskum na zloženie papierovej podložky ukázal, že papierová hmota sa skladá z ľanu a konope.¹⁵

Obr.4 Digitálny záznam štruktúry papiera z diela „Námorná mapa sveta“. Použitý prístroj Epson Perfection V850 Pro. Záznam vyhotovila: Mgr.art. Martina Šottová, ArtD. 2022

3.4 Reštaurátorské práce

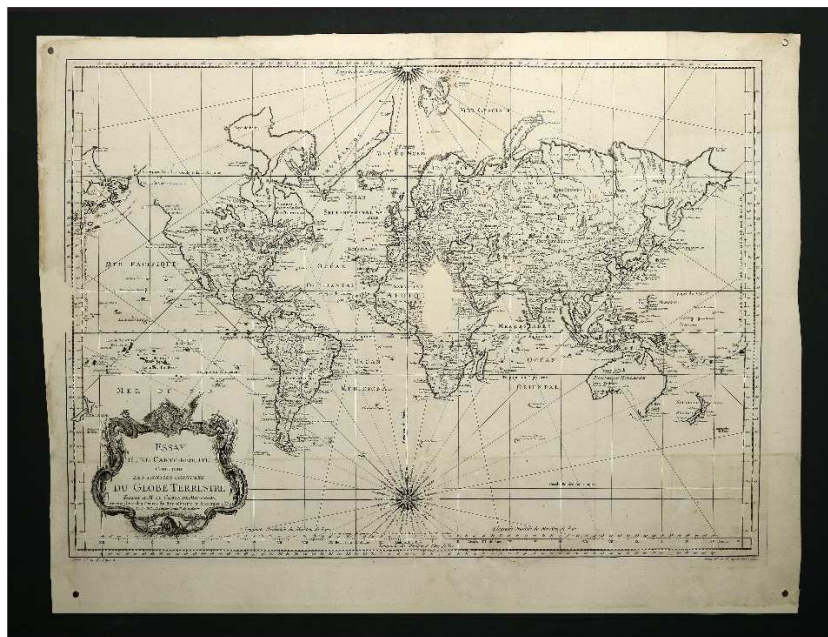
Po vykonaní výskumov a zhodnotení stavu diela sme pristúpili k jednotlivým krokom reštaurovania. Pamiatku sme očistili od nečistôt suchou cestou a mokrým procesom vo vodnom kúpeli. Postupne sme odstránili sekundárne zásahy, doplnky papierovej hmoty a dočistili okraje. Celý proces odstránenia a dočisťovania sme vykonali mechanickým spôsobom pomocou štetca a skalpela. Najväčší krok na odstránenie deštrukcie spôsobujúcej rozpad integrity diela bolo skompletizovanie papierovej podložky. Použili sme papierovú suspenziu z bavlny a ľanu, farebne prispôsobenú podložke diela, pre doplnenie absentujúcich častí a scelenie trhlín. Po doplnení chýbajúcej papierovej hmoty sme aplikovali celoplošný náter tylózy MH300 pre prinavrátanie spojiva, a zároveň pružnosti papiera. Papierový nosič sme regulované sušili v lise počas 7 dní. Kontrolovali sme, aby nedošlo k natrhnutiu spojov. Estetické zatváranie sme uskutočnili pomocou farebných ceruziek Faber-Castel.

Po chemicko-technologickej stránke bol papierový nosič zbavený depozitného znečistenia, boli doplnené chýbajúce časti papierového nosiča a ucelený formát diela. Papierová podložka bola scelená aj v zhodnej štruktúre, čo prináša jednotné správanie podložky pri fyzikálnych zmenách, ako napríklad pri zmene teploty a vlhkosti. Doplnené časti papierového nosiča sú ponechané o tón svetlejšie. Bola tak prinavrátaná možnosť manipulácie s pamiatkou.

¹⁵ Chemický výskum vykonala: Mgr. art. Zuzana Machatová, PhD.

4. Záver

Pre zachovanie kvality zreštaurovaného diela je potrebné zabezpečiť vhodné uloženie diela s prijateľnými klimatickými podmienkami. Dôležitá je predovšetkým dlhodobá stabilita teploty a vlhkosti. Ochrana a konzervácia historických diel s papierovou podložkou je dôležitá nielen pre ich estetickú hodnotu, ale aj pre uchovanie našej kultúrnej identity a histórie. Postupy konzervácie sa neustále zdokonaľujú vďaka výskumu, novým technológiám a prísnej starostlivosti o etické aspekty. Zachovanie týchto diel je investíciou do nášho spoločného kultúrneho bohatstva.

Obr.5 Námorná mapa sveta. Fotografia pri rozptýlenom osvetlení. Stav diela po reštaurovaní. Fotografický záznam vyhotovila: Mgr.art. Martina Šottová, ArtD. 2022

Bibliografia

- [1] ČABALOVÁ, Iveta: Vplyv teploty sušenia, recyklácie a starnutia na belosť papiera. Zvolen: Technická univerzita vo Zvolene, 2012. s. 95-103. ISSN 1336-3824
- [2] BRYCH a kol.: Preventívna ochrana zbierkových predmetov. Bratislava: SNM, 2006. s. 15-17. ISBN 80-8060-193-3
- [3] BRYCH a kol.: Preventívna ochrana zbierkových predmetov. Bratislava: SNM, 2006. s. 13-14. ISBN 80-8060-193-3
- [4] BRYCH a kol.: Preventívna ochrana zbierkových predmetov. Bratislava: SNM, 2006. s. 46. ISBN 80-8060-193-3
- [5] ĎUROVIČ, Michal a kolektív.: Restaurování a konzervování archiválií a knih. Praha – Litomyšl: Paseka, 2002. s. 83-88. ISBN 80-7185-383-6
- [6-7] ĎUROVIČ, Michal a kolektív.: Restaurování a konzervování archiválií a knih. Praha – Litomyšl: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-383-6;
- Schweidler, Max.: The restoration of engravings, drawings, books, and other works on paper. The Getty Conservation Institute. Los Angeles, California, 2006.)

- [8] HANUS, Jozef.: Slovenská archivistika ročník XLIV – článok: Informácia o programe KNIHA.SK. Bratislava: Ministerstvo Vnútra SR – odbor archívov, 2009. s. 179-180. Evidenčné číslo EV 140/08
- [9] časopis: Duševné vlastníctvo – ročník XV. Banská Bystrica: Úrad priemyselného vlastníctva SR, 2011. s. 40. ISSN 1335-2881
- [10] ŠOTTOVÁ, Martina.: Výskum štruktúry historického, ručne vyrábaného papiera 16.-18. storočia. Bratislava: VŠVU. 2023.

Strengthening the resistance of historical works on the paper to destruction from external influences

Mgr. art. Martina Šottová, ArtD.

The Academy of Fine Arts and Design, Hviezdoslavovo námestie 175/18, Bratislava 814 37,
sott.martina@gmail.com

Abstract (Calibri 11 pt bold)

The improving resistance of the paper substrate to external influences is key to prolonging its life and preserving its original properties. We consider the various external influences that can compromise the integrity of the paper parts. These include factors such as light, humidity, temperature, deposited dirt, and mechanical damage. We present in this article the basic steps that can be applied to prevent damage caused by external factors. Boosting the resistance of the paper carrier to the effects of external changes can be achieved by various means (choice of quality materials, processing techniques, special treatments, storage, and handling). We have focused on the study of the work 'Nautical map of the world on the paper'. During the restoration, the work is studied as a complete unit. Therefore, ensuring the coherence of the paper support on which the work is placed is one of the main steps.

Key words: paper destruction, map, archiving options

BARDKONTAKT 2023

Udržateľnosť pamiatok s ohľadom na aktuálne celospoločenské ciele a požiadavky energetickej efektívnosti (fikcia, alebo reálne šanca?)

Ing. Zdenko Miko

ENERGIA REAL, s.r.o, Krivá 1055/7 040 01 Košice - mestská časť Juh

Udržateľnosť pamiatok s ohľadom na aktuálne celospoločenské ciele a požiadavky energetickej efektívnosti (fikcia, alebo reálne šanca?)

Ing. Zdenko Miko

ENERGIA REAL, s.r.o, Krivá 1055/7 040 01 Košice - mestská časť Juh, miko@energireal.sk

Abstrakt

V súčasnom turbulentnom období v energetike, predovšetkým na trhu s elektrickou energiou a zemným plynom dosahujú ceny energií historické maximá. Náklady na tieto energie predstavujú tak veľkú finančnú záťaž pri správe budov, že je priam kľúčové sústrediť pozornosť na energetické riešenia, ktoré minimalizujú spotrebu energií výrazným spôsobom. Predovšetkým v prípade historických a pamiatkovo chránených budov, kedy nie je možné aplikovať bežne známe opatrenie v podobe zateplenia obvodového plášťa budovy, vznikol vzhľadom na aktuálny vývoj priestor pre nové riešenia. Využívanie prirodzene sa vyskytujúcej energie okolia spolu so zachytávaním energií unikajúcich z vnútorného prostredia budov predstavujú dve kľúčové opatrenia zamerané na dosahovanie výrazného energetického, ale predovšetkým ekonomického zefektívnenia a dosahovania úspor. Práve budovy, pri ktorých bežné zateplenie obvodového plášťa nie je z rozličných dôvodov možné, je potrebné na splnenie stanovených požiadaviek a kritérií zamerať pozornosť na hĺbkovú obnovu a komplexné riešenia spojeného s výmenou zdroja tepla a chladu na technológie 21. storočia. Príspevok prostredníctvom skúseností a dosahovaných výsledkov poukazuje na dôležitosť a prínos aplikácie kvalitných energetických riešení využívajúcich nie len energiu okolia, ale aj energie unikajúce z vnútorného prostredia budov.

Kľúčové slová: energetické riešenia, energetická koncepcia, energia okolia, zachytávanie energií unikajúcich z vnútorného prostredia budov, aktívna rekuperácia

1. Úvod

Cieľom príspevku je poukázať na význam a potenciál inštalácie a využívania technológií zachytávajúcich a cyklicky využívajúcich tepelnú energiu unikajúcu z vnútorného prostredia budov. Podkladom pre spracovanie príspevku sú predovšetkým dlhoročné skúsenosti v oblasti vývoja a inštalácie inovatívnych energetických riešení spoločnosťou ENERGIA REAL s.r.o. . Cieľom spracovaného príspevku je zrozumiteľnou a ľahko uchopiteľnou formou definovať štandardne dosahované minimá v oblasti energetických úspor a energetickej efektívnosti, práve vďaka inovatívnym energetickým riešeniam zameraným na využívanie prirodzene sa vyskytujúcej energie okolia a na zachytávanie energie unikajúcej z vnútorného prostredia budov. Účelom spracovaného dokumentu je definovanie využiteľnosti základných modulových riešení využívajúcich technológie aktívnej rekuperácie tepla z odpadových vôd a z odvetrávaného vzduchu.

2. Základné súvislosti

Uplynulé roky nám jasne ukázali, ako dokáže prudký rast cien energetických komodít výrazne skomplikovať prevádzku budov. Vzhľadom na fakt, že práve energie (elektrická, tepelná) predstavujú najväčšiu položku v rozpočte každej budovy, sa na nasledujúcich riadkoch pokúsime poukázať a zdôvodniť elementárne dôvody, prečo je veľmi dôležité zaoberať sa práve zdrojom a tokom energií

spomínaného typu stavieb. Hľadať optimálne riešenie v čase tvorby energetickej koncepcie nie je témou na pár minút. Skúsenosti a výsledky dokazujú, že má veľký význam venovať čas podrobnej analýze spotrieb energií a hľadaniu vhodnej kombinácie zdrojov energií a zvažovať popri bežných, rokmi známych riešeniach aj inštaláciu inovatívnych energetických riešení. O to viac, ak sa takéto riešenia opierajú o myšlienky zdravého sedliackeho rozumu a majú za sebou aj reálne výsledky a dosahované úspory, ktoré je dokonca možné aj zmluvne garantovať. Najlacnejšia energia je tá, ktorú nie je potrebné vyrábať. Dosahované výsledky a merania spoločnosti ENERGIA REAL s.r.o dokazujú, že je možné dosahovať výraznú energetickú úsporu a efektívnosť nielen na moderných budovách, ale aj na historických budovách. Spoločnosť Energia Real rozhodla stavať svoju budúcnosť na presúvaní jednotlivých energií (tepla/chladu) medzi sebou a nie na ich neefektívnom vyrábaní. Práve presun energie z miesta jej výskytu na miesto, kde je daná energia žiaduca, predstavuje spôsob, ako minimalizovať energetickú aj ekonomickú náročnosť. Presun tepelnej energie je technologickým riešením opierajúcim sa o poznatky, ktorými ľudstvo disponuje minimálne od čias nášho rodáka Aurela Stodolu, stroju prvého tepelného čerpadla. Vďaka inovatívnemu prístupu sa podarilo jeho myšlienky povýšiť na vyššiu úroveň a prevádzku zariadení. Práve rast cien energií nás núti zamýšľať sa nad alternatívami, ktoré sa nebudú opierať o riešenia postavené na princípoch spaľovania fosílnych palív. Rast cien fosílnych palív, ovplyvnený v nemalej miere rastom cien emisných povoleniek a zvyšujúcim sa tlakom európskej únie na postupný prechod od fosílnych riešení k ich ekologickým alternatívam predstavuje nezvratný trend. Vzhľadom na klimatickú krízu aj uhlíkovú neutralitu, ktorú sme sa zaviazali dosiahnuť, niet inej cesty. Práve zvyšujúce sa ceny emisných povoleniek v značnej miere ovplyvňujú finálnu cenu energií. Zvyšujúce sa ceny energií vytvárajú priestor pre inovatívne a ekologické riešenia na trhu práve za účelom, aby zelené riešenia nedávali len environmentálny zmysel, o ktorom sa tak veľa rozpráva, ale aby dávali aj ekonomický zmysel, ktorý je jednoznačne hlavným motívom na prijatie rozhodnutí potrebných na dosiahnutie cieľa. A práve vďaka tomu vznikol vhodný priestor, aby podarilo skonštruovať a následne úspešne prevádzkovať riešenie, ktoré spotrebáva minimálne množstvo energie (elektrická energia), využívaní prirodzene sa vyskytujúcich energií okolitého prostredia za účelom minimalizácie spotreby dodatočnej energie. Vďaka takto nastavenej logike je možné s približne päťinovým množstvom (20 %) energie dosiahnuť požadovaný, ba dokonca vyšší komfort užívania budovy, lepšie vetrania a celkové ovzdušie vnútorných priestorov a ďalšie benefity. Následne je prirodzené, že aj starosti z rastu cien energií sú pre investora takýchto technológií podstatne menšie, ako za štandardných okolností.

Spoločnosť Energia Real (ER) sa zameriava na inovatívne riešenia v oblasti vykurovania a chladenie. Špecializáciou firmy je aktívna rekuperácia, teda zachytávanie tepla z odpadovej vody v objektoch a optimalizácie využitia získaného tepla z cieľom radikálneho zníženia spotreby tepla/chladu v objektoch. Vzhľadom na inovatívnosť riešení má spoločnosť dobrú východziu pozíciu pred konkurenciou. Každá jedna z realizácií svojimi výsledkami dokladuje úspešnosť a potenciál uvedeného. Vďaka odborníkom z viacerých oblastí sa podarilo vyvinúť inovatívnu technológiu aktívnej rekuperácie energie (tepla) z odpadu. V tomto prípade sa nejedná o bežne ponúkané rekuperačné zariadenie, ale skôr o energetickú zostavu pozostávajúcu z množstva rozličných komponentov. Vzhľadom na prepracovanosť a komplexnosť popisovaného riešenia dosahuje popisovaný koncept svetovú úroveň.

Vzhľadom na jedinečnosť každej budovy v otázke energetickej náročnosti a spotrieb energií je pre zvýšenie kvality výpočtov veľmi dôležité okrem základných súvislosti konkrétnej budovy, mať možnosť aj čo možno najdetailnejšie poznať a vedieť detailne identifikovať energetické toky a zdroje jednotlivých energií. Zároveň je maximálne žiaduce vedieť ich exaktne zadefinovať nie len na ročnej, ale aj na mesačnej, ideálne na dennej, prípadne dokonca na hodinovej báze. Takto dostupné podklady vytvárajú vhodný predpoklad na spracovanie detailných analýz a návrhov jednotlivých variant riešení

spolu s exaktným vyčíslením ich potenciálneho ekonomického prínosu pre investora, palivovej základne a náročnosti, vplyvu jednotlivých riešení na životné prostredie a množstvo ďalších súvislostí. Práve v tejto oblasti je možné vo všeobecnosti badať rozdiel medzi údajmi o skutočných spotrebach energií z jestvujúcich budov a dátami z budov, ktoré sú ešte len v štádiu projekčných príprav. Práve výpočtom nepresne stanovené odhady spotrieb sa môžu od reálnych výsledkov výrazne líšiť. To môže mať negatívny vplyv na efektívnosť energetických zariadení, na ich predimenzovanosť, prípadne poddimenzovanosť. Dlhoročné skúsenosti zohrávajú v tejto oblasti dôležitú úlohu. Nesprávne odhadnuté potreby ovplyvňujú nie len investičný náklad pre investora, ale aj prevádzkové náklady.

Veľmi dôležitou vzhľadom aj na aktuálnu dostupnosť finančných podporných mechanizmov, je realizácia nadčasových energetických riešení každej budovy hodných 21. storočia. Prax ukazuje, že sa častokrát uchýľujeme k riešeniam podpriemerným a nič neriešiacim z pohľadu environmentálnych výsledkov. Priam šokujúco následne vyznieva fakt, že sa na Slovensku podarilo už pred pár rokmi vyvinúť inovatívny spôsob, ako v budove, ktorá už mala dávnejšie zrealizované všetky bežne dostupné energeticky úsporné opatrenia (zateplenie fasády, zateplenie strechy a stropov najnižšieho podlažia, výmena otvorových konštrukcií, napojenie na zdroj tepla s najnižšou hodnotou faktoru primárnej energie = CZT, vyregulovanie sústavy ÚK a TÚV), je možné dosiahnuť dodatočnú úsporu ďalších 90% tepla, oproti stavu po zateplení a realizácii ostatných bežne dostupných energeticko-úsporných opatrení. Práve vďaka zachytávaniu a cyklickému využívaniu tepla unikajúceho z budov cez strešné odvetranie a prostredníctvom kanalizácie. V aktuálnej dobe si postupne uvedomujeme, že najlepšia a najlacnejšia energia je tá, ktorú nepotrebuje. A keď už nejakú potrebujeme, tak je len dobré, ak jej potrebujeme len minimum a úplne ideálne také minimum, ktoré si vieme zabezpečiť a vyrobiť doma na Slovensku a nie dovážať ho zo zahraničia a naďalej sa spoliehať na zahraničného partnera.

Návrhy zo spoločnosti ER sa zakladajú na prístupe a výrobe energetických zariadení dimenzovaných a detailne prispôbovaným potrebám každej jednej budovy individuálne. Je možné preto konštatovať, že návrhy z dielne danej spoločnosti sú šité presne na mieru potrieb aj spotrieb energií každého zákazníka individuálne. Uvedený prístup je v oblasti energetiky, predovšetkým teplárstva neštandardný a zároveň nadštandardný. Takto spracované návrhy energetických koncepcií a riešení zabezpečenia zdrojov tepla a chladu vždy zohľadňujú veľké množstvo premenných súvislostí. Či už v otázke samotných spotrieb energií, ale aj v otázke potenciáloch zdrojov energií, rizík ich dostupnosti, energetickej bezpečnosti, environmentálneho dopadu, prevádzkovej náročnosti a nákladov, forme a účelu využívania budovy. a ďalších. Základná myšlienka však vždy zostáva rovnaká. Energiu (teplo a chlad) nevyrábať, ale ich efektívne presúvať medzi sebou. Aby však bolo možné poskytnúť pre čitateľa zrozumiteľný obraz o veľkosti potenciálu spomínanej aktívnej rekuperácie, pokúsime sa na nasledovných riadkoch zdefinovať dosiahnuteľné minimum pri ľubovoľnej, využívanej budove a taktiež určiť zjednodušený spôsob výpočtu dosiahnuteľných úspor, predovšetkým za účelom poskytnutia ľahko uchopiteľnej a vypočítateľnej predstavy pre potenciálneho záujemcu o dané riešenia.

3. Portfólio spoločnosti ER

Nakoľko je každá budova, tak ako bolo už viackrát spomenuté špecifická, ku každému klientovi pristupujeme maximálne individuálne a energetický koncept nami navrhovaných riešení dimenzujeme a prispôbovujeme špecifickým potrebám, prevádzke a spotrebam každého klienta individuálne a na mieru jeho potrieb.

Naša spoločnosť vďaka dlhoročným skúsenostiam z energetiky ponúka zákazníkom nasledovný rozsah služieb:

- príprava a konzultačné služby v oblasti energetického plánovania, príprava energetických konceptov/štúdií zásobovania objektov teplom a chladom,
- energetické poradenstvo a konzultačné služby v štádiu návrhu/prípravy projektov, poradenstvo počas spracovania energetických auditov za účelom doplnenia energetickým auditorom známych opatrení o inovatívne energetické riešenia aktívnej rekuperácie tepla,
- vypracovanie detailných analýz a porovnaní jednotlivých alternatív riešenia zásobovania objektov chladom a teplom (porovnanie prínosov z viacerých hľadísk. Investičných, prevádzkových nákladom jednotlivých alternatív, environmentálneho dopadu, porovnanie vplyvu jednotlivých riešení na tvorbu emisií CO₂, na spotrebu primárnej energie, porovnanie energetickej náročnosti jednotlivých alternatív),
- projekčná činnosť,
- realizačná činnosť,
- výskumná a vývojová činnosť,
- výroba špeciálnych komponentov energetických zariadení.

4. Prínos spoločnosti ER

Doménou ER je aj fakt, že je schopná interne spracovať nie len prvotnú analýzu, porovnanie jednotlivých alternatív možných riešení, navrhnúť celkovú energetickú koncepciu, spracovať návrh zdroja chladu a tepla, ale aj zastrešiť kompletnú projekčnú časť na kľúč od prvotnej štúdie, cez následne vypracovanie projektovej dokumentácie až po stupeň realizačná projektová dokumentácia, dodať technológie spolu aj s komplet realizáciou diela, až po následné prevádzkovania jednotlivých zariadení, ich údržbu a servis vrátane nepretržitého vzdialeného dohľadu. Za veľmi dôležité považujeme taktiež uviesť, že vopred stanovenú úsporu energie a dosahované výsledky energetickej hospodárnosti naša firma vždy zmluvne garantuje. Spoločnosť ER sa v rámci svojich aktivít venuje oblasti umiestňovania energetických zariadení v neštandardných aplikáciách so záujmom, čo najefektívnejšieho zabezpečiť teplo/chladu. Zariadenia na báze tepelného čerpadla predstavujú energetické zariadenia, ktoré súbežne vyrába aj chlad aj teplo. Je však potrebné vedieť s týmito energiami efektívne pracovať a presúvať ich. Na trhu ponúkané technické riešenia zabezpečujú jedným zariadením dodávku tepla a ďalším zariadením dodávku chladu, čoho výsledkom je vysoká spotreba primárnej energie a zbytočná prevádzka zariadení dvoch namiesto jedného. Okrem finálnej energetickej neefektívnosti je preto uvedený postup zbytočne duplicitný, čo sa následne odzrkadľuje na zvýšenej spotrebe energie. Naše riešenia tieto druhy energií vedú dodávať súbežne oboje a preto podstatne efektívnejšie. Združením popisovaných technológií do jednej dosahujeme zníženie spotreby energie o polovicu. V súčasnosti sa uvedené formy energie (teplo/chlad) neefektívne vyrábajú, my sa ich snažíme efektívne presúvať medzi sebou. Naše skúsenosti spolu s dosahovanými výsledkami dokazujú, že aktuálne platné normy a požiadavky na energetickú efektívnosť budov zďaleka nereflektujú technologické možnosti energetické efektívnosti a hospodárnosti budov.

Európsky parlament pomenováva v aktuálnom návrhu znenia revízie smernice Európskeho parlamentu o energetickej hospodárnosti budov zverejnenom dňa 15.12.2021. V zmysle zverejneného dokumentu, budovy a ich energetická náročnosť predstavujú nezanedbateľnú časť celkového koláča produkcie emisií CO₂. Pre ľahšiu predstavu vieme na základe spomínanej revízie uviesť, že práve budovy sa na celkovej produkcii emisií skleníkových plynov podieľajú až 36%. Z pohľadu konečnej spotreby energie predstavujú budovy taktiež významnú časť koláča, nakoľko tvoria z celkovej konečnej spotreby energií celej EÚ až 40%. V neposlednom rade je vhodné uviesť, že až 75% budov v EÚ je energeticky neefektívnych a EÚ predpokladá, že približne 85 – 95 % všetkých budov sa bude naďalej využívať aj po roku 2050. Takto zadané údaje v kombinácii s funkčnými slovenskými energetickými inováciami zrozumiteľne pomenávajú obrovský, dodnes systémovo nepochopený a nepodporený (neuchopený),

slovenský inovačný potenciál a príležitosť pre našu krajinu na výrazné zlepšenie jednak v oblasti zvyšovania energetickej efektívnosti, ale zároveň aj priestor a príležitosť pre Slovensko na vytvorenie vhodného podnikateľského a inovačného prostredia na konci dňa podporujúceho národnú ekonomiku, rozvoj vedy a výskumu, zamestnanosť a ďalšie oblasti. Veľký priestor na hĺbkové energetické zefektívnenie sme postupne vďaka tvrdej práci a odhodlaniu objavili vo využívaní technických zariadení opierajúcich o poznatky z oblasti tepelných čerpadiel. Samotné tepelné čerpadlá však nedosahujú výsledky, ktoré sa nám kombináciou nami vyvíjaných a vyrábaných zariadení a komponentov, spolu s nami vyvinutým softwarom podarilo dosiahnuť.

Tepelné čerpadlá sú zariadenia, ktoré slúžia na „prečerpanie“ tepla z chladnejšieho do teplejšieho prostredia a naopak. Vďaka tejto schopnosti umožňujú napríklad vykurovať objekty teplom získaným odoberaním tepla z chladného vzduchu, vody alebo zeme.

Opierajúc sa o rozsiahle vedomosti a skúsenosti s tepelnými čerpadlami bol náš primárny záujem užitočnosťou nadobudnuté poznatky a následne veci známe povýšiť na vyššiu úroveň vďaka zdokonaľovaniu a vylepšovaniu detailov. Práve v množstve miniatúrnych detailov sme objavili obrovský a naďalej z veľkej časti ešte stále neprebádaný energetický potenciál na zefektívnenie. Dosahované výsledky a úspech aktívnej rekuperácie tepla z veľkej časti tkvie v zariadeniach vyrábaných a určených na ich umiestnenie do neštandardného a veľmi náročného pracovného prostredia. Strategický potenciál energetickej efektívnosti sa ukrýva v zachytávaní unikajúceho tepla z odpadového vzduchu, odpadovej vody a v jeho následnom cyklickom prenose naspäť do vykurovacej sústavy a sústavy prípravy teplej vody. Komplexným doladením celého systému aktívnej rekuperácie sa podarilo pri niekoľkonásobne nižšej spotrebe energie (paliva) a minimálne o 80% nižšej produkcii emisií CO₂ oproti pôvodnému stavu dodávky tepla do objektov dosiahnuť násobne lepšiu efektívnosť aj finálny výsledok, ako dosahujú kvalitné, bežne na trhu dostupné tepelné čerpadlá na báze voda/voda, vzduch/voda, zem/voda. Inak povedané, náš systém pracuje s celoročne stabilnou vysokou hodnotou COP nad úrovňou 4, bez ohľadu na teplotu vonkajšieho prostredia. Bežne dosahovaný celoročný priemer kulminuje okolo hodnoty 2.

Často sa stretávame so zlými inštaláciami tepelných čerpadiel, ktoré niekedy dosahujú spotrebu elektriny na prečerpanie tepla na úrovni viac ako 50%. Prevádzka takýchto sústav je následne drahá, neefektívna a výrazne závislá na cene elektriny. Dobrý chod a funkčnosť tepelných čerpadiel preto nie je samozrejmosťou. Skôr je tomu naopak. Európsky trh je vo veľkej miere zásobovaný tepelnými čerpadlami vyrábanými v Ázii. Ich predaj je podporený jednak nižšou cenou ako dosahujú v Európe vyrábané tepelné čerpadlá a zároveň aj tým, že dotačná podpora obnoviteľných zdrojov je poskytovaná rovnako tak na dovozové tepelné čerpadlá (obvykle tie lacnejšie), ako aj na čerpadlá vyrábané na vnútornom trhu EÚ.

Vo vzťahu k aktívnej rekuperácii platí, že pri dobrých inštaláciách sa dá minimalizovať spotreba elektriny na prečerpanie tepla do vykurovacích sústav až na úroveň približne 20% z prečerpaného tepla, pričom zvyšných 80% dodaného tepla je teda „zadarmo“. Pri takýchto inštaláciách sa užívateľ stáva chráneným voči postupnému zvyšovaniu cien energií.

Dôvodom, prečo sú naše riešenia nadštandardné je fakt, že ich využívame na odčerpávanie odpadného tepla z kanalizácie a vetracieho vzduchu, ktoré majú podstatne vyšší energetický potenciál, ako exteriérový vzduch, alebo podzemná voda. Ďalší dôvod vysokej efektivity našich zariadení je ich univerzálnosť, pretože ako jediná spoločnosť na trhu zabezpečujeme dodávku hybridných zariadení na báze vzduch-solár-voda/voda určených na zabezpečenie tepla pre vykurovanie a prípravu teplej vody, ako aj návrh na rozšírenie o zachytávanie odpadného tepla z kanalizácie a vetracieho vzduchu pomocou technologického zariadenia, za ktoré naša spoločnosť získala v roku 2020 cenu ministra hospodárstva SR v súťaži inovatívny čin roka za 1. miesto v kategórii technologická inovácia.

5. Technický návrh zabezpečenia tepla na vykurovanie a prípravu teplej vody

Cieľom energetických návrhov našej spoločnosti je hľadať spôsoby a možnosti, ako znížiť množstvo energie (tepla a chladu) získaného za cenu spaľovania palív len na nevyhnutné minimum. Zároveň je snahou poskytnúť a vybudovať pre investora energetickú alternatívu v podobe ekologického riešenia vzhľadom aj na celospoločenské záujmy a ciele v oblasti ekológie. V neposlednom rade, vzhľadom na nepredvídateľný vývoj cien jednotlivých energetických komodít aj ekonomicky a bezpečnostne výhodnú alternatívu. Pomocou technológií zoskupených pod chráneným označením ERcuper® je hlavným cieľom spoločnosti ER minimalizovať množstvo energií získavaných za cenu produkovania emisií CO₂ počas spaľovania na úplné minimum vďaka zachytávaniu a cyklickému využívaniu tej istej energie za bežného stavu unikajúcej z vnútorného prostredia budov:

a) získavanie tepla z kanalizačnej vody

Systém rekuperácie tepla z kanalizácie, ktorý sme vyvinuli a úspešne prevádzkujeme v niekoľkých objektoch na Slovensku pozostáva zo zbernej nádrže na päte objektu do ktorej sa kanalizačnou sústavou (nedelenou = čierna kanalizačná voda) zbiera splašková voda z objektu. V zbernej nádrži je ponorená sústava výmenníkov tepla, ktoré v princípe tvoria primárny okruh nášho rekuperačného zariadenia. Výhodou riešenia je primárny zdroj, ktorý má celoročne výrazne vyššiu teplotu ako bežne využívané zdroje energie pre tepelné čerpadlá (okolitý vzduch, podzemná voda, horninový masív), čo umožní výrazne efektívnejšiu prevádzku tepelných čerpadiel ako je štandard technickej praxe. Kanalizačná voda predstavuje primárny zdroj energie, ktorý presne kopíruje výkonové požiadavky na ohrev vody s oneskorením cca 4-8 minút s tým, že okrem vykrytia energetickej požiadavky na prípravu TV vytvára energetickú rezervu cca 20 %, ktorú je možné dosiahnuť výraznejším dochladením splaškovej vody (na teplotu nižšiu ako je teplota studenej pitnej vody) a využiť tento zdroj energie pre podporu vykurovania. Umiestnenie zbernej nádrže splaškovej vody (cca 2 x 3m, výška 2,6 m) je možné vo vybranom priestore najnižšieho podlažia ktoréhokoľvek objektu, alebo v šachte mimo objektu. Technológia súvisiaca s rekuperačným zariadením, prípravou TV a reguláciou vykurovacej sústavy (cca 15m²) môže byť umiestnená vo vybranom priestore objektu, alebo v príslušnom priestore OST. Naše riešenia sú kompatibilné, prispôsobujú sa zákazníkovi a môžu byť ďalej doplnené o bežne využívané zdroje energie, ako je okolitý vzduch, studničná voda, podzemné vrty, podzemné kolektory. Pripadne o zdroje spaľujúce biomasu, alebo aj fosílnu palivá, ktorým je však záujmom z princípu vyhnúť.

b) získavanie tepla z odpadového vetracieho vzduchu

Bežné sústavy rovnotlakového riadeného vetrania budov s rekuperáciou sú investične nákladné a mnohokrát nerealizovateľné z priestorových dôvodov. Ak ide navyše o budovy so zvýšenou požiadavkou na ochranu pamiatkovej a architektonickej hodnoty, pri ich rekonštrukciách neostáva väčšinou nič iné, ako vetrať prirodzene – vypúšťaním teplého vzduchu cez okná do exteriéru.

Tento problém sme vyriešili riadeným vetraním v podobe aktívnej rekuperácie, ktorá sa nám podarila vybudovať v bytovom dome v Košiciach, kde si realizácia nevyžiadala ani jeden vstup do žiadneho z bytov, ani žiadne iné stavebné zásahy do budovy.

Riešenie pozostáva zo systému podtlakového centrálného vetrania s aktívnou rekuperáciou vzduchu. V objekte je riešený odvod odpadného vzduchu na strechu objektu pôvodnými VZT šachtami na odvod vzduchu z kúpeľní, toaliet a digestorov, kde je vzduch z vyústenia stúpačiek pozbieraný potrubím do jedného miesta – do vzduchotechnickej (VZT) jednotky. Vo VZT jednotke je ventilátor, ktorý vytvára v potrubí podtlak, ktorý je možné regulovať podľa požadovanej intenzity vetrania. Vzduch ďalej prechádza cez výmenník tepla, pomocou ktorého ho vieme vychladiť na požadovanú hodnotu teploty - čiže vieme z odpadného vzduchu odobrať teplo. Teplo získané našim rekuperačným zariadením

dokážeme použiť vo vykurovacej sústave, alebo v sústave prípravy teplej vody. Výhodou riešenia je jeho nízky investičný náklad, jednoduchosť riešenia a minimálne prevádzkové náklady pri veľkých úsporách tepla. Netreba budovať systém rozvodov prívodného vzduchu, ktorý je investične veľmi nákladný, priestorovo ho niet kam v budove umiestniť. Systém prívodu vzduchu by si navyše vyžadoval pravidelnú údržbu a tým by zvyšoval prevádzkové náklady. Otváranie okien v budove nespôsobuje pri podtlakovom vetraní zníženie účinnosti systému (pri rovnotlakovom vetracom systéme spôsobí otvorenie okna jeho znefunkčnenie). Pri podtlaku, ktorý v objekte vytvárame nedochádza k úniku tepla cez otvorené okná, ale k prívodu čerstvého vzduchu z exteriéru. Vetrание je rýchlejšie ako pri systémoch bez podtlaku a teplý vzduch z interiérov odchádza odpadným VZT potrubím, do VZT jednotky, kde ho vieme dochladiť na požadovanú hodnotu podľa zadania investora. Prívod čerstvého vzduchu do priestorov budovy môže byť riešený riadene cez automaticky ovládané klapky vo vetracích otvoroch v obvodovej konštrukcii objektu, alebo sa ponechá riadenie vetrania na užívateľov priestorov - rovnakým spôsobom na ktorý sú bežne ľudia zvyknutí dlhé roky – pootvorením okna, využívaním infiltračných škár v oknách a podobne

Riešenie si vyžaduje realizáciu VZT rozvodov odpadného vzduchu na streche budovy, z miest, kde sú vyústené vetracie šachty na miesto, kde bude umiestnená VZT jednotka. Súčasťou VZT jednotky je tlmič hluku, ochranný filter, výmenník tepla a ventilátor s plynulo regulovaným výkonom na základe regulácie podtlaku vo vetracej sústave.

Výhody centrálného podtlakového vetrania:

- je tichšie ako lokálne vetracie sústavy v jednotlivých apartmánoch
- dokážeme vďaka nemu centrálné a jednoducho sledovať únik plynu, množstvo CO₂ v ovzduší, zadymenie, celkovú kvalitu vzduchu, prípadne aj únik nebezpečných plynných látok, čo má veľký vplyv na bezpečnosť
- servis zariadenia sa nevykonáva v apartmánoch, ale len na streche, alebo v strojovni. Výmenu centrálného filtra vykonávame raz ja 4-6 mesiacov, rozvody VZT nepotrebujú žiadnu údržbu.
- výrazne menšia priestorová náročnosť, ako pri rovnotlakových sústavách
- nižšie prevádzkové náklady, ako pri rovnotlakových sústavách
- nižšie investičné náklady, ako pri rovnotlakových sústavách

VZT jednotka je potrubnými a elektro rozvodmi prepojená so strojovňou rekuperačných zariadení, ktorá môže byť v prípade realizácie oboch technológií spoločná pre získavanie tepla z odpadovej vody, aj odpadového vzduchu a môže byť umiestnená vo vybranom priestore objektu, alebo na príľahlom pozemku. Vďaka vybudovaniu spoločnej strojovne pre obe technológie dochádza k zvýšeniu investičnej efektívnosti a k dosiahnutiu lepšej návratnosti. Všetko závisí od konkrétnej situácie a danej lokality.

6. Prínosy navrhovaných opatrení z viacerých hľadísk

Energetický prínos

Zo skúseností vieme zdefinovať, že v prípade celoročne využívaných budov s tečúcou vodou, je možné zabezpečiť prípravu a distribúciu teplej vody s mernou spotrebou elektriny potrebnej na prenos tepla z odpadov do vody na úrovni do 19 kWh/m³ (často sa stretávame s mernou spotrebou tepla na prípravu teplej vody na úrovni nad 80 kWh/m³). Uvedený údaj je v prípade jestvujúcich budov s dostupnou históriou a informáciami o spotrebe relatívne ľahko uchopiteľný. Následne je možné takto potrebnú energiu (teplo) relatívne ľahko porovnať s pôvodným (aktuálnym) stavom, z čoho je zjavný jednak energetický, ale aj environmentálny potenciál aplikácie takéhoto opatrenia. Ekonomický potenciál a návratnosť realizácie navrhovaných opatrení vždy závisí od výšky samotnej investície, jej rozsahu, dosahovaných úspor, cien palív a energií, ale taktiež od množstva ďalších premenných, z ktorých viaceré sú len veľmi ťažko predvídateľné, ale predovšetkým takmer žiadnym spôsobom

ovplyvniteľné. Vzhľadom na aktuálny geopolitický stav, rovnako tak na celospoločenské klimatické ciele, považujeme za vhodné zvážiť a hľadať alternatívne zdroje energie pre možné riziko stavu nepredvídateľných okolností. Takáto diverzifikácia energetických rizík predstavuje vhodnú tému pre každú budovu. Slovensko sa vo viac ako 90% vyrobeného tepla naďalej spolieha na spaľovanie fosílnych palív, ktoré sa na Slovensku ani neťažia a stabilitu ich dodávky nie je výhradne na rozhodnutí Slovenska.

Na základe našich skúseností a dosahovaných výsledkov sme schopní deklarovat', že systém zabezpečenia a dodávky tepla je možné zoptimalizovať minimálne s nasledovným finálnym efektom. Mernú spotrebu energie potrebnej na prípravu 1m³ teplej vody dokážeme našimi technológiami znížiť na úroveň pod 19 kWh/m³ spotrebovanej elektrickej energie (zabezpečenej ideálne z obnoviteľných zdrojov ako je fotovoltaika). V budovách bez vybudovaného systému riadeného vetrania a s zrealizovanou kvalitou zateplenia obvodového plášťa minimálne na úrovni STN 73 0540/2002 vieme zmluvne garantovať zabezpečenie dodávky minimálne 80-tich % pôvodného množstva tepla potrebného pre systém vykurovania. Uvedené dosahujeme vďaka zachytávaniu tepla unikajúceho z vnútorného prostredia budov. Zmluvne sme schopní ručiť, že množstvo tepla dodaného z pôvodného zdroja vďaka popisovaným opatreniam nepresiahne úroveň 20-tich%. Takto výrazne zefektívnenú energetickú hospodárnosť budovy (zachytenie minimálne 80% pôvodne potrebného množstva tepla) zabezpečíme našimi zariadeniami, ktoré na svoj chod spotrebúvajú elektrickú energiu. Tá je v porovnaní s plynom a ďalšími teplárenskými zdrojmi výrazne nižší producent emisií CO₂. Vzhľadom na efektívnosť, ktorú celkovou doladenosťou našich systémov dosahujeme, kedy spotrebou energie v podobe 1 kWh elektriny vieme dodať (nahradiť) prinajmenej 4 kWh tepla (potenciálne aj viac), na celoročnej báze (COP minimálne 4). Uvedeným spôsobom zabezpečíme zachytávanie unikajúceho tepla, v najhoršom prípade, s konečným výsledkom spotreby elektrickej energie na úrovni 20,00% z celkového pôvodného množstva 100% tepla dodaného danej budove na účely vykurovania pred aplikáciou navrhovaného opatrenia zachytávania unikajúceho tepla z vnútorného prostredia budov pomocou technológií aktívnej rekuperácie tepla.

Zvyšných, v najhoršom prípade, maximálne 20% pôvodného množstva tepla bude zabezpečených z iného (pôvodného) zdroja tepla. Záujmom našej spoločnosti je však vykryť pre našich zákazníkov kompletnú dodávku tepla v plnej miere, na 100% čisto z obnoviteľných zdrojov. Technicky to možné samozrejme je. Samotná realizácia uvedenej predstavy sa opiera plnej miere o záujem a rozhodnutie vlastníka budovy, investora.

Z vyššie zadefinovaného zjednodušeného spôsobu výpočtu dosahuteľného energetického zefektívnenia, je možné sa relatívne veľmi rýchlo dopracovať k minimálne dosiahnuteľným energetickým úsporám každej budovy. Na základe uvedeného zjednodušeného výpočtu je následne možné zvážiť veľkosť potenciálu realizácie prezentovaného dodatočného energetického opatrenia nad rámec bežne zaužívanej praxe.

Finančný prínos

Veľkosť finančného efektu je daná výrazným znížením spotreby energií (približne na úrovni ¼ pôvodného stavu) a teda výrazným znížením platieb za energie počas prevádzky objektu. Konkrétne vyčíslenie týchto úspor je vzhľadom k nepredvídateľnému zvyšovaniu cien energií len na úrovni odhadov. Objektívne je možné vychádzať z minulých, prípadne aktuálnych cien energií.

Vzhľadom na aktuálnu situáciu s extrémnym rastom cien energií sa dá predpokladať, že už v krátkej dobe sa ceny energií, s ktorými aktuálne uvažujeme zdvojnásobia. Je zrejme že, či sa tak stane o pol roka, alebo o dva roky, ale tento stav v horizonte maximálne pár rokov nastane. Predpokladajme optimisticky scenár v prípade vývoja ceny zemného plynu. Ak bude cena zemného plynu (kľúčové palivo pri výrobe tepla) a cena elektriny rásť rovnomerne, v takom prípade je možné predpokladať, že návratnosť z investície do samotnej technológie zachytávania unikajúceho tepla bude vplyvom zmeny

cien energií klesať neúmerne rastu cien energií. Návratnosť s prihliadnutím na uvedený predpoklad preto môžeme predpovedať v horizonte do 5 rokov.

Environmentálny prínos

Vzhľadom k výraznému zníženiu spotreby energie na vykurovanie a prípravu teplej vody v objekte bude jeho prevádzka výrazne menej vplývať na znečistenie prostredia. Zníženie emisií CO₂ z titulu zabezpečenia tepla pre budovu očakávame na úrovni úspor aspoň 75 %, oproti stavu, kedy je teplo zabezpečené spaľovaním fosílnych palív.

Bezpečnostný prínos

Vzhľadom k súčasnej situácii s dodávkami plynu sa stali všetky zdroje tepla na báze zemného plynu vysoko rizikové hlavne čo sa týka garancie dodávky plynu a teda aj tepla v požadovanom množstve. Technické riešenie, ktoré ponúka alternatívnu dodávku tepla s využitím elektrickej energie v množstve na úrovni do 20% oproti plánovanej spotrebe plynu považujeme za výrazné zvýšenie bezpečnosti dodávky tepla do objektu. V prípade úplného zastavenia dodávky plynu, vieme naďalej garantovať dodávku teplej vody pri zníženej teplote (40°C) a vykurovanie v plnom rozsahu až do úrovne vonkajších teplôt -10°C. V klimatickej oblasti severného Slovenska je teplota pod -10°C len niekoľko desiatok hodín ročne. Až pri teplotách pod úroveň -10°C by dochádzalo k čiastočnému obmedzovaniu interiérových teplôt.

7. Výpočet predpokladaného minima dosiahnuteľných úspor

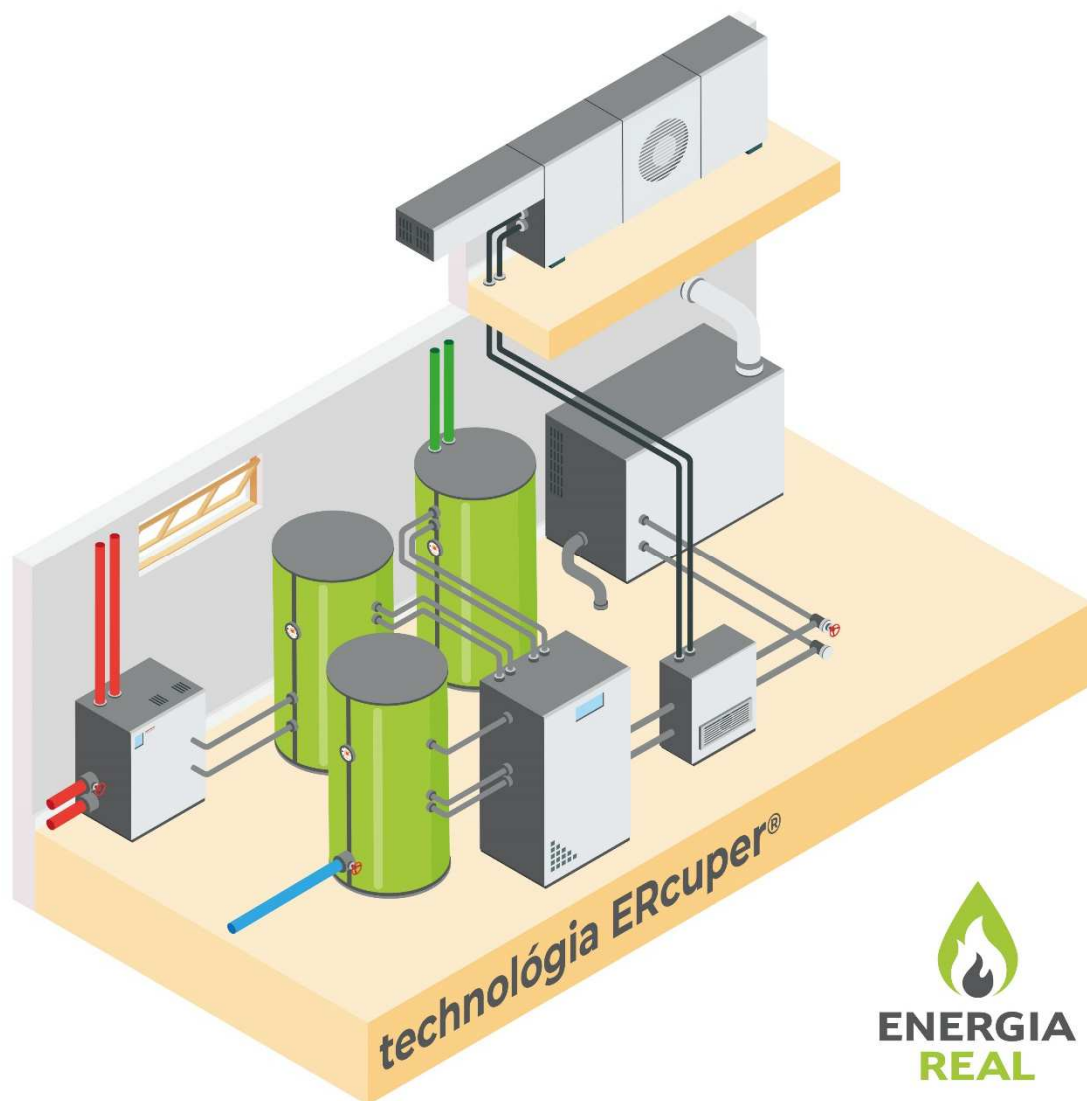
Zjednodušený vzorec výpočtu dosiahnuteľných energetických úspor je možné pre úvodné kalkulácie stanoviť nasledovne. V budovách s vybudovanou centrálnou dodávkou teplej vody je možné zabezpečiť prípravu takto dodávanej teplej vody s energetickou náročnosťou na úrovni 19 kWh/m³ spotrebovanej elektrickej energie. Tento predpoklad sa opiera o dosiahnuté výsledky počas prevádzky vyvinutej technológie ERcuper®.

V prípade vykurovania je možné predpokladať opodstatnenosť nasledovného výpočtu. Pôvodnú spotrebu tepla potrebného na zabezpečenie systému vykurovania (potreba tepla na vykurovanie) je možné znížiť minimálne o 50% v prípade nezateplených budov a minimálne o 60% v prípade zateplených budov vďaka zachytávaniu unikajúceho tepla cez odvetranie. Toto množstvo tepla je možné zachytiť a do budovy vracať cyklicky so spotrebou elektrickej energie na úrovni približne ¼ z množstva tepla predstavujúceho vyššie uvedených 50% (60%) energie (kWh tepla).

8. Investičné náklady

Finálna cena za vybudovanie popísanej technológie vždy závisí od množstva faktorov. Rovnako, ako je tomu pri výpočte predpokladaných úspor, tak aj výška investície je pri každej budove z väčšej časti individuálna. Suma technológie závisí nie len od rozsahu diela (zachytávanie len odvetrávaného vzduchu, prípadne kompletne riešenie vrátane zachytávania tepla aj z odpadovej vody), ale aj od dispozičných možností a samotného návrhu technického riešenia. Zo skúseností je možné stanoviť, že investícia do technológie sa môže za bežných okolností pochybovať v rozmedzí 300 000 EUR až 1 000 000 EUR. Vzhľadom však na neprehliadnuteľnú zásadnosť a kľúčovosť samotnej položky tepla vo vzťahu k ostatným prevádzkovým nákladom každej budovy, je realizácia takto vysoko účinného zefektívnenia ľahko obhájitelná a s prihliadnutím na jasne zadefinované celospoločenské ciele v oblasti energetiky a ekológie, taktiež vzhľadom na vývoj cien energií, dokonca aj nespochybniteľne a z logických dôvodov rýchlo návratná. Nehovoriac o spomínanom bezpečnostnom rozmere celej témy. Naďalej však zostáva v platnosti, že každá budova je špecifická a jej požiadavky a náročnosť vo veľkej miere individuálne. Práve preto je potrebné brať prvotnú investičnú náročnosť v kontexte množstva súvislostí. Pre dôkladné zmapovanie stavu a spracovanie exaktného návrhu riešenia, spolu so záväzne stanovenou

minimálne dosahovanou úsporou energií, je potrebné riadne spracovanie projektovej dokumentácie, ktorá bude obsahovať porovnanie možných alternatív a ich kombinácií a zároveň aj návrh najvhodnejšieho spôsobu zachytávania unikajúceho tepla z vnútorného prostredia budov pomocou aktívnej rekuperácie tepla.

Obr.1: Ilustračná schéma technológie ERcuper®

9. Záver

Energetická základňa ktorejkoľvek budovy postavená v 21. storočí na fosílnych palivách pochádzajúcich predovšetkým z prostredia mimo Európskeho spoločenstva predstavuje z dnešného pohľadu veľké riziko. Európska únia zadefinovala v oficiálnych správach sama segment budov a ich energetickú hospodárnosť ako kľúčovú oblasť pri riešení energetickej závislosti. Napriek stavu energetickej efektívnej a úspornej budovy sa na základe dlhoročných skúseností a vďaka cyklickému využívaniu energie podarilo dosiahnuť dodatočnú úsporu energie (tepla) na úrovni 90% požiadavky tepla. Uvedená budova je v otázke zabezpečenia tepla až do teploty -10°C plne sebačinná od dodávky tepla

z iného zdroja. Teplú vodu pre budovu zabezpečujeme s energetickou náročnosťou pod 19 kWh/m³ spotrebovanej elektrickej energie, ktorá by dokonca v dohľadnej dobe mala byť vyrábaná zo slnečnej energie. Aktívna rekuperácia tepla predstavuje celospoločenskú príležitosť na systémové riešenie energetickej náročnosti a energetickej závislosti.

Prezentované riešenie je aplikovateľné v zásade ktorejkoľvek budove s tečúcou vodou a prípadne centrálnym systémom vykurovania. Vo všeobecnosti považujeme za dôležité, aby každá budova mala vypracovaný návrh energetickej koncepcie na úrovni 21. storočia, rovnako je potrebné ďaleko viac využívať prirodzene sa vyskytujúcu energiu okolia a zachytávať energiu unikajúcu z vnútorného prostredia budov.

Bibliografia

<https://www.energiareal.sk/>

Sustainability of monuments about current societal goals and energy efficiency requirements (fiction or a real chance?)

Ing. Zdenko Miko

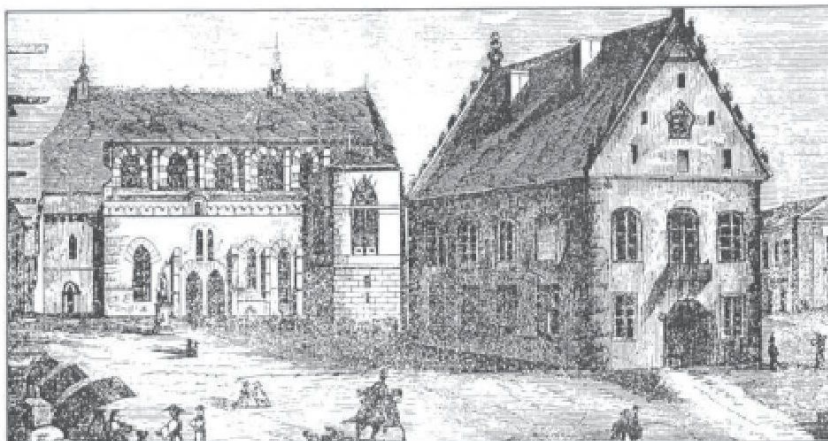
ENERGIA REAL, s.r.o, Krivá 1055/7 040 01 Košice - mestská časť Juh , miko@energireal.sk

Abstract

In the current turbulent period in the energy sector, especially in the electricity and natural gas markets, energy prices are reaching historic highs. The costs of these energies represent such a dominant financial burden in building management that it is crucial to focus on energy solutions that minimize energy consumption in a significant way. Above all, in the case of historical and heritage-protected buildings, when it is not possible to apply the commonly known measure of insulating the building's outer shell, due to current developments, there is room for new solutions. The use of naturally occurring energy of the environment together with the capture of energy escaping from the internal environment of buildings represent two key measures aimed at achieving significant energy efficiency, but above all economic efficiency and savings. To meet the specified requirements and criteria, it is necessary to focus attention on in-depth renovation and complex solutions associated with the replacement of the heat and cold source with 21st-century technologies, especially for buildings in which the normal insulation of the outer shell is not possible for various reasons. The contribution, through experience and achieved results, points to the importance and benefit of applying high-quality energy solutions that use not only the energy of the environment but also the energy escaping from the internal environment of buildings.

Key words: energy solutions, energy concept, environmental energy, capture of energy escaping from the internal environment of buildings, active recuperation

VYDAVATEĽ: Mesto Bardejov, Radničné námestie č. 16, 085 01 Bardejov
TLAČ: Irena Vavreková i-plast, Vodárenská 22, 085 01 Bardejov
EDITORI: doc. Ing. Eva Kráľová, CSc.; Ing. arch. Ing. Martin Dubiny, PhD.
Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou

ORGANIZÁCIA KONFERENCIE

Mestský úrad Bardejov
Fakulta architektúry a dizajnu STU v Bratislave

VEDECKÝ VÝBOR

doc. Ing. arch. Branislav Puškár, PhD.; dekan Fakulty architektúry a dizajnu STU v Bratislave
Ing. arch. Lýdia Kubeková; Pamiatkový úrad SR
Ing. arch. Pavol Pauliny, PhD.; Fakulta architektúry a dizajnu STU v Bratislave
doc. Ing. Eva Kráľová, CSc.; Ústav manažmentu STU v Bratislave
doc. Ing. arch. Ivo Boháč, Ph.D.; Ústav památkovú péče VUT v Brne
doc. Ing. Katarína Vizárová, PhD.; Fakulta chemickej a potravinárskej technológie STU v Bratislave
Mgr. Peter Harčar; Šarišské múzeum v Bardejove
Mgr. Akad. arch. Ing. arch. Tomáš Bujna; Slovenská komora architektov
Ing. Vladimír Kohút; Slovenská komora stavebných inžinierov
Mgr. Peter Gomboš, akad. mal. – rest., Komora reštaurátorov

RECENZENTI PRÍSPEVKOV

Ing. arch. Viera Dvořáková, PhD.
doc. Ing. arch. Jara Lalková, PhD.

Príspevky neprešli jazykovou úpravou
09/2023
Náklad 170 ks

ISBN 978 - 80 - 570 - 5145 - 9

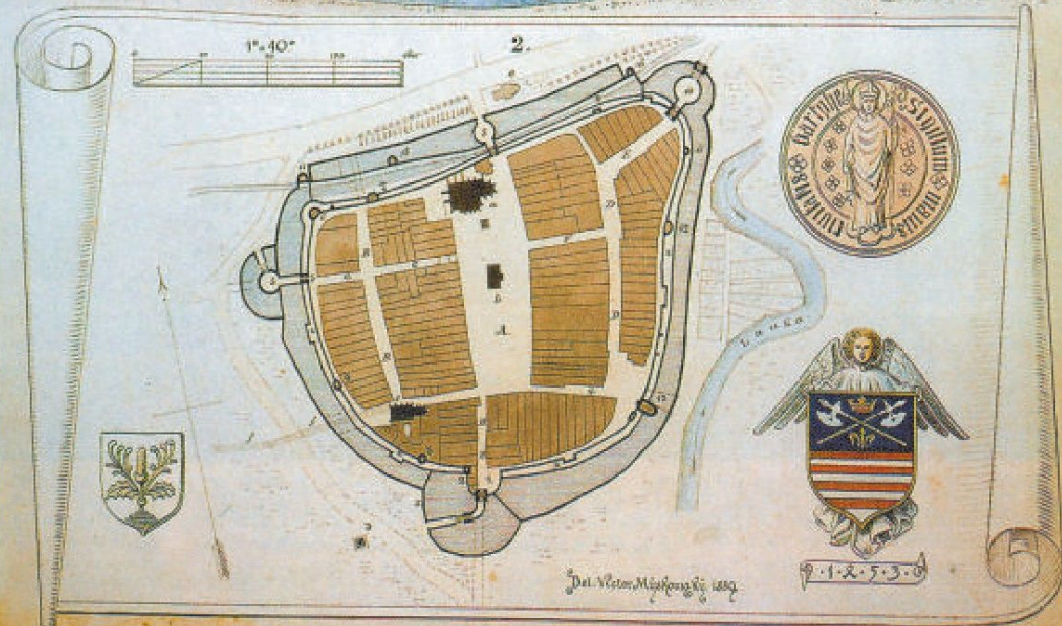
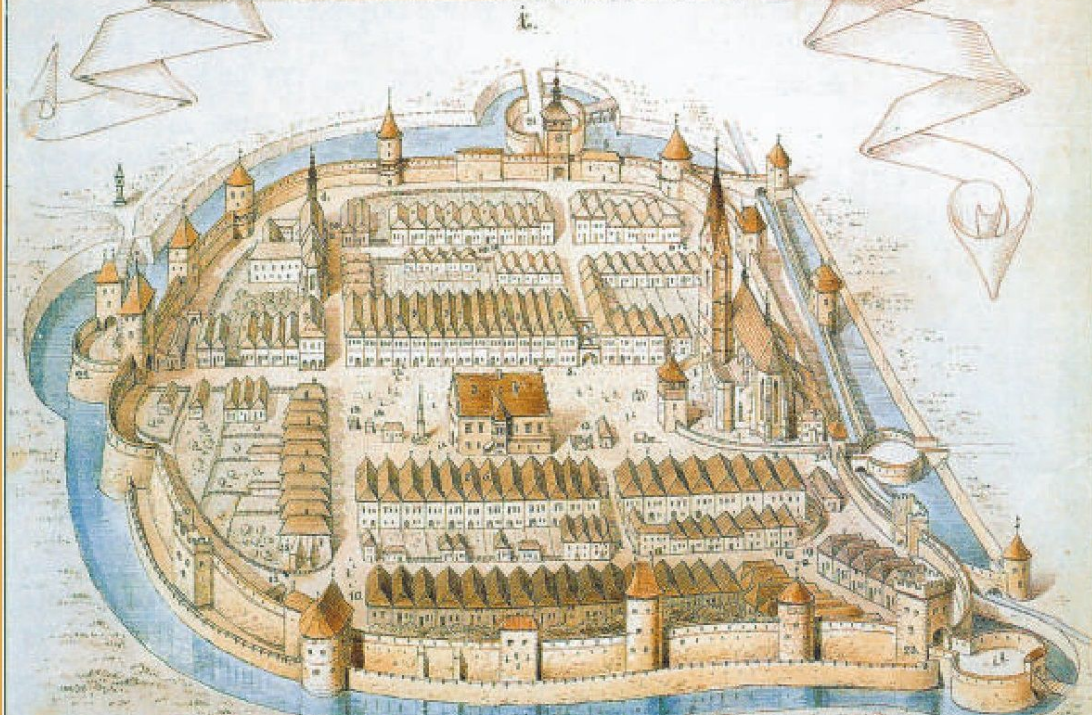
STU
FAD

REALIZOVANÉ
S FINANČNOU PODPOROU
MINISTERSTVA KULTÚRY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

PROSPECTVS LIBERÆ REGIÆ QVE CIVITATIS
BARTHOLÆ ORIENTEM VERSVS ANO 1760

A. Thron. B. Thron. C. Thron. D. Thron. E. Thron. F. Thron. G. Thron. H. Thron. I. Thron. J. Thron. K. Thron. L. Thron. M. Thron. N. Thron. O. Thron. P. Thron. Q. Thron. R. Thron. S. Thron. T. Thron. U. Thron. V. Thron. W. Thron. X. Thron. Y. Thron. Z. Thron. 1. Thron. 2. Thron. 3. Thron. 4. Thron. 5. Thron. 6. Thron. 7. Thron. 8. Thron. 9. Thron. 10. Thron.

ISBN 978-80-570-5145-9

STU
FAD

Mestský úrad Bardejov
Radničné námestie č.16, 085 01 Bardejov, Slovakia